

ท่ามกลางวิกฤตหนี้สินและความสับสนเสี่ยงต่อการสูญเสียที่ดิน
ทางออกที่ยั่งยืนของพวกเขา ควรเป็นอย่างไร

การปรับตัวของ ชาวนาไทย

มูลนิธิชีวิตไท

การปรับตัวของชาวนาไทย

มูลนิธิชีวิตไท

การปรับตัวของชาวนาไทย

เลขมาตรฐานสากลประจำหนังสือ (ISBN) 978-616-92554-1-3

พิมพ์ครั้งแรก กุมภาพันธ์ 2561

จำนวนพิมพ์ 600 เล่ม

บรรณาธิการ พงษ์ทิพย์ สำราญจิตต์
กองบรรณาธิการ รศ. สมพร อิศวิลานนท์, ดร. ปิยะทัศน์ พาพอนุรักษ์,
ผศ. ดร. ธนพันธ์ ไส้ประกอบทรัพย์, นันทวัน หาญดี,
สมจิต คงทน, วรากร น้อยพันธ์, อารีวรรณ คูสันเทียะ,
ธีระพงษ์ วงษ์นา, ประพันธ์ โพธิ์พูลพรหม
ฝ่ายประสานงาน นาขวัญ สกุลลักษณ์

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของสำนักหอสมุดแห่งชาติ

National Library of Thailand Cataloging in Publication Data

การปรับตัวของชาวนาไทย.-- นนทบุรี : มุลินีชีวิตไท (Local Act), 2561.

184 หน้า.

1. ชาวนา--ไทย--การปรับตัว. 2. ชาวนา--ไทย--การดำเนินชีวิต. 3. หนังสือ. I. พงษ์ทิพย์ สำราญจิตต์. II. ชื่อเรื่อง.
305.555

ISBN 978-616-92554-1-3

จัดพิมพ์โดย มุลินีชีวิตไท (Local Act)
129/250 ม.3 ต.บางรักน้อย อ.เมือง จ.นนทบุรี 11000
โทรศัพท์และโทรสาร 0-2048-5465
อีเมล admin@localact.org

ข้อมูลเพิ่มเติม www.landactionthai.org
www.facebook.com/Localact

สนับสนุนข้อมูล กลุ่มส่งเสริมการเกษตรครบวงจร ต.บางซุด อ.สรรคบุรี จ.ชัยนาท
กลุ่มปิ่นโตเกษตรอินทรีย์ ต.หนองสามวัง อ.หนองเสือ จ.ปทุมธานี
กลุ่มเกษตรอินทรีย์สนามชัยเขต ต.คู้ายายหมี อ.สนามชัยเขต จ.ฉะเชิงเทรา

ออกแบบปก Antizeptic

รูปเล่ม/พิสูจน์อักษร สุชาดา เสโส

โรงพิมพ์ บริษัท ภาพพิมพ์ จำกัด โทรศัพท์ 0-2879-9154-6 โทรสาร 0-2879-9153

สนับสนุนการจัดพิมพ์ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ

การปรับตัว ของชาวนาไทย

สารบัญ

บทนำ	7
พงษ์ทิพย์ สํารานจิตต์	
ส่วนที่หนึ่ง: แรงกดดันที่มีต่อชาวนาและเกษตรกรไทย	15
• วิฤตชาวนา วิฤตโครงสร้างภาคเกษตรกรรม	17
อารีวรรณ คูสันเทียะ และประพันธ์ โพธิ์พูลพรหม	
ส่วนที่สอง: กระบวนการปรับตัวของชาวนาและเกษตรกรไทย	45
• ชีวิตที่เลือกได้ของชาวนาไทยบนเส้นทางโซ่อุปทาน	47
รศ. สมพร อิศวิลานนท์ และ ดร. ปิยะทัศน์ พาฬอนุรักษ์	
• การปรับตัวของชาวนาไทย	
ภายใต้วิกฤตการสูญเสียที่ดินและภาวะหนี้สิน	65
ธีระพงษ์ วงษ์นา	
• การปรับตัวของเกษตรกรผู้ปลูกส้มอินทรีในทุ่งรังสิต	97
สมจิต คงทน	
• คำนึงความสุขด้วยวิถีเกษตรอินทรีย์ที่สนามชัยเขต	115
นันทวัน หาญดี และวรากร น้อยพันธ์	
ส่วนที่สาม: ข้อเสนอเชิงนโยบายเพื่อสนับสนุนการปรับตัวของชาวนาไทย	145
• การร่วมมืออย่างมีส่วนร่วมระหว่างหน่วยงานภาครัฐ เอกชน และ	
ชาวนา: ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายเพื่อการปรับตัวของชาวนาไทย	
อย่างยั่งยืน	147
ผศ.ดร. ธนพันธ์ ไล่ประกอบทรัพย์	

บทนำ

| พงษ์ทิพย์ สำราญจิตต์¹

¹ ผู้อำนวยการมูลนิธิชีวิตไท

ชาวนาไทยจะอยู่ต่อไปอย่างไร ท่ามกลางวิกฤตมากมายที่พวกเขากำลังเผชิญอยู่ ทั้งต้นทุนทำนาสูง ค่าเช่านาเพิ่มขึ้น และราคาข้าวที่ไม่เคยเป็นใจ ไม่ว่าจะชาวนาจะได้ผลผลิตข้าวมากหรือน้อยแค่ไหน ฝนจะแล้ง น้ำจะท่วม แต่ราคาข้าวก็มักจะวนเวียนกลับมาอยู่ที่เดิม ที่เกี่ยวนละห้าพันบาทถึงเจ็ดพันบาทเท่านั้น

ยิ่งในระยะหลังที่สต็อกข้าวในประเทศเพิ่มสูงขึ้นมาก รวมทั้งสต็อกข้าวในระดับโลกก็สูงขึ้นกว่าในอดีตมาก เพราะแต่ละประเทศต่างก็เพิ่มศักยภาพในการส่งออกข้าวได้มากขึ้นนั่นเอง นั่นชี้ให้เห็นว่า ในอนาคตข้างหน้า โอกาสที่ราคาข้าวในประเทศจะเพิ่มสูงขึ้นนั้น เป็นไปได้ยากเต็มที

ภาระที่ชาวนาไทยแบกไว้อย่างหนักอึ้ง และไม่มีใครมาช่วยปลดแอกอย่างที่เราคาดหวังไว้ ก็คือภาระหนี้สิน ที่อดีตเคยหลงทางไปกับการลงทุนทำนาด้วยเงินจำนวนมหาศาลเพื่อหวังกอบกู้ฐานะชาวนา มารู้ตัวอีกทีชาวนาส่วนใหญ่ก็เจอกับหมายศาลเพื่อนำเงินไปชำระหนี้ ไม่เช่นนั้น ทางเลือกที่พวกเขามีอยู่คือ การยอมขายทอดตลาดที่นาของตนเองที่ตกทอดมาจากบรรพบุรุษ หากไม่ยอม อาจจะต้องถึงกับติดคุก หรือถูกฟ้องให้กลายเป็นชาวนาผู้ล้มละลาย

เราจึงพบชาวนาไทยจำนวนมาก โดยเฉพาะชาวนาภาคกลาง อยู่ในสภาพชาวนาเช่า ต้องทำนาบนที่ดินของคนอื่น เพราะตนเองไม่มีที่ดินเหลืออยู่ หรือมีอยู่น้อยเต็มที เพียงครอบครัวละสองถึงห้าไร่เท่านั้น

ทางเลือกของชาวนาไทยในยุคสมัยปัจจุบัน ควรจะเป็นอย่างไร พวกเขายังมีทางเลือกเหลืออยู่ จริงหรือไม่

นี่เป็นส่วนหนึ่งของคำถาม ที่ทำให้เกิดงานวิจัยของมูลนิธิชีวิตไท เรื่อง “กระบวนการปรับตัวของชาวนาและเกษตรกร เพื่อสร้างนวัตกรรม แก้ไขปัญหาด้านที่ดินและหนี้สิน” โดยมีวัตถุประสงค์การศึกษาเพื่อถอดบทเรียนปัจจัยเงื่อนไขของกลุ่มชาวนาในการปรับตัวไปสู่การแก้ไขปัญหา ด้านที่ดินและหนี้สิน รวมทั้งการทำงานวิจัยเชิงปฏิบัติการร่วมกับชาวนา เพื่อสร้างนวัตกรรมทางเลือกในการปรับตัวภายใต้ข้อจำกัดดังกล่าว

งานวิจัยชิ้นนี้ ดำเนินการในช่วงระหว่างเดือนมีนาคม 2560 ถึงเดือนกุมภาพันธ์ 2561 ในพื้นที่ภาคกลาง ที่ตำบลบางซุด อำเภอสรรคบุรี จังหวัดชัยนาท ซึ่งชาวนามีที่ดินทำกินเหลืออยู่น้อย และมีภาระหนี้สินที่ค่อนข้างหนัก งานวิจัยที่เกิดขึ้นเป็นความร่วมมือจากหลายหน่วยงาน ทั้งมูลนิธิชีวิตไท กลุ่มส่งเสริมการเกษตรครบวงจร จังหวัดชัยนาท และศูนย์ช่วยเหลือลูกหนี้และประชาชนที่ไม่ได้รับความเป็นธรรม กระทรวงยุติธรรม โดยได้รับการสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.)

งานวิจัยชิ้นนี้มีข้อค้นพบที่สำคัญคือ การปรับตัวของชาวนาภาคกลางมีเงื่อนไขและข้อจำกัดที่ค่อนข้างสูง เนื่องจากอยู่ในสภาพที่ติดลบ มีหนี้สินมาก ไม่มีเงินออม มีเงินหมุนเวียนในครอบครัวน้อย มีสภาพเศรษฐกิจที่เปราะบางไม่มั่นคง ทำให้มีความกลัว และไม่กล้าเสี่ยงกับ

ความเปลี่ยนแปลง เพราะเมื่อเกิดเหตุเดือดร้อนฉุกเฉินในครอบครัว ก็อาจถูกผลักดันให้ไปเป็นหนี้ในระบบและไม่ได้รับความเป็นธรรม จากเจ้าหน้าที่ กลายเป็นปัญหาที่ทับซ้อนขึ้นมาได้

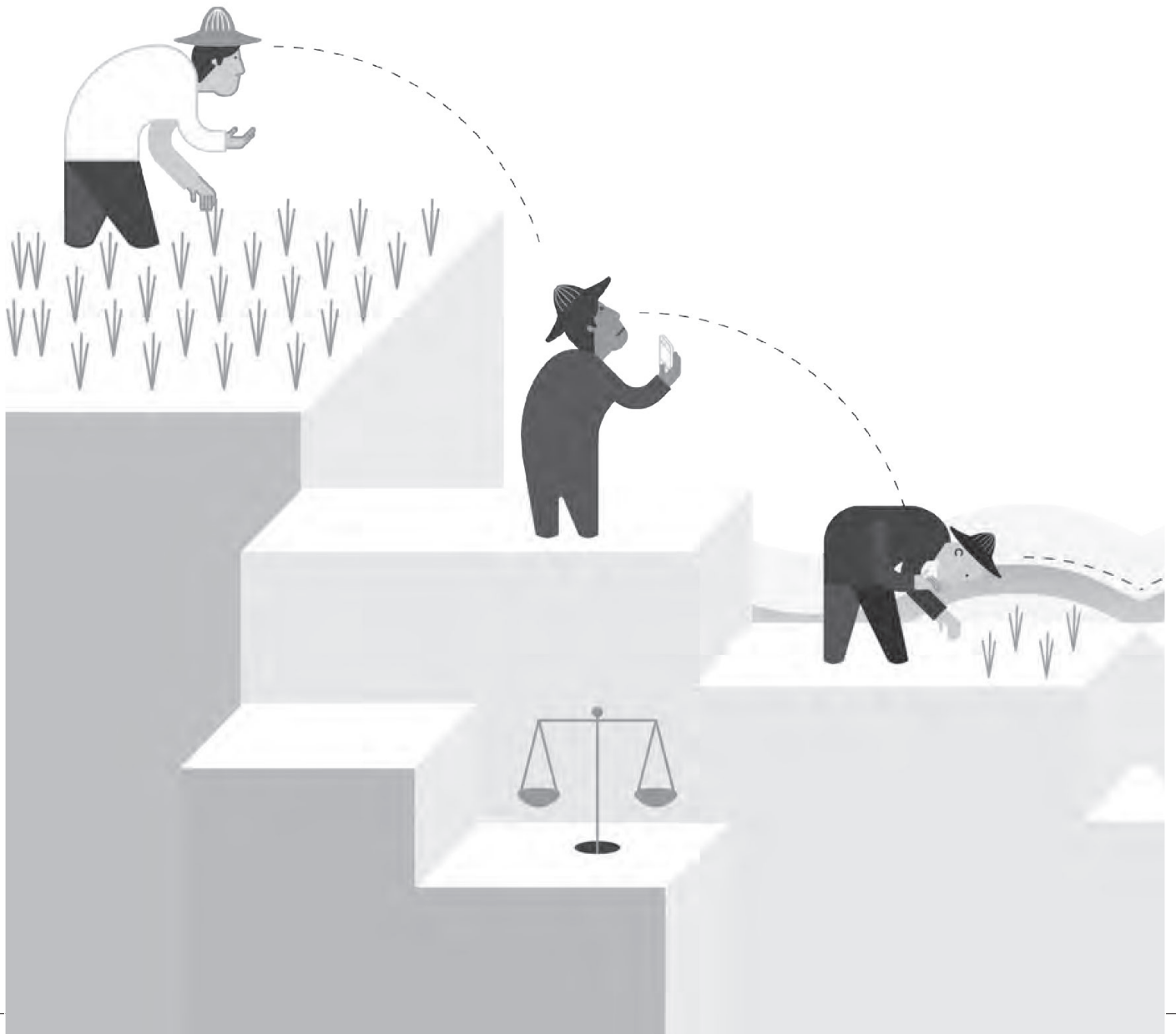
การที่ชาวนาภาคกลางจะปรับตัวเพื่อยกระดับไปสู่สภาพเศรษฐกิจที่มั่นคง หมายถึงความพยายามในการปรับเปลี่ยนไปสู่อาชีพการเกษตรที่มั่นคงกว่าเดิม หรือให้ผลตอบแทนได้ดีกว่าการทำนาเพียงอย่างเดียว จำเป็นต้องอาศัยปัจจัยเกื้อหนุนหลายประการ ทั้งในฝั่งของตัวชาวนาเอง และฝั่งของภาครัฐที่มีหน้าที่ส่งเสริมเพื่อให้ชาวนามีสภาพความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ปัจจัยเกื้อหนุนเหล่านี้ประกอบด้วยต้นทุนที่สำคัญ 5 ประการ **ประการแรกคือ** **ทุนทางความคิด** หรือการสรุปทเรียนและประสบการณ์ชีวิตที่มองให้เห็นถึงความล้มเหลวของการทำการผลิตหรือการทำนาที่ผ่านมา ทั้งการทำนาในพื้นที่ขนาดใหญ่เกินกำลังครอบครัว การเช่าที่นาจำนวนมาก และการทำนาอาบสารเคมีด้วยต้นทุนที่สูง ด้วยเหตุที่คาดหวังเพียงผลผลิตข้าวจำนวนมากและเงินก้อนใหญ่เพื่อล้างหนี้ แต่มักจบลงด้วยความล้มเหลว **ประการที่สองคือ** **ทุนทางความรู้** เมื่อชาวนามีบทเรียนความล้มเหลวจากการทำนาเคมีที่ล้มเหลวอย่างต่อเนื่อง พวกเขาต้องการองค์ความรู้ด้านเทคโนโลยีทางการผลิต โดยเฉพาะองค์ความรู้ในการทำนาแบบอินทรีย์ หรือการทำเกษตรอินทรีย์ ที่รวมถึงการทำนา การผลิตผัก ผลไม้ และการเลี้ยงสัตว์ ซึ่งเป็นระบบการผลิตที่พึ่งพิงอาศัยธรรมชาติ และใช้ต้นทุนต่ำ พบว่าชาวนาภาคกลางจำนวนมากไม่มีองค์ความรู้ด้านเกษตรอินทรีย์ และไม่มีความมั่นใจหากต้องปรับเปลี่ยนไปสู่การทำนาแบบอินทรีย์และต้นทุนต่ำ พวกเขาไม่มั่นใจว่าพวกเขาจะสามารถทำได้ หากต้องเผชิญกับโรคและแมลงศัตรูพืชที่อาจทำให้ผลผลิตข้าวลดลงอย่าง

รุนแรง ความไม่มั่นใจเหล่านี้ ต้องการการหนุนเสริมด้วยโอกาสในการศึกษาดูงาน และฝึกอบรมด้านเทคนิคการเพาะปลูกแบบอินทรีย์ **ประการที่สามคือ ทุนทางสังคม** เป็นเรื่องที่ยาก หากชาวนาทัวไปต้องการจะปรับเปลี่ยนไปสู่การผลิตที่ยั่งยืนแต่พวกเขาไม่มีกลุ่มองค์กรหรือเครือข่ายทางสังคมที่คอยหนุนเสริม ให้กำลังใจ และแลกเปลี่ยนความรู้ พบว่ากลุ่มชาวนาที่ต้องการปรับตัวไปสู่การผลิตแบบใหม่ ต้องการการหนุนเสริมและสร้างเครือข่ายในหลายด้าน เช่น เครือข่ายด้านการแลกเปลี่ยนเมล็ดพันธุ์ข้าว และพืชผักอินทรีย์คุณภาพดี เครือข่ายหนุนเสริมความรู้หากประสบปัญหาจากการปรับเปลี่ยนไปสู่อินทรีย์ ที่สำคัญมากคือ เครือข่ายเกษตรกรที่รวมกลุ่มและแบ่งปันการใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อให้เกษตรกรที่มีที่ดินน้อยหรือไม่มีที่ดินเลยได้ทำการผลิตด้วย รวมไปถึงเครือข่ายที่หนุนเสริมด้านตลาดอินทรีย์ เพื่อสร้างความมั่นใจในการปรับเปลี่ยนของเกษตรกร หากไม่มีเครือข่ายด้านตลาดอินทรีย์ พบว่าชาวนาจำนวนหนึ่งไม่กล้าพอที่จะรับมือกับความเสี่ยงจากการลงทุนปรับเปลี่ยน เนื่องจากไม่มีความมั่นใจว่าจะนำผลผลิตไปขายที่ไหน ด้วยราคาที่คุ้มทุนหรือไม่ **ประการที่สี่คือ เงินทุนที่ยั่งยืน** หรือกองทุนเพื่อการปรับตัวของชาวนาที่มีความยั่งยืน อันหมายรวมถึงกองทุนที่ระดมเงินออมของกลุ่มชาวนาเอง เพื่อหมุนเวียนช่วยเหลือกันในอนาคต และกองทุนสำหรับการปรับเปลี่ยนระบบการผลิตในระยะแรกของชาวนา ซึ่งควรเป็นกองทุนที่มีเป้าหมายช่วยเหลือด้านสังคมที่มีอัตราดอกเบี้ยต่ำและมีระยะเวลาใช้คืนที่นานเพียงพออย่างน้อย 5 ปี พบว่าการปรับเปลี่ยนไปสู่ระบบอินทรีย์ ชาวนาที่มีเงื่อนไขและข้อจำกัดด้านหนี้สิน มีความจำเป็นอย่างมากที่ต้องการการหนุนเสริมเงินทุนในระยะเริ่มต้น **ประการที่ห้าคือ ทุนทางทรัพยากรธรรมชาติ** หมายรวมถึง ทรัพยากรที่ดิน แหล่งน้ำในการผลิต ป่าและระบบนิเวศที่รักษาความ

หลากหลายของทรัพยากรชีวภาพ เมล็ดพันธุ์ข้าวและพืชผัก พบว่าชาวนาในภาคกลาง ที่ผ่านมามีได้สูญเสียทุนทางทรัพยากรธรรมชาติไปมาก ทั้งการขาดแคลนที่ดิน การหวังพึ่งแหล่งน้ำจากชลประทานซึ่งไม่ประสบผล การเสื่อมโทรมของคุณภาพดินจากการใช้สารเคมีเข้มข้น การขาดแคลนเมล็ดพันธุ์พืชพื้นถิ่น ทุนทางทรัพยากรเหล่านี้ คือสิ่งที่ชาวนาภาคกลางต้องทำงานรักษาและฟื้นฟูเพื่อให้กลับคืนมามีสภาพสมบูรณ์อีกครั้ง เนื่องจากการปรับเปลี่ยนไปสู่ระบบอินทรีย์ ชาวนาต้องพึ่งพิงความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติอันเป็นปัจจัยเกื้อกูลให้ระบบการผลิตมีความมั่นคงและยั่งยืนนั่นเอง

ข้อค้นพบทั้งหมดของงานศึกษานี้สะท้อนให้เห็นว่า การปรับตัวของชาวนาไปสู่ระบบการผลิตแบบใหม่หรือระบบอินทรีย์ที่มั่นคงกว่าเดิม ไม่ใช่เรื่องง่าย ต้องอาศัยกำลังใจที่เข้มแข็งทั้งจากตัวชาวนาและเกษตรกรเอง รวมทั้งการหนุนเสริมที่จริงจังจากหน่วยงานภายนอก ทั้งภาคประชาสังคมและหน่วยงานภาครัฐ โดยเฉพาะนโยบายภาครัฐ ที่ควรปรับเปลี่ยนจากนโยบายที่หวังผลระยะสั้นแต่เก็บเกี่ยวผลในระยะยาวไม่ได้ เช่น การช่วยเหลือเงินด้านต้นทุนการเพาะปลูก การส่งเสริมให้ปลูกพืชไร่และเลี้ยงสัตว์ เศรษฐกิจแทนการปลูกข้าว หรือการพยุงราคาข้าวตามฤดูกาล ซึ่งใช้งบประมาณของรัฐจำนวนมากในแต่ละปี แต่ยังคงขาดมิติที่สำคัญคือการหนุนเสริมศักยภาพในการปรับตัวของชาวนาไปสู่ระบบการผลิตและเศรษฐกิจที่ยั่งยืนในระยะยาว ทำให้ที่ผ่านมา นโยบายและมาตรการของภาครัฐยังคงวนเวียนอยู่กับการแก้ไขปัญหาเดิม ๆ ของเกษตรกร ที่แก้กันไปแล้วหลายครั้ง แต่ก็ต้องกลับมาแก้ไขปัญหาซ้ำเดิมอีก

งานศึกษาชิ้นนี้ได้บ่งบอกว่า หากภาครัฐต้องการทำงานเพื่อ
หนุนเสริมกระบวนการปรับตัวของชาวนาและเกษตรกร เพื่อให้มีพลวัต
ไปสู่การแก้ไขปัญหาด้านต่าง ๆ ที่สะสมมายาวนาน มีความจำเป็นอย่าง
ยิ่งที่ภาครัฐต้องมีวิสัยทัศน์ที่มากไปกว่านโยบายระยะสั้น และเห็นคุณค่า
ของการลงทุนทางด้านสังคม ไม่ว่าจะเป็นทุนด้านความรู้ ทุนด้าน
ความคิด ด้านเครือข่าย เงินทุนที่มีความยั่งยืน และการจัดสรรที่ดิน
เพื่อให้โอกาสทำกินแก่เกษตรกร เพราะการลงทุนด้านสังคมทั้งหมดนี้
ในท้ายที่สุดแล้ว จะสร้างโอกาสและเสริมศักยภาพเพื่อให้การปรับตัว
ของชาวนาและเกษตรกรไทย...เป็นไปได้บนเส้นทางที่ยั่งยืน

ส่วนที่หนึ่ง

แรงกดดัน

ที่มีต่อชาวนาและเกษตรกรไทย

วิกฤตชาวนา
วิกฤตโครงสร้างภาคเกษตรกรรม

อารีวรรณ คุณันเทียะ¹
ประพันธ์ โพธิ์พุลพรหม²

^{1, 2} นักวิจัยมูลนิธิชีวิตไท

เกษตรกรรมเป็นอาชีพหลักที่สำคัญของคนไทยมาช้านาน ชาวนาและเกษตรกรได้ทำการผลิตข้าวและอาหารหล่อเลี้ยงคนไทยและประชากรโลกตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ภาคเกษตรยังคงเป็นภาคเศรษฐกิจพื้นฐานที่มีความสำคัญต่อระบบเศรษฐกิจส่วนรวม เป็นวัตถุดิบให้แก่ภาคการผลิตอื่น และมีบทบาทสำคัญต่อการใช้และอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของประเทศ นอกจากนี้สำหรับชาวนาและเกษตรกรแล้ว อาชีพเกษตรกรรมไม่เพียงเป็นการเพาะปลูก แต่ยังเป็นวิถีชีวิต วัฒนธรรม จิตวิญญาณและความมั่นคงทางอาหาร

เกษตรกรไทยปัจจุบันมีประมาณ 5.9 ล้านครัวเรือน พื้นที่ถือครองทางการเกษตร 149.23 ล้านไร่ มีประชากรในภาคเกษตรจำนวน 21.54 ล้านคน คิดเป็นร้อยละ 33 ของประชากรทั้งประเทศ ประชากรภาคการเกษตรมีแนวโน้มลดลงร้อยละ 0.91 ต่อปี ขณะที่รายได้ครัวเรือนเกษตรกรระหว่างปี 2557 และปี 2558 ครัวเรือนเกษตรกรมีรายได้ในภาคเกษตรและนอกภาคเกษตรเพิ่มขึ้น แต่รายได้สุทธิหักต้นทุนการผลิตแล้วกลับลดลงร้อยละ 17.4 ทั้งนี้ ปีการเพาะปลูก 2557/58 เกษตรกรมีรายได้รวม 283,259 บาท แยกเป็นรายได้ในภาคเกษตร 148,390 บาท

นอกภาคเกษตร 134,869 บาท ส่วนปีการเพาะปลูก 2558/59 เกษตรกร มีรายได้รวม 300,565 บาท เป็นรายได้ในภาคเกษตร 157,373 บาท นอกภาคเกษตร 143,192 บาท เฉพาะในภาคเกษตร ปีการเพาะปลูก 2557/58 มีรายได้สุทธิ 63,431 บาทต่อครัวเรือน แต่ปี 2558/59 มีรายได้สุทธิ 52,395 บาทต่อครัวเรือน (สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร, 2560)

สถานการณ์ชีวิตชาวนาและเกษตรกรไทย แม้ผลสำรวจเชิงตัวเลขของภาคราชการในบางช่วงเวลาจะชี้ออกมาว่าสถานะความเป็นอยู่ของชาวนาและเกษตรกรไทยโดยภาพรวมดีขึ้น ชาวนามีความสุขเพิ่มขึ้น มีรายได้มากกว่ารายจ่าย หนี้สินลดลง อย่างไรก็ตามนั้นเป็นภาวะชั่วคราวที่สถานการณ์ราคาสินค้าเกษตรดีขึ้น ความเป็นจริงแล้ว สถานการณ์ชีวิตชาวนาและเกษตรกรส่วนใหญ่ยังติดลบ มีรายได้ต่ำ มีความเหลื่อมล้ำทางรายได้มากกว่าภาคการผลิตอื่น มีภาระหนี้สินสูง และมีความไม่มั่นคงด้านการถือครองที่ดิน โดยพบว่าสาเหตุและรากของปัญหาเกิดจากทั้งปัจจัยภายในของชาวนาและเกษตรกรเองประกอบกับปัจจัยภายนอก ตามแรงกดดันภายใต้กระแสการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมสมัยใหม่ ทำให้ต้นทุนการผลิตและต้นทุนการใช้ชีวิตของเกษตรกรแพงขึ้นทุกด้าน ซึ่งส่งผลกระทบต่อเนื้อให้เกิดปัญหาวิกฤตเชิงโครงสร้างของชาวนาและภาคเกษตรกรรม ได้แก่ ปัญหาความไม่มั่นคงด้านที่ดินทำกิน ปัญหาทรัพยากรน้ำ ปัญหาหนี้สิน ปัญหาการบริหารจัดการการผลิต ปัญหาสุขภาพ และปัญหาสังคมสูงวัย มีความเชื่อมโยงกันเป็นวงจร ซึ่งปัญหาหลักเหล่านี้ได้ก่อให้เกิดผลกระทบที่สำคัญ ทำให้ภาคการเกษตรมีความอ่อนแอลงเรื่อยๆ การที่ภาคเกษตรกรรมมีความอ่อนแอเป็นผลทำให้คนหนุ่มสาวและคนที่อยู่ในครัวเรือนเกษตรกรละทิ้งภาคเกษตรมากขึ้น การสร้างรากฐานเพื่อการพัฒนาภาคเกษตรในอนาคตต้องอย่างยั่งยืน จึงจำเป็นต้องมองถึงประเด็น

สถานการณ์ปัจจุบัน ผลกระทบและแนวโน้มอนาคตที่จะเกิดขึ้น รวมถึง
แนวทางแก้ไขปัญหาให้ภาคเกษตรกรรมมีความเข้มแข็งและเท่าทันกับ
สถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป

1. วิฤตโครงสร้าง

ภาคเกษตรกรรม

วิฤตชานาและเกษตรกรสูงวัย

ปี 2547 ประเทศไทยมีประชากรอายุ 60 ปีขึ้นไป คิดเป็นสัดส่วน
10 เปอร์เซ็นต์ของประชากรทั้งหมด ซึ่งจัดอยู่ในเกณฑ์ ‘สังคมสูงวัย’
(aging society) ตามนิยามขององค์การสหประชาชาติ (United Nations:
UN) ปัจจุบันสัดส่วนผู้สูงอายุของไทยอยู่ที่ 15 เปอร์เซ็นต์ และคาดการณ์
กันว่า ภายในปี 2564 ประชากรสูงวัยจะเพิ่มขึ้นเป็น 20 เปอร์เซ็นต์
เข้าเกณฑ์ ‘สังคมสูงวัยโดยสมบูรณ์’ (aged society) และภายใน 30 ปี
หรือภายในปี 2574 ประชากรสูงวัยจะเพิ่มเป็น 28 เปอร์เซ็นต์ เรียกได้ว่า
เตรียมก้าวสู่การเป็น ‘สังคมสูงวัยระดับสุดยอด’ (super aged society)
มิใช่แค่ผู้สูงอายุจะมีสัดส่วนมากขึ้นเท่านั้น แต่คนรุ่นใหม่ที่เป็นกำลังสำคัญ
ในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจยังมีจำนวนน้อยลง ขณะที่เด็กเกิดใหม่ก็มีอัตรา
ลดลง ไม่สามารถผลิตแรงงานรุ่นใหม่ขึ้นมาทดแทนแรงงานรุ่นเก่าที่ค่อย ๆ
ปลดระวาง ดังนั้น อนาคตประเทศไทยจึงมีแนวโน้มตกอยู่ในสภาวะ
ขาดแคลนแรงงาน

ปัจจุบันภาคเกษตรกรรมของไทยได้ก้าวเข้าสู่การเปลี่ยนแปลงอย่างมาก ข้อมูลจากสำนักงานสถิติแห่งชาติเผยว่า ในปี 2560 มีจำนวนผู้สูงอายุถึงร้อยละ 16.8 (ผู้สูงอายุทั้งหมด 11.35 ล้านคน) ของประชากรทั้งประเทศ ขณะที่ผู้สูงอายุทำงาน 4.06 ล้านคน คิดเป็นร้อยละ 35.8 ของผู้สูงอายุทั้งหมด และมีแนวโน้มที่จะเพิ่มขึ้น โดยสำนักงานเศรษฐกิจการเกษตรได้วิเคราะห์แนวโน้มการเปลี่ยนแปลงประชากรและแรงงานภาคเกษตรระหว่างปี 2541-2551 พบว่าในปี 2551 ประชากรเกษตรมีจำนวน 22.7 ล้านคน หรือคิดเป็นร้อยละ 35 ของประชากรทั้งประเทศ ลดลงจากปี 2541 ร้อยละ 1.87 ต่อปี หรือประมาณ 400,000 คนต่อปี ประชากรเกษตรที่มีอายุ 50 ปีขึ้นไปมีแนวโน้มเพิ่มขึ้น โดยเฉพาะผู้ที่มีอายุตั้งแต่ 65 ปีขึ้นไปมีสัดส่วนเกือบร้อยละ 10 ของประชากรเกษตรทั้งหมด และแม้ว่าประชากรเกษตรร้อยละ 90 จะเป็นผู้ที่อยู่ประจำในครัวเรือน แต่ก็ยังมีแนวโน้มลดลง ขณะที่ผู้เคลื่อนย้ายเข้า-ออก ในระหว่างปีการเพาะปลูกมีแนวโน้มเพิ่มขึ้น

วิกฤตความไม่มั่นคงด้านที่ดินทำกิน

ประเทศไทยมีเนื้อที่ประมาณ 320.7 ล้านไร่ จากข้อมูลในปี 2556 จัดทำโดยสำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร พบว่า จำนวนเนื้อที่ใช้ประโยชน์ทางการเกษตรรวมทั้งประเทศ 149,236,233 ไร่ มีการถือครองที่ดินของตนเอง 71,641,916 ไร่ คิดเป็นร้อยละ 48.01 ของเนื้อที่ใช้ประโยชน์ทางการเกษตรทั้งหมด ทำการเกษตรบนที่ดินของผู้อื่นจำนวน 77,594,317 ไร่ คิดเป็นร้อยละ 51.99 ของเนื้อที่ใช้ประโยชน์ทางการเกษตรทั้งหมด

การถือครองที่ดินของตนเอง แบ่งออกเป็น เกษตรกรถือครองโดยไม่มีภาระติดพัน 41,795,285 ไร่ คิดเป็นร้อยละ 58.34 ของที่ดินตนเองทั้งหมด ติดจำนองผู้อื่น 29,730,842 ไร่ คิดเป็นร้อยละ 41.50 ขายฝากผู้อื่น 115,589 ไร่ คิดเป็นร้อยละ 0.16 ส่วนการทำกรเกษตรบนที่ดินของผู้อื่น แบ่งออกเป็น เช่าผู้อื่น 29,253,215 ไร่ คิดเป็นร้อยละ 37.70 ได้ทำฟรีจำนวน 47,584,046 ไร่ คิดเป็นร้อยละ 61.32

ประเภทการถือครองที่ดิน	จำนวนไร่	สัดส่วน (ร้อยละ)
ที่ดินตนเอง	71,641,916	
ถือครองโดยไม่มีภาระติดพัน	41,795,285	58.34
ติดจำนอง	29,730,842	41.50
ขายฝาก	115,589	0.16
ที่ดินของผู้อื่น	77,594,317	
เช่าผู้อื่น	29,253,215	37.70
ได้ทำฟรี	47,584,046	61.32

ที่มา : ข้อมูลการถือครองที่ดินทางการเกษตร 2556 โดยสำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร

นอกจากนี้มีข้อมูลการเช่าที่ดินของเกษตรกร จากการสำรวจในปี 2554 โดยกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ พบว่า เกษตรกรไทยทั่วประเทศ 5,871,048 ครัวเรือน มีการเช่าที่ดินเพื่อทำการเกษตรประมาณร้อยละ 45 เป็นจำนวนที่ดินรวม 30,597,882 ไร่ โดยเกษตรกรภาคกลางมีสัดส่วนการเช่าที่ดินมากที่สุดคือร้อยละ 45.05 จากครัวเรือนเกษตรกรภาคกลาง 844,831 ครัวเรือน รองลงมาคือภาคเหนือร้อยละ 37.84 จากครัวเรือนเกษตรกร 1,348,387 ครัวเรือน ภาคอีสานร้อยละ 15.4 จากครัวเรือน

เกษตรกร 2,755,002 ครัวเรือน และภาคใต้ร้อยละ 6.29 จากครัวเรือน
เกษตรกร 922,828 ครัวเรือน

ข้อมูลข้างต้นแสดงให้เห็นว่าที่ดินเพื่อการเกษตรส่วนใหญ่มีได้
อยู่ในมือของเกษตรกร แต่เกษตรกรต้องเช่าที่ดินทำการเกษตรหรือ
ทำการเกษตรในที่ดินของผู้อื่น และมีที่ดินทำกินของเกษตรกรจำนวน
มากกว่า 30 ล้านไร่ที่ติดจำนองและขายฝากไว้กับสถาบันการเงิน
นายทุนเงินกู้ในระบบและนอกระบบ ซึ่งมีความเสี่ยงในการสูญเสีย
ที่ดิน ส่งผลต่อการใช้ที่ดินอย่างมีประสิทธิภาพและความมั่นคงในอาชีพ
ของเกษตรกรระยะยาว

ภาวะหนี้สินของชาวนาและเกษตรกร

ภาวะหนี้สินครัวเรือนเกษตรกร จากข้อมูลของสำนักงานเศรษฐกิจ
การเกษตร (2557) ชี้ให้เห็นว่า ครัวเรือนภาคการเกษตรมีหนี้สินเพิ่มขึ้น
จาก 2.041 แสนล้านบาทในปี 2542 เป็น 4.53 แสนล้านบาทในปี 2555
ในขณะที่สัดส่วนหนี้สินครัวเรือนภาคการเกษตรต่อ GDP เพิ่มขึ้นจาก
ร้อยละ 0.71 ในปี 2542 เป็นร้อยละ 1.10 ในปี 2555

ในขณะที่ตัวเลขหนี้สินของเกษตรกรสำรวจโดยสำนักงานสถิติแห่ง
ชาติ ในเดือนกุมภาพันธ์ 2551 พบว่า เกษตรกรที่มีที่ดินและเช่าที่ดิน
ทำกินมีหนี้สินเฉลี่ย 107,230 บาทต่อครัวเรือน ส่วนเกษตรกรรับจ้าง
มีหนี้สินเฉลี่ย 62,995 บาทต่อครัวเรือน เกษตรกรที่มีภาระหนี้คิดเป็น
ร้อยละ 76.70 ของเกษตรกรทั้งหมด หากคำนวณโดยใช้ฐานข้อมูล
ดังกล่าว หนี้สินโดยรวมของครอบครัวเกษตรกรทั่วประเทศจะมีขนาด
ประมาณ 4.5-7.5 แสนล้านบาท

สถานการณ์การเป็นหนี้ของเกษตรกรเชิงภาพรวม จากการสำรวจ โดยสำนักงานเศรษฐกิจการเกษตรในปี 2557 จากครัวเรือนเกษตรกร 4.9 ล้านครัวเรือน² พบว่าหนี้สินครัวเรือนเกษตรกรทั้งประเทศน่าจะรวมกัน ไม่ต่ำกว่า 1.32 ล้านล้านบาท โดยแหล่งเงินที่เกษตรกรกู้ยืมมากที่สุดคือ ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธ.ก.ส.) มียอดเงินลูกหนี้ คงเหลือสูงที่สุด คิดเป็นสัดส่วนที่สูงถึง 8.26 แสนล้านบาท คิดเป็นร้อยละ 63 รองลงมาคือหนี้สินธนาคารพาณิชย์ 3.98 แสนล้านบาท คิดเป็น ร้อยละ 30 อันดับสาม หนี้สินสหกรณ์การเกษตร 8.38 หมื่นล้านบาท คิดเป็นร้อยละ 6 อันดับสี่ หนี้สินกองทุนในความรับผิดชอบของกระทรวง เกษตรฯ 1.04 หมื่นล้านบาท คิดเป็นร้อยละ 0.78 และอันดับห้า หนี้สิน กองทุนฟื้นฟูและพัฒนาเกษตรกร 3,496 ล้านบาท คิดเป็นร้อยละ 0.26

หากพิจารณาสถิติสถานะความเป็นหนี้ของเกษตรกรในช่วง 20 ปี ที่ผ่านมา ครัวเรือนเกษตรกรที่มีหนี้สินมีสัดส่วนเพิ่มขึ้นส่วนใหญ่เป็นหนี้ ในระบบซึ่งเกิดจากการกู้เงินจาก ธ.ก.ส. และกองทุนหมู่บ้านฯ ที่เกิดขึ้น หลังปี 2540 ตามนโยบายของรัฐบาล นอกจากนั้นหนี้สินแท้จริงของ ครัวเรือนเกษตรกร ทั้งที่จนและไม่จนมีแนวโน้มเพิ่มขึ้น แต่ครัวเรือน เกษตรกรที่ยากจนค่อนข้างน่าเป็นห่วง เนื่องจากมีอัตราส่วนหนี้คงค้าง ต่อรายได้ในระดับที่สูงมากเมื่อเทียบกับครัวเรือนเกษตรกรที่ไม่จน (TDRI, 2558)

² ข้อมูลครัวเรือนเกษตรกรในการสำรวจหนี้สิน

ปัญหาทรัพยากรน้ำในภาคการเกษตร

ปัจจุบันประเทศไทยประสบกับปัญหาเรื่องน้ำ และมีแนวโน้มจะทวีความรุนแรงมากขึ้นทุกปีในหลายพื้นที่ ไม่ว่าจะเป็นปัญหาการขาดแคลนน้ำ การแย่งชิงน้ำ ปัญหาภัยแล้ง ปัญหาน้ำท่วม บทเรียนจากแนวทางการจัดการทรัพยากรน้ำและลุ่มน้ำตามแนวทางการพัฒนาประเทศ ซึ่งมุ่งเน้นการจัดการน้ำและแหล่งน้ำ รวมถึงการนำทรัพยากรในพื้นที่ลุ่มน้ำมาใช้ตอบสนองความต้องการทางเศรษฐกิจ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การสร้างเขื่อนขนาดใหญ่เพื่อผลิตกระแสไฟฟ้า การแก้ปัญหากลุ่มน้ำ และการป้องกันน้ำท่วมที่ผ่านมานั้น กลับกลายเป็นตัวเร่งให้เกิดความเสื่อมโทรมในระบบนิเวศและพื้นที่ลุ่มน้ำอย่างหนัก

บทเรียนที่ผ่านมามีพบว่า แนวทางการบริหารจัดการน้ำขนาดใหญ่ และการจัดการแบบรวมศูนย์ไม่ใช่คำตอบของการบริหารจัดการน้ำที่มีประสิทธิภาพและยั่งยืน เนื่องจากไม่สามารถครอบคลุมสภาพปัญหาและความต้องการที่แตกต่างกันในแต่ละพื้นที่ บางครั้งกลับนำไปสู่ความขัดแย้ง ความเหลื่อมล้ำระหว่างผู้ใช้น้ำในภาคส่วนต่าง ๆ รวมทั้งไม่สามารถป้องกันหรือรับมือกับสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศที่แปรปรวนในปัจจุบันได้ ทั้งนี้แนวทางการกระจายอำนาจการจัดการน้ำสู่ระดับพื้นที่และลุ่มน้ำ รวมถึงการจัดการชลประทานที่เหมาะสมกับสภาพพื้นที่การเกษตรของกลุ่มเกษตรกรจึงจะเป็นทิศทางที่เหมาะสม โดยเชื่อมโยงกระบวนการของชุมชนในการแก้ไขปัญหา มุ่งเน้นให้เกษตรกรมีส่วนร่วมทั้งในมิติของสิ่งแวดล้อมและการจัดการน้ำ

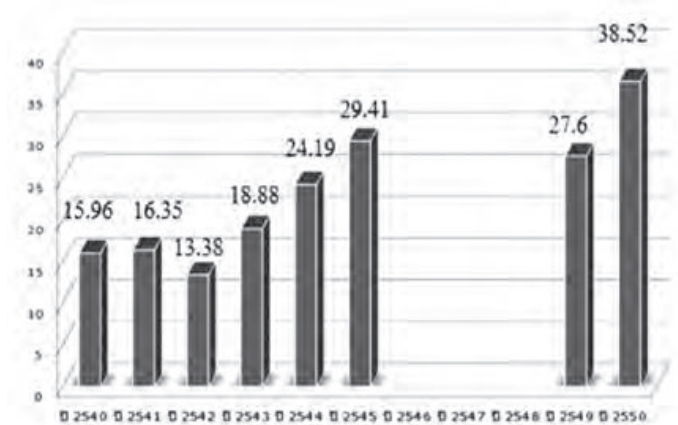
ปัญหาการบริหารจัดการการผลิต

ถึงแม้ว่ารากเหง้าปัญหาของชาวนาและเกษตรกรไทย เป็นปัญหาทางโครงสร้างที่ไม่เป็นธรรม กล่าวคือ ชาวนาและเกษตรกรเข้าไม่ถึงปัจจัยการผลิตและการตลาด ขาดอำนาจต่อรอง ซึ่งส่งผลให้เกิดความยากจนและความไม่มั่นคงทางรายได้ แต่การแก้ไขปัญหาชาวนาของภาครัฐที่ผ่านมา กลับแก้ที่ปลายเหตุ อย่างไรก็ตาม สาเหตุของปัญหาส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากกระบวนการบริหารจัดการการผลิต โดยเฉพาะการลดต้นทุนการผลิต ซึ่งจะช่วยเพิ่มขีดความสามารถในการผลิตสินค้าให้แก่เกษตรกรและเพิ่มโอกาสในการแข่งขันในยุคการค้าเสรี ซึ่งสามารถเริ่มต้นได้ด้วยตัวเกษตรกรเอง

ปัญหาสุขภาพะเกษตรกร

ปัญหาสุขภาพหรือปัญหาสุขภาพของชาวนาและเกษตรกรส่วนใหญ่มีสาเหตุหลักมาจากการใช้สารเคมีทางการเกษตร จากปรากฏการณ์ที่พบคือ ในทุกพื้นที่การผลิตไม่ว่าจะเป็นข้าว พืชไร่ และพืชสวน เกษตรกรจะเคยชินกับการใช้สารเคมีกำจัดวัชพืช และสารเคมีกำจัดแมลงในปริมาณที่มาก ก่อให้เกิดผลกระทบทางสุขภาพกับตัวเกษตรกรเอง รวมถึงทำให้เกิดปัญหาความไม่ปลอดภัยด้านอาหาร อันเนื่องมาจากการปนเปื้อนของสารเคมีทางการเกษตร และสารเคมีตกค้างในสิ่งแวดล้อม

ข้อมูลสถานการณ์การนำเข้าสารเคมีทางการเกษตรที่สูงมากสะท้อนถึงผลกระทบที่เกิดกับตัวเกษตรกรผู้ใช้สารเคมีและผู้บริโภค จากข้อมูลของกรมวิชาการเกษตร พบว่า ประเทศไทยมีแนวโน้มการนำเข้าสารเคมีทางการเกษตรเพิ่มขึ้นทุกปี ในปี 2550 นำเข้าสารเคมีกำจัดศัตรูพืชจาก

การประเมินสัดส่วน (%) ของเกษตรกรที่มีความเสี่ยงและไม่ปลอดภัยจากสารเคมีกำจัดศัตรูพืชจากเกษตรกรทั่วประเทศ

110,000 ตัน (คิดเป็นมูลค่า 14,000 ล้านบาท) ในปี 2556 เพิ่มขึ้นเป็น 172,000 ตัน (คิดเป็นมูลค่า 24,000 ล้านบาท) โดยในช่วงเวลาดังกล่าวพบว่ากลุ่มของสารกำจัดวัชพืชมีสัดส่วนของการนำเข้าสูงที่สุดในบรรดาสารเคมีกำจัดศัตรูพืชทั้งหมด (62-79%) รองลงมาได้แก่ กลุ่มของสารกำจัดแมลง (12-23%) และกลุ่มของสารกำจัดเชื้อรา (5-11%)

โดยปัจจุบันพบว่า ปัญหาสุขภาพที่มีความเกี่ยวเนื่องกับการใช้สารเคมีทางการเกษตรกลายเป็นปัญหาใหญ่และรุนแรงมากในประเทศไทย ซึ่งสำนักโรคจากการประกอบอาชีพและสิ่งแวดล้อม กระทรวงสาธารณสุข ได้จัดทำสถิติสัดส่วนของเกษตรกรที่มีความเสี่ยงและไม่ปลอดภัยจากสารเคมีกำจัดศัตรูพืชจากเกษตรกรทั่วประเทศ พบว่า ในปี 2540 มีจำนวนร้อยละ 16.35 ในปี 2550 มีจำนวนร้อยละ 38.52 จะเห็นได้ว่าสถิติตัวเลขเกษตรกรที่มีความเสี่ยงและไม่ปลอดภัยจากสารเคมีมีแนวโน้มสูงขึ้นอย่างต่อเนื่อง เมื่อเปรียบเทียบระหว่าง 10 ปีที่ผ่านมา

2. รากเหง้าแห่งปัญหา

ประเทศไทยได้มีการเปลี่ยนแปลงระบบการทำนาแบบดั้งเดิมมาเป็นการทำนาสมัยใหม่ที่ต้องพึ่งพาปุ๋ยเคมี สารเคมีกำจัดศัตรูพืช และระบบชลประทาน หรือที่เรียกกันว่า “การปฏิวัติเขียว-Green Revolution” ภายใต้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1 (พ.ศ.2504-2509) โดยความช่วยเหลือและสนับสนุนจากธนาคารโลกและประเทศสหรัฐอเมริกา จากการเปลี่ยนแปลงและการส่งเสริมของภาครัฐดังกล่าว ทำให้เกษตรกรนำปุ๋ยเคมีและสารเคมีกำจัดศัตรูพืชมาใช้ในการเกษตร รวมถึงการนำเครื่องจักรกลมาใช้ในการกระบวนการผลิต เป็นการสร้างแนวคิดที่ว่า หากเกษตรกรผลิตจำนวนมากก็จะทำให้ขายสินค้าทางการเกษตรได้มากและทำให้เกษตรกรได้ผลกำไรที่สูงตามไปด้วย แต่ผลที่เกิดขึ้นจริงไม่ได้เป็นไปอย่างที่เกษตรกรหรือชาวนาได้คาดหวังไว้ โดยพบว่า ในปี 2557/2558 ชาวนามีต้นทุนการผลิตข้าวนาปรัง 9,094 บาทต่อตัน ขายข้าวได้ 7,901 บาทต่อตัน (BIOTHAI, 2015) ผลจากการขายข้าวที่ขาดทุนเช่นนี้ จึงทำให้ชาวนายังอยู่ในวังวนของความเป็นหนี้ เนื่องจากยังทำนาในพื้นที่มากก็ย่อมทำให้ต้นทุนที่เกิดขึ้นระหว่างการทำนาสูงตามไปด้วย

ต้นทุนในการปลูกข้าวของชาวนาปัจจุบันมีการปรับเพิ่มในด้านราคาปัจจัยการผลิตที่สูงขึ้น เช่น แร่งงาน ปุ๋ยเคมี เมล็ดพันธุ์ น้ำมันเชื้อเพลิง และค่าเช่าที่ดิน ฯลฯ มีสัดส่วนรวมกันถึงร้อยละ 30-45 ของต้นทุนการผลิตทั้งหมด (พงษ์ทิพย์ สำราญจิตต์, 2557) จากข้อมูลการนำเข้าวัตถุอันตรายทางการเกษตร ปี 2553-2559 ปริมาณการนำเข้าสารกำจัดวัชพืช (Herbicide) จากข้อมูลของกรมวิชาการเกษตรและสำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร พบว่าเกษตรกรได้มีการใช้สารเคมีในภาคการเกษตรเพิ่มขึ้น

จากปริมาณ 80,278 ตันในปี 2553 เพิ่มขึ้น 125,596 ตันในปี 2559 และมีแนวโน้มที่จะเพิ่มปริมาณการนำเข้าของสารเคมีอื่น ๆ อีก เช่น การซื้อสารกำจัดแมลง (Insecticide) และเพิ่มการนำเข้าสารป้องกันและสารกำจัดโรคพืช (Fungicide) ในปีต่อ ๆ ไป

จะเห็นได้ว่าปรากฏการณ์และสภาพปัญหาหลักของชาวนาและเกษตรกรมีความเชื่อมโยงกันเป็นวงจร ปัญหาหนึ่งส่งผลกระทบต่อปัญหาหนึ่ง หากวิเคราะห์เหตุปัจจัยรากเหง้าที่ทำให้เกิดปัญหากับชาวนาและเกษตรกรอย่างลึกซึ้งและรอบด้านจะต้องวิเคราะห์ให้เห็นทั้งสองด้าน คือ มองทั้งเหตุปัจจัยภายในตัวชาวนาและเกษตรกรเอง และเหตุปัจจัยภายนอกที่เกี่ยวข้อง

เหตุปัจจัยที่เกิดจากภายในตัวของชาวนาเอง คือ กระบวนทัศน์ ซึ่งหมายถึง ความเชื่อ วิธีคิด วิธีให้คุณค่า อันนำไปสู่หลักคิดที่ใช้ตัดสินใจ และลงมือปฏิบัติ เป็นวิถีชีวิตทั้งในระดับบุคคลและชุมชน ความเปลี่ยนแปลงทางความคิดของชาวนาที่เดินตามกระแสความเปลี่ยนแปลงของสังคมโลกที่มุ่งเน้นการแข่งขัน การบริโภคอย่างไร้ขอบเขตจำกัด จากเดิมที่สังคมชาวนาและเกษตรกรเคยมีวิถีชีวิตในรูปแบบ “หาอยู่หากิน” อยู่ร่วมกับธรรมชาติอย่างเกื้อกูล พึ่งพาอาศัยกัน และพึ่งพาตนเองได้สูง มาเป็น “ซื้ออยู่ซื้อกิน” คือการพึ่งพาทนออกสูง ตั้งแต่การลงทุนซื้อปัจจัยการผลิต ทั้งสารเคมี ปุ๋ยเคมี และยาฆ่าแมลง ซึ่งทำให้ต้นทุนการผลิตและต้นทุนชีวิตของชาวนาและเกษตรกรแพงขึ้นทุกด้าน

โดยเฉพาะเมื่อโลกก้าวเข้าสู่ยุคโลกาภิวัตน์ การค้าเสรี โดยมีกรอบแนวคิดเสรีนิยมใหม่เป็นกรอบนำในการพัฒนาทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ซึ่งทำให้ชาวนาและเกษตรกรปรับเปลี่ยนพฤติกรรมสู่การผลิตเพื่อการค้า การบริโภคนิยมและค่านิยมการใช้ชีวิตแบบใหม่ วิถีชีวิตที่

แพงขึ้นทุกด้านบีบคั้นให้ชาวนาและเกษตรกรต้องเร่งหาเงินมาใช้จ่าย ทั้ง ค่าปัจจัยการผลิต และค่าใช้จ่ายในการดำรงชีวิตประจำวัน เช่น ค่าการศึกษาของบุตรหลาน ค่าอาหาร ค่าสาธารณูปโภค ค่าโทรศัพท์มือถือและ ค่าเฟอร์นิเจอร์สมัยใหม่ เป็นต้น

3. ผลกระทบสืบเนื่อง จากวิกฤตเชิงโครงสร้าง

ปัญหาหลักเชิงโครงสร้างของชาวนาและเกษตรกรในยุคปัจจุบัน มีด้วยกัน 6 ประการ ได้แก่ ปัญหาความไม่มั่นคงด้านที่ดินทำกิน ปัญหาทรัพยากรน้ำ ปัญหาหนี้สิน ปัญหาสุขภาพะ ปัญหาการบริหารจัดการการผลิต และปัญหาสังคมสูงวัย ซึ่งปัญหาหลักเหล่านี้ได้ก่อให้เกิดผลกระทบที่สำคัญ ดังนี้

ผลกระทบจากปัญหาความไม่มั่นคงด้านที่ดินทำกิน

ที่ดินทำกินถือเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญที่สุดในการประกอบอาชีพเกษตรกรของชาวนาและเกษตรกร แต่ปัจจุบันพบว่าชาวนาและเกษตรกรส่วนใหญ่มีที่ดินทำกินจำนวนน้อย ไม่เพียงพอต่อการทำมาหากิน ไร่นาที่ดินหรือต้องเช่าที่ดินทำกิน รวมถึงมีความเสี่ยงในการสูญเสียที่ดินจากปัญหาหนี้สินและความไม่มั่นคงทางการผลิต ขณะเดียวกัน ที่ดินส่วนใหญ่กลับกระจุกตัวอยู่ในมือของนายทุนและนักการเมืองจำนวนไม่กี่ราย คนเหล่านี้ไม่เพียงแต่มีที่ดินมากเกินไปจนความจำเป็น แต่ยังปล่อยให้ที่ดินรกร้างว่างเปล่าไม่ทำประโยชน์ หรือใช้เป็นสินค้าเก็งกำไรโดยไม่

ก่อให้เกิดประโยชน์ต่อเศรษฐกิจมวลรวมของประเทศ นอกจากนี้ที่ดินทำกินและฐานทรัพยากรธรรมชาติเพื่อการเกษตรส่วนใหญ่ กำลังประสบปัญหาความเสื่อมโทรมจากการทำเกษตรและการใช้ที่ดินที่ไม่ยั่งยืน

ปัญหาความไม่มั่นคงในที่ดินทำกินของชาวนาและเกษตรกร หากชาวนาต้องสูญเสียที่ดิน มีสถานะเป็นเพียงผู้เช่า ก่อให้เกิดผลกระทบทั้งต่อตัวชาวนา เกษตรกร และสังคมโดยรวม ดังนี้

- **ผลกระทบต่อโครงสร้างเกษตรกรรม** เนื่องจากการสูญเสียที่ดินทำกินของชาวนา หมายถึง การสูญเสียสิทธิในการใช้ประโยชน์ที่ดินให้เกิดประสิทธิภาพและประโยชน์สูงสุด โดยที่ชาวนาต้องเช่าที่ดินทำกินของนายทุน หรือเช่าที่นาซึ่งเคยเป็นที่ดินทำกินของตนเองมาก่อน สร้างความเจ็บปวดและทุกข์ใจแก่ชาวนาเหล่านั้น โดยอาจเกิดความรู้สึก “แปลกแยก” หรือ “รู้สึกเป็นอื่น” กับที่ดินที่ทำการผลิต เกิดการใช้ประโยชน์ที่ดินโดยไม่ถนอมรักษา เนื่องจากไม่เกิดความสัมพันธ์กับการใช้ประโยชน์ที่ดินในระยะยาว นอกจากเพื่อให้เกิดประโยชน์ชั่วคราวเท่านั้น

- **ความเหลื่อมล้ำและความยากจน** ความแตกต่างในการถือครองที่ดินและขนาดการผลิตที่แตกต่างกัน ทำให้เกิดความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจ ทั้งนี้ ความไม่เท่าเทียมกันในการกระจายรายได้เป็นต้นตอสำคัญของความยากจน โดยเฉพาะการไร้ที่ดินทำกินหรือมีที่ดินทำกินขนาดเล็กนั้นเป็นอุปสรรคสำคัญในการผลิตให้เกิดประสิทธิภาพและการลงทุนในการผลิตภาคเกษตร นอกจากนี้การถูกขูดรีดค่าเช่าที่ดิน และถูกเอาเปรียบค่าจ้างแรงงานทำให้ชาวนาและเกษตรกรอยู่ในฐานะเสียเปรียบนายทุน และกลายเป็นสาเหตุของความขัดแย้งทางชนชั้นระหว่างชาวนา เกษตรกรหรือผู้เช่า กับนายทุนเจ้าของที่ดิน

- การไร้คุณภาพชีวิตที่ดีของชาวนาและเกษตรกร จากสภาพความสูญเสียทางเศรษฐกิจนำไปสู่การขาดโอกาสทางสังคม ทั้งโอกาสทางการศึกษา การฝึกอบรมทักษะอาชีพ การรับบริการจากรัฐ หรือการได้รับความช่วยเหลือทางการเงินหรือการขอสินเชื่อ เนื่องจากชาวนาและเกษตรกรไร้ที่ดินมักถูกมองว่าเป็น “คนไม่มีหลักประกันทางสังคม” หรือ “คนไม่มีเครดิต” รวมถึงไม่มีพลังในการตั้งกลุ่มองค์กรที่เข้มแข็งเพื่อต่อรองอำนาจทางนโยบายจากรัฐหรือองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นได้ และขาดการได้รับโอกาสและการสนับสนุนจากหน่วยงานต่าง ๆ ทำให้การพัฒนาคุณภาพชีวิตชาวนาและเกษตรกรไร้ที่ดินเกิดขึ้นได้ยาก

จะเห็นได้ว่าการสูญเสียที่ดินก่อให้เกิดผลกระทบทั้งต่อตัวเกษตรกรและสังคมโดยรวม เช่น การไร้ที่ดินทำกิน การว่างงาน ปัญหาการถูกเอาเปรียบทั้งจากค่าเช่าและค่าจ้าง เกิดความไม่เท่าเทียมกันทั้งทางเศรษฐกิจและสังคม อันหมายถึงการขาดโอกาสในการประสบความสำเร็จในชีวิต ทั้งนี้จะเห็นได้ว่าความไม่มั่นคงด้านที่ดินไม่ใช่เพียงการขาดที่ทำกินเท่านั้น แต่ส่งผลต่อโครงสร้างของระบบเกษตรกรรมโดยรวมด้วย

ผลกระทบจากปัญหาทรัพยากรน้ำในภาคการเกษตร

ที่ผ่านมาชาวนาและเกษตรกรต้องเผชิญทั้งปัญหาน้ำท่วม ภัยแล้ง ซึ่งส่งผลกระทบต่อผลผลิตทางการเกษตรเป็นวงกว้าง ข้อมูลของศูนย์ติดตามและแก้ไขปัญหาภัยพิบัติด้านการเกษตร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ รายงานสถานการณ์ภัยแล้งปี 2558 ต่อเนื่องต้นปี 2559 พบความเสียหายครอบคลุมพื้นที่ 2.86 ล้านไร่ เกษตรกรได้รับผลกระทบ 271,341 ราย ทำให้เกษตรกรไม่สามารถปลูกพืชและทำนาได้ตามฤดูกาล

ทั้งนี้ สถานการณ์ภัยแล้งและน้ำท่วมได้ส่งผลกระทบต่อรายได้ของครัวเรือนเกษตรกร ซึ่งระยะยาวอาจทำให้ประสิทธิภาพการผลิตลดลง เกิดผลกระทบต่อภาวะเศรษฐกิจของเกษตรกรและชุมชน

นอกจากนี้ปัญหาวิกฤตภัยแล้งและน้ำท่วมที่ส่งผลต่อการเพาะปลูกและส่งผลกระทบต่อชีวิตของเกษตรกร ยังเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องถึงผู้บริโภคอีกด้วย เนื่องจากหากเกษตรกรไม่สามารถทำการเพาะปลูกได้ จะทำให้ผลผลิตทางการเกษตรลดลง ซึ่งหมายถึงปริมาณอาหารจะลดลงด้วย นำไปสู่ปัญหาการขาดแคลนอาหาร และราคาอาหารที่จะสูงขึ้นในอนาคต

ผลกระทบต่อปัญหาหนี้สินเกษตรกร

ภาวะหนี้สินเกษตรกรไม่เพียงส่งผลกระทบต่อชีวิตความเป็นอยู่ของครัวเรือนเกษตรกร แต่ยังส่งผลกระทบด้านอื่นด้วย กล่าวคือ หากครัวเรือนสะสมหนี้เพิ่มขึ้นอยู่ในระดับที่สูง ความสามารถในการจับจ่ายใช้สอยของครัวเรือนก็จะลดลง ส่งผลให้มาตรฐานการครองชีพต่ำลง เกิดปัญหาขาดสภาพคล่องทางการเงิน ผลกระทบที่ตามมาคือ ความเครียด ปัญหาครอบครัว เกิดอาชญากรรมการฆ่าตัวตาย ฯลฯ และที่สำคัญคือความเสี่ยงในการสูญเสียที่ดิน ข้อมูลจากสำนักงานเศรษฐกิจการเกษตรปี 2556 พบว่ามีที่ดินเกษตรกรจำนวน 29.72 ล้านไร่ติดจำนองผูกพันอยู่กับสถาบันการเงินต่าง ๆ และอีก 1.5 แสนไร่ติดสัญญาขายฝาก ซึ่งเป็นสัญญากู้ยืมเงินจากเจ้าหนี้ในระบบที่ส่งผลทำให้ที่ดินหลุดมือได้ง่ายที่สุด หากเกษตรกรไม่สามารถคืนหนี้ได้ตามกำหนด ที่ดินเกษตรกรเหล่านี้จะถูกโอนเป็นของสถาบันการเงินและนายทุนเงินกู้ในระบบ

โดยผลการศึกษาเกษตรกรภาคกลาง ของมูลนิธิชีวิตไท ปี 2556

พบว่าสาเหตุหลักของการสูญเสียที่ดินของเกษตรกรเป็นผลมาจากปัญหาหนี้สินและการขายที่ดินเพื่อปลดหนี้ ทั้งนี้จุดเริ่มต้นการสูญเสียที่ดินของชาวนา เกิดจากการนำที่ดินไปเป็นหลักประกันค้ำประกันเงินกู้ เพื่อนำเงินมาลงทุนทำนาในฤดูกาลต่อไป รวมถึงนำเงินที่กู้มาใช้จ่ายภายในครัวเรือน และเป็นทุนการศึกษาของลูก ซึ่งแหล่งเงินที่ชาวนากู้มานั้น มีทั้งแหล่งเงินกู้ในระบบและแหล่งเงินกู้นอกระบบควบคู่กันไป

ผลกระทบจากปัญหาการบริหารจัดการการผลิต

ผลสำรวจจากศูนย์ศึกษาการค้าระหว่างประเทศ มหาวิทยาลัยหอการค้าไทย ณ ตุลาคม 2560 เผยผลวิเคราะห์ข้าวไทยในประชาคมเศรษฐกิจอาเซียนว่า ขณะนี้กำไรสุทธิของชาวนาไทยต่ำสุดในภูมิภาค เนื่องจากมีต้นทุนการผลิตสูงกว่าประเทศอื่น ดังจะเห็นได้จาก **ไทย** มีต้นทุนการปลูกข้าวเฉลี่ยต่อไร่ที่ 9,763.4 บาท สามารถขายข้าวได้ 11,319.37 บาท ส่งผลให้มีเงินเหลือเก็บที่ 1,555.97 บาท ในขณะที่ **เวียดนาม** มีต้นทุนการปลูกข้าวเฉลี่ยต่ำกว่าไทยถึงครึ่งหนึ่ง ที่ 4,070.76 บาท แต่สามารถขายข้าวได้ 7,251.5 บาท ทำให้มีเงินเหลือเก็บที่ 3,180.74 บาท นอกจากนั้น **เมียนมา** มีต้นทุนปลูกข้าวเฉลี่ยที่ 7,121.76 บาท สามารถขายข้าวได้ 10,605.86 บาท มีเงินเหลือเก็บ 3,484.1 บาท

สาเหตุที่ต้นทุนการผลิตของเกษตรกรไทยค่อนข้างสูง เนื่องจากต้องพึ่งพาปัจจัยการผลิตภายนอก ทั้งค่าจ้างเตรียมดิน ค่าจ้างปลูก ค่าเก็บเกี่ยว ค่าปุ๋ยและสารเคมีกำจัดศัตรูพืช ค่าวัสดุการเกษตร และค่าจ้างแรงงานสูง ปัญหาสภาพดินเสื่อมโทรมและการถูกทำลายของระบบนิเวศ แนวทางที่จะช่วยให้เกษตรกรมีกำไรจากการผลิต หากเกษตรกรยังใช้วิธี

การเดิม ๆ ในการผลิตก็จะทำให้ต้องเพิ่มเม็ดเงินในการลงทุนมากขึ้น
ดังนั้น เกษตรกรจึงควรพึ่งพาตนเองด้วยการปรับเปลี่ยนการใช้ปัจจัยการผลิต เช่น ปุ๋ยเคมี มาเป็นการใช้ปุ๋ยอินทรีย์ที่ผลิตเองแทน รวมถึงการนำเทคโนโลยีและเครื่องมือทางการเกษตรรูปแบบใหม่มาปรับใช้ให้เหมาะสม เพื่อเพิ่มปริมาณและคุณภาพการผลิต ซึ่งจะทำให้ลดต้นทุนการผลิตลงได้ นอกจากนี้ในปัจจุบันมีชาวนาและเกษตรกรมืออาชีพที่มีศักยภาพในการบริหารจัดการผลผลิตของตนเอง น้อยกว่าร้อยละ 10 ของเกษตรกรทั้งหมด เกษตรกรชั้นนำเหล่านั้นใช้พื้นที่เท่ากัน แต่ทำกำไรได้มากกว่าเท่าตัว เมื่อเปรียบเทียบกับเกษตรกรอาชีพเดียวกันในชุมชน

ผลกระทบจากปัญหาสุขภาพเกษตรกร

ข้อมูลจากกรมวิทยาศาสตร์การแพทย์ กระทรวงสาธารณสุข พบว่า ในแต่ละปีมีรายงานผู้ป่วยที่ได้รับสารพิษจากสารเคมีกำจัดศัตรูพืช อยู่ในช่วง 49,000-61,000 ราย (คิดเป็นอัตราป่วยอยู่ในช่วง 76.4-96.6 ราย ต่อประชากรแสนคน) อย่างไรก็ตาม มีการประเมินว่าจำนวนผู้ป่วยที่แท้จริงอาจอยู่ที่ระดับหลายแสนคนต่อปีและมีแนวโน้มเพิ่มขึ้น สอดคล้องกับปริมาณการนำเข้าและใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืชในระหว่างปี 2550-2556 ในแต่ละปีมีรายงานผู้ป่วยมากที่สุดจากภาคกลาง (31-36%) รองลงมา คือภาคเหนือ (27-31%) ในขณะที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (18-20%) และภาคใต้ (18-19%) มีสัดส่วนใกล้เคียงกัน ทั้งนี้พบผู้ป่วยตลอดปี แต่มีรายงานผู้ป่วยสูงขึ้นในช่วงเดือนพฤษภาคม-สิงหาคมของทุก ๆ ปี ซึ่งเป็นช่วงฤดูฝน เกษตรกรเริ่มทำการเพาะปลูกและมีการใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืชเพิ่มมากขึ้น ผู้ป่วยส่วนใหญ่มีอาชีพเกษตรกรกรรม รองลงมาคืออาชีพ

รับจ้าง กลุ่มอายุที่ป่วยมากที่สุดคือกลุ่มอายุ 45-54 ปี รองลงมาคือกลุ่มอายุ 55-64 ปี และกลุ่มอายุ 35-44 ปี ทั้งพบว่าผู้ป่วยเพศชายมากกว่าเพศหญิง การจำแนกประเภทสารเคมีกำจัดศัตรูพืชที่ได้รับ ได้แก่ กลุ่มออร์แกโนฟอสเฟต กลุ่มคาร์บาเมต และกลุ่มสารกำจัดวัชพืช ในขณะที่ส่วนใหญ่ (85-90%) ไม่สามารถระบุชนิดหรือกลุ่มของสารเคมีที่เป็นสาเหตุได้

จากข้อมูลข้างต้นสะท้อนให้เห็นว่าพื้นที่ที่มีการใช้สารเคมีสูงจะสัมพันธ์กับภาวะการเจ็บป่วยของประชากร ดังจะเห็นได้จากพื้นที่ราบภาคกลางเป็นพื้นที่ซึ่งพบผู้ป่วยมากที่สุด เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่มีการใช้สารเคมีระดับสูง นอกจากนี้ผลกระทบที่สำคัญอีกประการของสารเคมีการเกษตรคือ ปัญหาการตกค้างของสารเคมีในสิ่งแวดล้อม ซึ่งสาเหตุเกิดจากการแพร่กระจายของสารเคมีในระหว่างการฉีดพ่น สารเคมีส่วนใหญ่จะกระจายจากบริเวณของพืชที่ต้องการฉีดพ่นลงสู่พื้นดินและบางส่วนฟุ้งกระจายอยู่ในอากาศ ทำให้มีการสะสมอยู่ในพื้นดินและน้ำ ซึ่งเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์เลี้ยงและสัตว์ในธรรมชาติ ในที่สุดจะส่งผลให้เกิดการสะสมของสารเคมีในห่วงโซ่อาหารและทำให้สิ่งมีชีวิตในระบบห่วงโซ่อาหารทุกระดับได้รับผลกระทบ ดังนั้น จะเห็นได้ว่าผลกระทบด้านสุขภาพจากการใช้สารเคมีทางการเกษตรส่งผลทั้งต่อเกษตรกร ผู้บริโภค และสิ่งแวดล้อม โดยที่พิษภัยจากสารเคมีกำลังคุกคามสุขภาพ ส่งผลกระทบต่อภาระทางการเงินในระยะยาวทั้งระดับครัวเรือนเกษตรกรและคนไทยทั้งประเทศ

ผลกระทบจากปัญหาสังคมสูงวัย

การที่สังคมไทยกำลังเข้าสู่ปัญหาขาดแคลนแรงงานภาคเกษตรกรรม นอกจากเป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างประชากรสู่สังคมสูงวัย ยังมีสาเหตุหลักมาจากลูกหลานชาวนาและเกษตรกรเริ่มทิ้งห่างหลังจบการศึกษา ไม่หวนกลับคืนสู่บ้านเกิดและอาชีพเดิมของครอบครัว แต่เคลื่อนย้ายเข้าสู่ภาคอุตสาหกรรมและภาคบริการในเขตเมืองมากขึ้น เนื่องจากเห็นสภาพทุกข์ยากของเกษตรกร โดยมองว่าเป็นงานหนัก ลำบาก ขาดความมั่นคงทางรายได้ ขาดสวัสดิการและเข้าไม่ถึงการคุ้มครองแรงงาน จึงขาดแรงจูงใจและไม่ต้องการสืบทอดอาชีพชาวนาและเกษตรกร ซึ่งการที่จำนวนชาวนาและเกษตรกรรายย่อยลดน้อยลง จะส่งผลกระทบต่อภาพรวมเศรษฐกิจและสังคม ตลอดจนความมั่นคงทางอาหารของประเทศในอนาคตอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

- **ผลกระทบเชิงภาพรวม** งานวิจัยของ Leisinger et al. (2002) สรุปผลกระทบของการเข้าสู่สังคมผู้สูงอายุ 3 ประเด็นหลัก ได้แก่ (1) อัตราการเติบโตทางเศรษฐกิจอาจชะลอตัวลง เนื่องจากผู้สูงอายุมีผลผลิตแรงงานต่ำกว่าประชากรในวัยทำงาน (2) ประสิทธิภาพแรงงานอาจลดลง เนื่องจากประชากรในวัยทำงานมีภาระในการดูแลประชากรผู้สูงอายุมากขึ้น และ (3) ภาระเชิงงบประมาณของภาครัฐสำหรับการรักษาพยาบาลผู้สูงอายุเพิ่มสูงขึ้น

- **ผลกระทบต่อภาคการเกษตร** Leisinger et al. (2002) พบว่า สภาวะสูงอายุจะทำให้กิจกรรมการผลิต การออม และการลงทุนลดลง มีความเป็นไปได้สูงที่จะเปลี่ยนไปทำการเกษตรที่ใช้แรงงานน้อยกว่าหรือหยุดทำการเกษตรเนื่องจากปัญหาสุขภาพ และไม่สามารถนำเทคโนโลยี

ใหม่ ๆ มาประยุกต์ใช้เพื่อเพิ่มผลิตภาพ โดยเกษตรกรผู้สูงอายุเหล่านี้ในประเทศกำลังพัฒนาจะต้องพึ่งพาเงินอุดหนุนและการคุ้มครองจากรัฐ ซึ่งสอดคล้องกับงานของ Gray and Crockett (1998) ที่ระบุว่า การลดลงของจำนวนประชากรวัยทำงานภาคเกษตรสัมพันธ์กับการลดลงของเทคนิคการจัดการฟาร์มที่ทันสมัย และงานของ Banister et al. (2010) ที่พบว่า แรงงานภาคเกษตรไม่มีประสิทธิภาพสูงเท่าแรงงานภาคการผลิตอื่น ๆ และการเข้าสู่สังคมผู้สูงอายุจะทำให้ประสิทธิภาพการผลิตภาคการเกษตรลดลงในอนาคต

- **ผลกระทบต่อความมั่นคงทางอาหารของประเทศ** การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างภาคเกษตรกรรมสู่สังคมสูงวัย มีแนวโน้มที่จะส่งผลกระทบต่อความมั่นคงในการผลิตอาหารของประเทศในระยะกลางและระยะยาว โดยเฉพาะอย่างยิ่งภายใต้ข้อเท็จจริงที่ว่า ประชากรในภาคเกษตรมีความยืดหยุ่นในการปรับตัวตามการเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจในระดับที่ต่ำกว่าประชากรนอกภาคเกษตร ทั้งนี้เพราะการศึกษาและทักษะความสามารถของเกษตรกรในการประยุกต์ใช้เทคโนโลยีและเทคนิคที่ทันสมัยในการเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตยังอยู่ในระดับต่ำ

- **ผลกระทบต่อประสิทธิภาพแรงงาน** เนื่องจากอัตราการเกิดที่ต่ำและความชราภาพของชาวนาและเกษตรกร จะทำให้กำลังแรงงานภาคเกษตรในอนาคตมีจำนวนที่ลดลง และยิ่งชาวนาและเกษตรกรมีอายุมากขึ้นก็ยังมีแนวโน้มที่จะมีส่วนร่วมในกำลังแรงงานน้อยลง จำเป็นต้องมีการจ้างแรงงานหรือใช้ جایด้านเครื่องจักรกลทางการเกษตรเพิ่มขึ้น เมื่อความต้องการแรงงานสูงขึ้นจะทำให้ค่าจ้างแรงงานภาคเกษตรมีแนวโน้มปรับตัวสูงขึ้น อันส่งผลให้ต้นทุนการผลิตของเกษตรกรเพิ่มสูงขึ้นด้วย

• ผลกระทบต่อระดับรายได้และค่าใช้จ่ายในครัวเรือนเกษตรกร
ในครัวเรือนชาวนาและเกษตรกรที่มีผู้สูงอายุจำนวนมาก ย่อมส่งผลให้
ผลิตภาพการผลิตภาคเกษตรต่ำลงและระดับรายได้ครัวเรือนลดน้อยลง
อาจไม่เพียงพอต่อการยังชีพ ในขณะที่การใช้จ่ายภายในครัวเรือนและราย
จ่ายเกี่ยวกับสุขภาพและการรักษาพยาบาลมีแนวโน้มเพิ่มขึ้น จากการ
สำรวจของสำนักงานสถิติแห่งชาติ พบว่าผู้สูงอายุมากกว่า 80% มีเงิน
ไม่เพียงพอต่อการเลี้ยงชีพในวัยหลังเกษียณ แหล่งรายได้ที่สำคัญของ
ผู้สูงวัยคือ การเกื้อหนุนทางการเงินจากบุตรซึ่งก็มีแนวโน้มลดลง กล่าว
คือ ลดลงจาก 54.1% ของรายได้รวมในปี 2537 เหลือเพียง 40.1% ใน
ปี 2554 อันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจและสังคมของ
ไทยที่เดิมเป็นครอบครัวขยายซึ่งคนหลายรุ่นอยู่ร่วมกัน อันประกอบด้วย
รุ่นปู่ย่าตายาย พ่อแม่ ลูกหลาน ที่มีการพึ่งพาอาศัยกันทางเศรษฐกิจใน
ลักษณะที่พ่อแม่เลี้ยงลูก และเมื่อสูงวัย ลูกก็ทำงานเลี้ยงพ่อแม่สืบต่อ
กันมา ลักษณะเช่นนี้เริ่มลดน้อยลง เพราะครอบครัวมีขนาดเล็กลง และ
มีการไปมาหาสู่พ่อแม่เป็นครั้งคราว ดังนั้นการหวังพึ่งพาทางการเงินจาก
ลูกหลานจึงลดน้อยลง

4. วิเคราะห์แนวโน้ม และตอบโจทยประเด็นท้าทาย

การลดลงของเกษตรกรรายย่อย

หากแนวโน้มการพัฒนาการเกษตรไม่มีการปรับหรือปฏิรูป ยังเป็นแบบที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน และไม่มีการแก้ไขปัญหาเกษตรกรอย่างจริงจัง จะส่งผลให้อีกไม่เกิน 30 ปี จำนวนเกษตรกรไทยจะเหลือต่ำกว่าร้อยละ 10 เช่นเดียวกับประเทศพัฒนาแล้วทั้งหลาย เพราะเกษตรกรอิสระรายย่อยจะค่อย ๆ เลิกไปหรือเปลี่ยนไปเป็นแรงงานรับจ้าง ทั้งนี้เนื่องมาจากที่ดินหลุดมือจากเกษตรกรไป บวกกับแรงกระตุ้นจากการส่งเสริมการเกษตรขนาดใหญ่ ซึ่งผลักดันให้เกษตรกรรายย่อยที่มีทุนน้อย และแข่งขันกับต้นทุนเชิงเปรียบเทียบที่รายใหญ่ไม่ได้ ในท้ายที่สุด ก็จำเป็นต้องขายที่ดินหรือขายกิจการให้ผู้ประกอบการรายใหญ่

แนวโน้มการมีบทบาทมากขึ้นของบริษัทข้ามชาติ ด้านเกษตรและอาหาร

การค้าสินค้าเกษตรที่เชื่อมโยงกับภูมิภาค การค้าในบริบทภูมิภาคของบริษัทข้ามชาติ เช่น Contract farming รวมทั้งแนวโน้มการผูกขาดด้านอาหารและทรัพยากรพันธุกรรม จะมีเพิ่มมากขึ้น

ปัญหาการขาดแคลนที่ดินทำกิน เกษตรกรรายย่อยต้องเช่าที่ดิน และสูญเสียพื้นที่เกษตรกรรม

ด้วยแนวโน้มสถานการณ์เกษตรกรรายย่อยกำลังสูญเสียที่ดินทำกินจากภาระหนี้สิน ที่ดินจำนวนหนึ่งถูกกว้านซื้อเพื่อเปลี่ยนเป็นพื้นที่เกษตรกรรมขนาดใหญ่ นิคมและโรงงานอุตสาหกรรม พื้นที่รองรับการท่องเที่ยวและโครงการขนาดใหญ่ พื้นที่เกษตรกรรมถูกคุกคามจนลดน้อยลง หากไม่มีนโยบายคุ้มครองพื้นที่เกษตรกรรมเพื่อรักษาที่ดินให้อยู่ในมือเกษตรกรรายย่อย และการจัดการระบบภาษีที่ดินที่เป็นธรรม ประเทศไทยที่ตั้งเป้าหมายจะเป็นครัวโลก อาจต้องเผชิญกับการสูญเสียพื้นที่ที่เหมาะสมกับการเกษตร และเปลี่ยนแปลงไปสู่ระบบเกษตรกรรมขนาดใหญ่ ซึ่งส่งผลกระทบต่อความมั่นคงทางอาหารของคนในประเทศได้ในอนาคต ทางออกระดับเกษตรกรคือ ต้องรวมกลุ่มนำองค์ความรู้และเทคโนโลยีการผลิตที่ยั่งยืนมาปรับใช้ รวมทั้งบริหารจัดการการผลิตการเกษตรแบบครบวงจร ตั้งแต่การผลิตจนถึงการตลาด จึงจะสามารถอยู่ได้

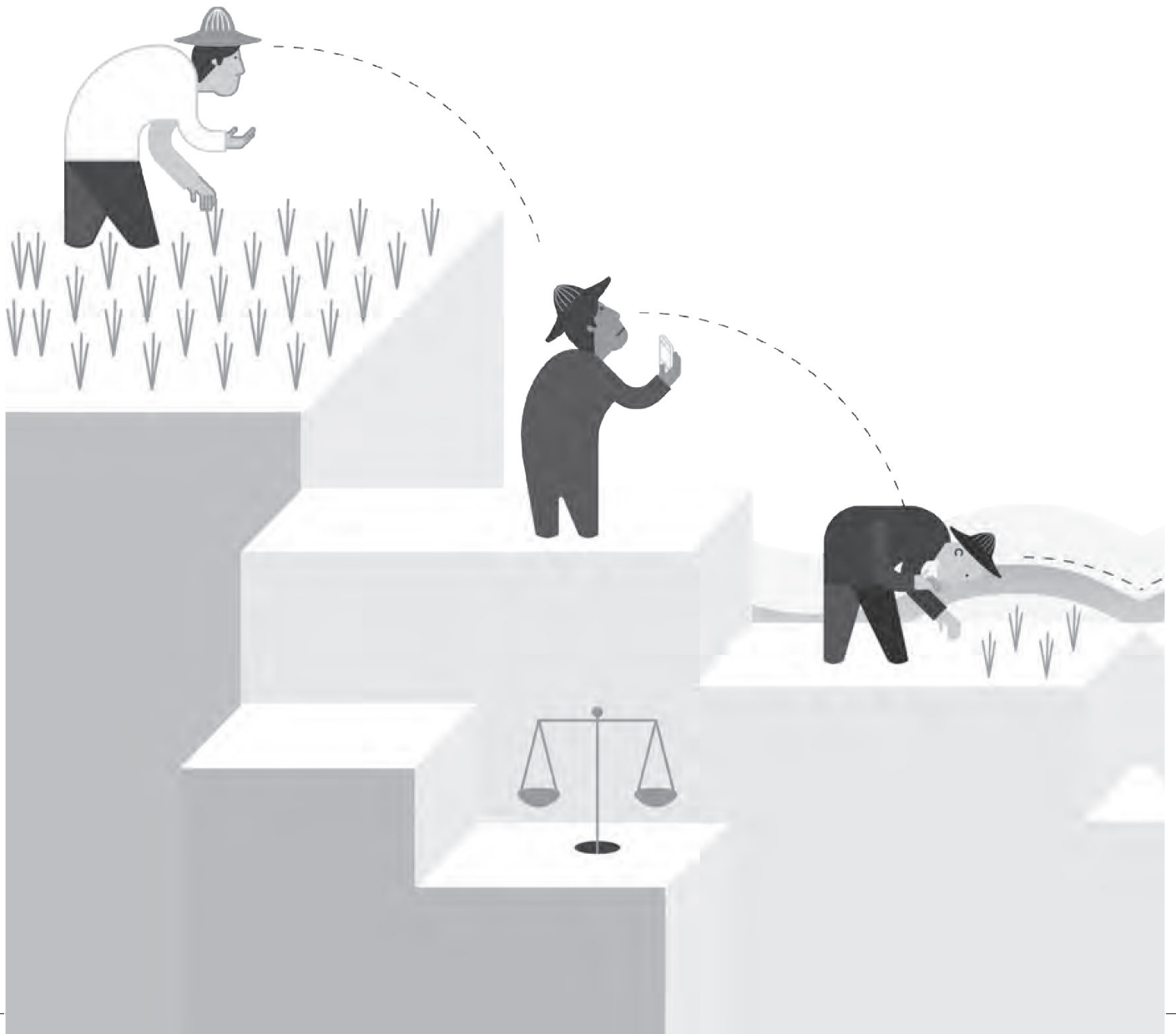
การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างแรงงานภาคเกษตร การก้าวเข้าสู่สังคมสูงวัย

เกษตรกรสูงวัยเพิ่มขึ้น และคนรุ่นใหม่หายไปจากภาคเกษตร เกิดขึ้นเนื่องจากปัจจัยการเปลี่ยนแปลงสภาพเศรษฐกิจและค่านิยมที่ปลูกฝังจากคนรุ่นพ่อแม่ มองว่าอาชีพการเกษตรนั้นเหนื่อย ลำบาก ค่าตอบแทนต่ำ มีปัจจัยเสี่ยงหลายด้าน ดังนั้นวิธีการที่จะทำให้คนรุ่นใหม่เข้าสู่ภาคเกษตรกรรมเพิ่มขึ้น รัฐต้องส่งเสริมการนำเทคโนโลยีที่เหมาะสมกับยุค

สมัยและสภาพแวดล้อมที่เป็นอยู่มาปรับใช้ในภาคเกษตร ใช้เครื่องจักรกลแทนแรงงาน นอกจากนี้ต้องมีระบบสวัสดิการชาวนาและเกษตรกร เพื่อให้คุณภาพชีวิตชาวนาดีขึ้น มีหลักประกันรายได้ มีบำเหน็จบำนาญ มีสวัสดิการในยามเจ็บป่วย

แนวทางการแก้ไขปัญหการขาดแคลนแรงงาน เพื่อความยั่งยืนของภาคเกษตรกรรม

คือการสร้างความเข้มแข็งในภาคเกษตรกรรม ด้วยการพัฒนาความเป็นอยู่ของเกษตรกรให้มีคุณภาพชีวิตที่ดี และให้ความสำคัญในการพัฒนาทักษะและคุณภาพของเกษตรกร การปรับทัศนคติในการประกอบอาชีพ เกษตรกรรมให้มีความภูมิใจในการเป็นเกษตรกร สร้างเกษตรกรให้มีความรู้ มีการนำเทคโนโลยี องค์กรความรู้ และวิธีการปฏิบัติที่ดีมาใช้ในการบริหารจัดการทรัพยากรที่มีอยู่ พร้อมทั้งต้องพัฒนาเทคโนโลยีหรือเครื่องจักรกลทางการเกษตรให้เกษตรกรสามารถเข้าถึงได้สะดวก ราคาประหยัด ใช้งานง่าย รวมถึงสนับสนุนโครงสร้างพื้นฐานในการประกอบอาชีพ เช่น การพัฒนาแหล่งน้ำ การเพิ่มประสิทธิภาพระบบโลจิสติกส์ด้านการเกษตร ตลอดจนการพัฒนาระบบประกันความเสี่ยงทางการเกษตร และระบบสวัสดิการเพื่อสร้างภูมิคุ้มกันให้แก่เกษตรกรในการรองรับความเสี่ยงที่ต้องเผชิญกับความไม่แน่นอนของรายได้ เช่น ความคุ้มครองความเสี่ยงที่เกิดจากภัยธรรมชาติ ระบบสวัสดิการในยามชราภาพ ทูพพลภาพ หรือเสียชีวิต ตลอดจนสวัสดิการสนับสนุนการศึกษาของบุตร เพื่อเป็นหลักประกัน และสร้างความมั่นคงต่อการประกอบอาชีพเกษตรกรรมให้ยั่งยืน

ส่วนที่สอง

กระบวนการปรับตัว
ของชาวนาและเกษตรกรไทย

ชีวิตที่เลือกได้
ของชาวนาไทย
บนเส้นทางโซ่อุปทาน

รศ. สมพร อิศวิลานนท์¹
และ ดร. ปิยะทัศน์ พาพอนุรักษ์²

^{1, 2} ผู้ประสานงานและผู้ช่วยผู้ประสานงาน สำนักประสานงาน “งานวิจัยเชิงนโยบายเกษตรและเสริมสร้างเครือข่ายงานวิจัยเชิงนโยบาย” สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ร่วมกับ สถาบันคลังสมองของชาติ

การดิ้นรนเพื่อให้มีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นและหลุดพ้นจากความยากจนของเกษตรกรหรือชาวนาได้มีมาอย่างยาวนาน และมีเพียงส่วนน้อยที่ได้ก้าวหลุดพ้นจากความยากจนไปได้ อย่างไรก็ตามสถานการณ์ในปัจจุบันที่เกษตรกรกำลังเผชิญกับแรงกดดันจากการเปิดเสรีทางการค้าและการลงทุนทั้งของภูมิภาคและของโลก ตลอดจนความก้าวหน้าด้านเทคโนโลยีดิจิทัล ซึ่งด้านหนึ่งนับว่าจะเป็นโอกาสในการเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตและการขยายตลาดสินค้าเกษตรให้กว้างขวางขึ้น แต่ในอีกด้านหนึ่งการเปิดเสรีทางการค้าและความก้าวหน้าด้านเทคโนโลยีดิจิทัลย่อมนำมาซึ่งการแข่งขันที่รุนแรงมากขึ้นทั้งในด้านการผลิต การตลาด และคุณภาพของสินค้า ในสถานการณ์เช่นนี้ดูเหมือนว่าวิถีชีวิตเกษตรกรไทยแบบเดิม ๆ คงจะต้องมีการเปลี่ยนแปลงสู่มิติของการเป็นหน่วยธุรกิจฟาร์มและการนำนวัตกรรมเข้ามาช่วยในกระบวนการผลิตและการจำหน่ายให้มากขึ้น เพราะการทำธุรกิจฟาร์มเป็นกิจกรรมที่จะต้องสัมพันธ์กับกลไกตลาดในระดับต่าง ๆ รวมถึงช่องทางการตลาดสมัยใหม่ เกษตรกรหรือชาวนาในวันนี้แม้จะต้องเดินหน้าต่อไป แต่จะมีกระบวนการอย่างไรที่จะสร้างความสัมพันธ์เชื่อมโยงบนเส้นทางโซ่อุปทานของสินค้าที่ผลิตได้ให้เกิดขึ้นอย่างยั่งยืนและเป็นธรรม

วิถีชีวิตของชาวนาไทย กับความสัมพันธ์เชื่อมโยงบนเส้นทางโซ่อุปทาน

เกษตรกรหรือชาวนาไทยนับเป็นหนึ่งในหน่วยการผลิตที่สำคัญของภาคการเกษตร ส่วนใหญ่แล้วชาวนาไทยจะมีเนื้อที่ถือครองขนาดเล็ก การทำการเกษตรของครัวเรือนจะคำนึงถึงฐานอาหารและความมั่นคงด้านอาหารของครัวเรือนเป็นสำคัญ เกษตรกรในยุคก่อนจะทะนุถนอมสร้าง ความประณีตในกระบวนการทำนา นับตั้งแต่กิจกรรมการเตรียมดินไปจนถึงการเก็บเกี่ยว รวมถึงการใช้หลักของการพึ่งพาปัจจัยในครัวเรือน พร้อมกับการพึ่งพิงทุนทางสังคมของท้องถิ่น เช่น การลงแขกเก็บเกี่ยว และการนวดข้าว เป็นต้น ทำให้เป็นวัฒนธรรมชนบทที่มีคุณค่าผูก ร้อยโยงเป็นความสัมพันธ์ของชุมชนและระหว่างชุมชนเข้าด้วยกัน **ผลผลิตข้าวที่เก็บเกี่ยวได้ก็จะได้รับการทะนุถนอมอย่างดีเพื่อให้ความชื้นต่ำ เมื่อนำไปเก็บไว้ในยุ้งฉางแล้ว จะไม่เสียหาย มีคุณภาพที่ดีและมีคุณค่ากับครัวเรือนจนถึงเวลานำไปใช้บริโภคหรือนำออกขาย**

อย่างไรก็ตามการเปลี่ยนแปลงวิถีการทำนาไปสู่การเป็นธุรกิจฟาร์ม อย่างเช่นในปัจจุบัน นอกจากจะทำให้ความประณีตในการผลิตข้าวของเกษตรกรต้องถดถอยลงแล้ว กิจกรรมการผลิต เช่น การเตรียมดินก็จะ เป็นลักษณะแบบรีบเร่ง ทั้งนี้ เพื่อร่นระยะเวลาปลูกถึงเก็บเกี่ยวให้น้อยลง แล้วจะได้ปลูกข้าวครั้งที่สองได้เร็วขึ้น และถ้าเก็บเกี่ยวได้เร็วก็จะเร่งระดมการปลูกครั้งที่สามตามมาอีก ในด้านการเก็บเกี่ยวก็จะใช้รถเก็บเกี่ยวแทนแรงงานคน เมื่อเก็บเกี่ยวเสร็จก็รีบเร่งนำไปขายทันที ไม่ได้มีโอกาสนำมาตากให้แห้ง และเก็บเข้ายุ้งฉางเหมือนในสมัยอดีต ดูเสมือนกับว่า

ผลผลิตข้าวที่เก็บเกี่ยวได้ไม่ได้เป็นของชาวนา ทำให้คุณค่าของสินค้าข้าวที่มีอยู่กำลังจะขาดหายไป

การเพาะปลูกข้าวหลายครั้งในรอบปีจะเป็นทางเลือกที่เกษตรกรในพื้นที่ชลประทานถือปฏิบัติกันอย่างแพร่หลาย โดยหวังเพื่อเพิ่มรายได้ให้แก่ครัวเรือน แต่การปลูกข้าวหลายครั้งในรอบปีก็ส่งผลให้ความอุดมสมบูรณ์ของธาตุอาหารในดินลดลง เกษตรกรต้องใช้ปุ๋ยเคมีมากขึ้น โรคและแมลงศัตรูพืชก็ระบาดมากขึ้น ทำให้มีค่าใช้จ่ายเพิ่มมากขึ้นจากเดิม

การขาดความรู้ความเข้าใจในการจัดการไร่นานับว่าเป็นประเด็นสำคัญที่มีการกล่าวถึงกันอย่างกว้างขวาง ทั้งนี้ การขาดความรู้ความเข้าใจดังกล่าวทำให้เกิดการสูญเสียเปล่าในกระบวนการผลิต เพราะนำไปสู่การใช้ทั้งปุ๋ยเคมีและสารกำจัดศัตรูพืชเกินความจำเป็น และมีผลต่อการเพิ่มขึ้นของต้นทุนการผลิต สุขภาพที่อ่อนแอของเกษตรกรจากการใช้สารเคมีตลอดจนการสร้างมลภาวะแก่สภาพแวดล้อมธรรมชาติ

การขาดแคลนเงินทุนนับเป็นอีกปัญหาหนึ่ง ที่ทำให้เกษตรกรต้องไปกู้หนี้ยืมสินจากเอกชนหรือพ่อค้าคนกลาง เพื่อนำมาเป็นค่าใช้จ่ายในการจัดหาปัจจัยการผลิตในการเพาะปลูก ความไม่สมบูรณ์ของตลาดเงินทุนในอดีตนับได้ว่าเป็นช่องโหว่สำคัญที่ส่งผลให้เกิดความไม่เป็นธรรมและการเอารัดเอาเปรียบของพ่อค้าคนกลางต่อเกษตรกรในรูปแบบต่าง ๆ เกษตรกรเองก็ขาดอำนาจในการต่อรองทั้งในตลาดปัจจัยการผลิตและตลาดผลผลิต เช่น การขายปุ๋ยบวกดอกเบี้ยในราคาแพง หรือการบังคับซื้อผลผลิตจากเกษตรกรในราคาต่ำ รวมถึงการคิดดอกเบี้ยเงินกู้ยืมในอัตราสูง เป็นต้น

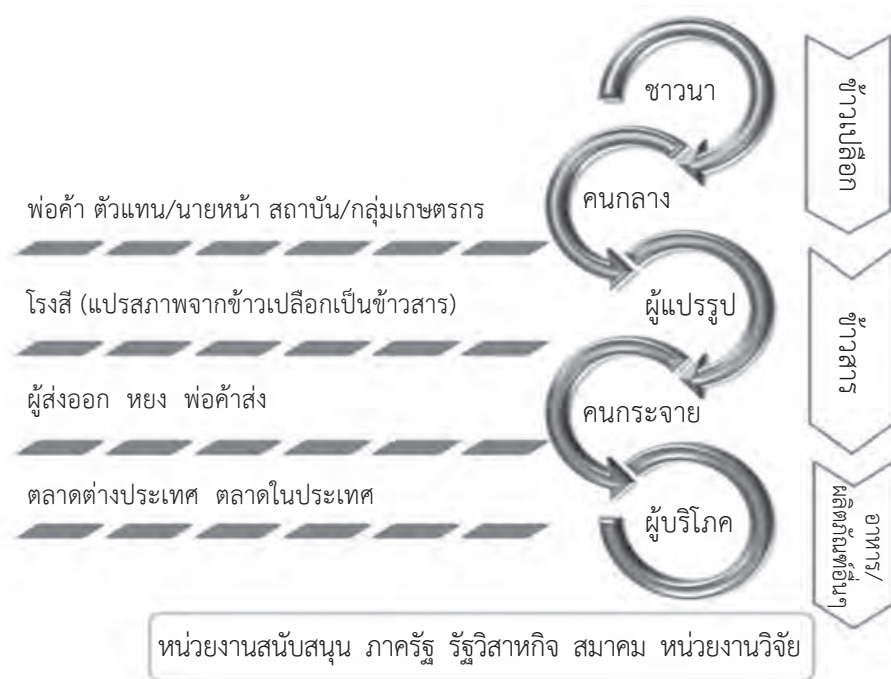
ดูเหมือนว่า การเปลี่ยนแปลงในไร่นาและวิธีการผลิตข้าวในช่วงสามทศวรรษที่ผ่านมา ในด้านหนึ่ง มีผลต่อการขยายตัวของผลผลิตข้าว

ของไทยจากที่เคยมีปริมาณผลผลิตประมาณ 15 ล้านตันต่อปีและมีการส่งออกเพียงร้อยละ 10 ของปริมาณผลผลิต ไปสู่การขยายฐานการผลิตที่มีผลผลิตข้าวปีละไม่ต่ำกว่า 30 ล้านตันและครึ่งหนึ่งของผลผลิตได้ส่งเป็นสินค้าออก ปริมาณผลผลิตที่ขยายตัวได้ก้าวไปพร้อม ๆ กับการเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างการตลาดข้าวเปลือก โดยเฉพาะการขยายตัวของช่องทางการกระจายและความสัมพันธ์ทางการตลาดในแหล่งผลิตข้าวที่สำคัญ แต่ในอีกด้านหนึ่ง การขยายตัวของการผลิตข้าวกลับไม่ได้ช่วยให้เกษตรกรมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นและไม่สามารถช่วยให้ชาวนาหลุดพ้นจากความยากจนได้ นอกจากนี้การขยายตัวของการผลิตข้าวและการใช้สารเคมีโดยไม่ได้คำนึงถึงผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมในไร่นาได้ส่งผลให้แหล่งอาหารปลอดภัยตามธรรมชาติที่เคยมีอยู่อย่างอุดมสมบูรณ์ของชาวนาไทยลดน้อยถอยลงไปอย่างสำคัญ

เส้นทางโซ่อุปทาน ของสินค้าข้าว

สินค้าข้าวเป็นผลิตผลเกษตรที่ค่อนข้างเป็นฤดูกาล โดยทั่วไปในฤดูนาปีจะเก็บเกี่ยวข้าวเปลือกในระหว่างเดือนพฤศจิกายนถึงเดือนกุมภาพันธ์ ขึ้นอยู่กับลักษณะนิเวศของแต่ละภูมิภาค จึงเห็นได้ว่าช่วงเก็บเกี่ยวชาวนาปีในภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือจะเก็บเกี่ยวข้าวได้เร็วกว่าในภาคกลาง การปลูกข้าวในฤดูนาปรังจะเริ่มจากเดือนมีนาคมจนถึงเดือนสิงหาคม เพราะการปลูกชาวนาปรังในภาคกลางขึ้นอยู่กับ การเก็บเกี่ยว

ในฤดูนาปีที่สามารถเก็บเกี่ยวได้เร็วหรือช้า ทั้งจากการเก็บเกี่ยวเองหรือการใช้บริการจากรถเกี่ยวและนวดข้าว ผลผลิตข้าวเปลือกจะถูกกระจายสู่ตลาดทั้งในระดับท้องถิ่นและในระดับภูมิภาค แล้วจึงเข้าสู่กิจกรรมการแปรรูปเป็นข้าวสารโดยโรงสีข้าว เพื่อกระจายต่อไปยังผู้บริโภคและผู้ส่งออก ในระบบการตลาดข้าวจึงประกอบด้วยตลาดข้าวเปลือกและตลาดข้าวสาร ในตลาดข้าวเปลือกผู้มีบทบาทเกี่ยวข้อง ได้แก่ เกษตรกรผู้ผลิต ตัวแทนพ่อค้าในท้องถิ่น พ่อค้าผู้รวบรวมในระดับต่าง ๆ สถาบันเกษตรกรทำข้าว/ตลาดกลางข้าวเปลือก และโรงสี ในตลาดข้าวสารผู้มีบทบาทเกี่ยวข้อง ได้แก่ โรงสี หยง พ่อค้าขายส่งและปลีก ผู้ส่งออก และผู้บริโภค ตลอดจนหน่วยงานสนับสนุนต่าง ๆ

ภาพที่ 1 ความเชื่อมโยงของโซ่อุปทานสินค้าข้าว

ความเชื่อมโยงของโซ่อุปทานสินค้าข้าวไทยจึงประกอบด้วย ผู้เกี่ยวข้องอยู่มากมาย (ภาพที่ 1) ซึ่งเริ่มตั้งแต่ต้นน้ำ คือ เกษตรกร จนกระทั่งปลายน้ำ คือ ผู้บริโภค มีการแปรรูปจากข้าวเปลือก ข้าวสาร อาหาร และรวมถึงผลิตภัณฑ์อื่น ๆ² ที่ตอบสนองความต้องการของผู้บริโภค ที่หลากหลายและสามารถเพิ่มมูลค่าของสินค้า นอกจากนี้ในห่วงโซ่อุปทานของข้าวไทยนั้น มีหน่วยงานที่สนับสนุนผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่ายโดยตลอดตั้งแต่ต้นน้ำจนถึงปลายน้ำ ซึ่งหน่วยงานที่เกี่ยวข้องนี้ ได้แก่ หน่วยงานภาครัฐ รัฐวิสาหกิจ รวมถึงสมาคมและหน่วยวิจัยต่าง ๆ เป็นต้น

หากย้อนมองภาพในอดีต จะเห็นว่าเกษตรกรในภาคกลางซึ่งเป็นแหล่งผลิตข้าวเพื่อการค้าและการส่งออกที่สำคัญ เมื่อเก็บเกี่ยวผลผลิตแล้วจะขายข้าวผ่านพ่อค้าท้องถิ่นเป็นสำคัญ จากนั้นจะมีช่องทางการกระจายผ่านพ่อค้าในระดับต่าง ๆ ผ่านโรงสีในท้องถิ่นแล้วไปสูโรงสีในตลาดรวมข้าวเพื่อสีเป็นข้าวสาร ในขั้นตอนแปรรูปข้าวดังกล่าวเป็นการสิ้นสุดกระบวนการของตลาดข้าวเปลือก และเมื่อโรงสีแปรรูปเป็นข้าวสารแล้ว จะมีกลไกของตลาดข้าวสารเพื่อกระจายผลผลิตข้าวไปยังผู้บริโภคภายในประเทศ โดยผ่านทางตลาดขายส่งและตลาดขายปลีก สำหรับผู้บริโภคในชนบทจะมีทั้งที่ผ่านกลไกตลาดข้าวสารและมีทั้งที่จ้างโรงสี

² อาทิเช่น แป้งข้าวเจ้า แป้งข้าวเหนียว เส้นก๋วยเตี๋ยว แผ่นแป้ง ขนมประเภทพองกรอบ ผลิตภัณฑ์สำเร็จรูป (โจ๊ก/ข้าวต้ม) อาหารเด็กอ่อน ผลิตภัณฑ์หมักดอง (ข้าวหมาก) เครื่องดื่ม (ไวน์ข้าว ซาข้าว น้ำนมข้าว) ขนมคุกกี้ และผลิตภัณฑ์ที่ใช้แป้งข้าวทดแทนส่วนผสมอื่น ส่วนผลิตภัณฑ์เพื่ออุปโภค อาทิเช่น สบู่ ครีมบำรุงผิว เครื่องสำอาง ตลอดจนผลิตภัณฑ์ที่ทำจากผลพลอยได้จากข้าว เช่น รำข้าว แกลบ ฟางข้าว เป็นต้น (ที่มา: องค์ความรู้เรื่องข้าว โดยสำนักวิจัยข้าว กรมการข้าว <http://www.brrd.in.th/>)

ขนาดเล็กเป็นผู้จัดสีเป็นข้าวสาร นอกจากนี้ยังมีเกษตรกรขนาดเล็กที่แปรรูปข้าวเปลือกเป็นข้าวสารเองเพื่อการบริโภคในครอบครัวโดยใช้เครื่องมือพื้นบ้าน ในส่วนของข้าวสารที่ส่งออกจะมีการกระจายจากโรงสีสู่พ่อค้าส่งออกหรือกระจายผ่านพ่อค้าคนกลางก่อนส่งต่อไปยังผู้ส่งออกอีกทอดหนึ่ง

ในช่วงยุคของการปฏิวัติเขียว³ ได้เกิดการขยายตัวของ การเพาะปลูกข้าวพันธุ์ไม่ไวแสงมากขึ้น และมีการปลูกข้าวมากกว่าหนึ่งครั้งในรอบปีในพื้นที่ชลประทาน การกระจายข้าวเปลือกของเกษตรกรก็ยิ่งอาศัยกลไกของพ่อค้าท้องถิ่น ทั้งนี้เพราะเกษตรกรที่ปลูกข้าวส่วนใหญ่เป็นเกษตรกรขนาดเล็ก และมีจำนวนไม่น้อยที่อยู่ห่างไกลจากตลาด เนื่องจากค่าขนส่งที่สูง ทำให้เกษตรกรเลือกขายผลผลิตให้พ่อค้าท้องถิ่นหรือประมาณราวครึ่งหนึ่งของเกษตรกรที่ทำนาทั้งหมด รongลงมาได้แก่ การขายผลผลิตผ่านระบบพ่อค้าคนกลางในท้องถิ่น ขายผ่านตลาดกลางข้าวเปลือก และขายผ่านสถาบันเกษตรกรซึ่งส่วนใหญ่จะอาศัยกระบวนการสหกรณ์การเกษตรในแต่ละพื้นที่ที่มีการบริการของสหกรณ์ในรูปแบบของการรับซื้อข้าวเปลือกและการแปรรูปข้าวเปลือก ต่อจากนั้นผลผลิตข้าวเปลือกจะถูกส่งผ่านไปยังโรงสีเพื่อการแปรรูป เป็นการสิ้นสุดกลไกของตลาดข้าวเปลือก เมื่อโรงสีแปรรูปเป็นข้าวสารแล้ว ส่วนหนึ่งจะส่งผ่านไปยังผู้ค้าส่งเพื่อส่งให้ผู้ค้าปลีกนำไปจำหน่ายให้ผู้บริโภค และอีกส่วนหนึ่งจะส่งผ่านมายหน้าในกรุงเทพฯ เพื่อส่งให้ผู้ส่งออก และมีบางส่วนของโรงสีส่งให้ผู้ส่งออกโดยตรง ประมาณครึ่งหนึ่งของข้าวสารที่ผลิตได้จะใช้บริโภคและใช้

³ การเผยแพร่ข้าวพันธุ์ไม่ไวแสงนับตั้งแต่ปี 2512 เป็นต้นมา กล่าวได้ว่าเป็นยุคเริ่มต้นของการปฏิวัติเขียวในประเทศไทย

ในอุตสาหกรรมแปรรูปภายในประเทศ และอีกครั้งหนึ่งส่งเป็นสินค้าออกไปยังตลาดต่างประเทศ

ในปัจจุบันช่องทางการกระจายของสินค้าข้าวจากเกษตรกรสู่โรงสี นับว่าได้มีการเปลี่ยนแปลงไปมาก ซึ่งพอจะสรุปให้เห็นประเด็นของการเปลี่ยนแปลงสำคัญ ๆ ได้ดังนี้คือ

1. เกษตรกรมีทางเลือกในช่องทางการกระจายข้าวเปลือกได้มากขึ้นกว่าเดิม จากการที่ต้องพึ่งพาพ่อค้าในระดับท้องถิ่นเป็นส่วนสำคัญไปสู่ช่องทางการตลาดใหม่ ๆ เช่น การแปรรูปในชุมชนแล้วขายข้าวผ่านเว็บไซต์ การเชื่อมโยงกับโรงสีโดยตรง หรือการร่วมกันจัดทำระบบซื้อขายตรง (contract farming) กับผู้แปรรูปหรือผู้ประกอบการ การรวมตัวกันในรูปของวิสาหกิจชุมชนเพื่อการแปรรูปและการจัดจำหน่าย เป็นต้น

2. ผู้ทำหน้าที่เป็นคนกลางทางการตลาดถูกทอนให้สั้นลง เพราะการคมนาคมขนส่งสะดวกขึ้น ทำให้ข้าวเปลือกที่กระจายออกมาจากเกษตรกรมีการส่งผ่านไปสู่ปลายทางสั้นขึ้น เช่น การตัดทอนระหว่างเกษตรกรกับพ่อค้าท้องถิ่น หรือผู้ประกอบการโรงสีบางแห่งได้ผันตัวเองไปเป็นผู้ส่งออก โดยไม่ต้องผ่านหอย เป็นต้น

3. ความเข้มแข็งของระบบสหกรณ์การเกษตรและการเพิ่มบทบาททางธุรกิจ มีผลให้สหกรณ์การเกษตรนอกจากจะทำหน้าที่ในการเป็นแหล่งสินเชื่อและการอำนวยความสะดวกในการจัดหาปัจจัยการผลิตให้เกษตรกรที่เป็นสมาชิกแล้ว ยังได้เข้ามามีบทบาทในการทำหน้าที่ทางการตลาด เช่น การจัดทำธุรกรรมเกี่ยวกับการค้าข้าวเปลือกในรูปของตลาดกลางซึ่งเรียกว่าสหกรณ์ตลาดกลางข้าวเปลือกของแต่ละชุมชน มีบทบาทในการ

ทำธุรกรรมในการสีข้าวและการเก็บรวบรวมข้าวเปลือก การผลิตข้าวถุง การเป็นแหล่งกระจายสินค้าข้าวสารและข้าวสารบรรจุถุง บทบาทดังกล่าวได้ก่อให้เกิดการกระจายข้าวเปลือกจากเกษตรกรสู่ผู้ประกอบการและสู่ผู้บริโภค อีกหลากหลายรูปแบบ

4. การมีตลาดกลางและท่าข้าว (ในบางแห่ง) ทำให้เกิดภาวะการแข่งขันมากขึ้นต่อกลไกของตลาดและราคา รูปแบบของการกำหนดราคาที่เคยอาศัยการกำหนดราคาของพ่อค้าท้องถิ่นหรือโรงสีที่ไปรับซื้อจากเกษตรกรโดยไม่มีราคาอ้างอิง ไปสู่รูปแบบของการให้บริการสถานที่ซื้อขายพร้อมกับการอำนวยความสะดวกให้ผู้ซื้อและผู้ขายได้พบกันและต่อรองราคากัน เกิดความเป็นอิสระในการซื้อขายและการกำหนดราคา มากขึ้นกว่าเดิม

5. สินค้าข้าวเปลือกมีความแตกต่างในคุณภาพมากขึ้น กล่าวคือ เดิมจะมีข้าวเฉพาะพันธุ์ไวต่อช่วงแสงที่มีการเก็บเกี่ยวและเข้าสู่ตลาดเป็นฤดูกาล ในปัจจุบันมีทั้งพันธุ์ไวต่อช่วงแสงซึ่งจัดเป็นข้าวที่มีคุณภาพและเป็นที่ยอมรับในการบริโภค และพันธุ์ไม่ไวต่อช่วงแสงที่ส่วนใหญ่ปลูกในเขตชลประทาน การที่ข้าวในกลุ่มนี้มีการเก็บเกี่ยวที่ไม่เป็นฤดูกาล ส่งผลให้อุปทานของข้าวในกลุ่มนี้เข้าสู่ตลาดตลอดเวลา ข้าวมีความขึ้นสูงเนื่องจากไม่ได้มีโอกาสดูกตากให้แห้ง เกษตรกรจะขายข้าวในกลุ่มนี้ทันทีหลังการเก็บเกี่ยว นอกจากนี้ยังมีข้าวที่มีลักษณะจำเพาะของข้าวเมื่อแปรรูปเป็นข้าวสาร เช่น การมีคุณสมบัติของความหอม ความนุ่ม เป็นต้น

วิธีการสร้างสรรค์คุณค่าในโซ่อุปทาน

ร่วมกับพันธมิตรทางธุรกิจ

จากความเชื่อมโยงของโซ่อุปทานในสินค้าข้าวซึ่งเป็นการเชื่อมโยงกันอย่างหลวมดังที่ได้กล่าวมาข้างต้น เนื่องจากสินค้าข้าวมีการผลิตในลักษณะของการกระจายและเป็นการผลิตจำนวนมาก หากกล่าวเฉพาะในส่วน of เกษตรกรนั้น การสร้างความเข้มแข็งให้แก่เกษตรกรไทยควรจะต้องเริ่มจากตัวเอง คือการตระหนักถึงคุณค่าและวิถีการปลูกข้าวที่ยั่งยืน มีความต้องการจะยืนหยัดได้ด้วยตนเอง ให้หลุดพ้นจากแรงกดดันจากการมีต้นทุนการผลิตสูง ได้รับผลผลิตต่ำ รวมถึงต้องเผชิญกับภัยธรรมชาติและการระบาดของโรคและแมลง ซึ่งเกษตรกรสามารถแก้ไขจากสภาพถดถอยไปสู่การเสริมสร้างประสิทธิภาพและลดความเสี่ยงได้ หากเกษตรกรปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตโดยใช้เศรษฐกิจพอเพียง การใช้เกษตรผสมผสานเพื่อลดความเสี่ยง การอนุรักษ์และช่วยกันพัฒนาพันธุ์ข้าวพื้นบ้านเพื่อให้เหมาะสมตามสภาพภูมิประเทศ การพึ่งพานวัตกรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อลดการซื้อปัจจัยการผลิตจากตลาด ตั้งแต่เมล็ดพันธุ์ ปุ๋ยเคมีและสารเคมีกำจัดศัตรูพืช การเรียนรู้ด้านการจัดการศัตรูพืชแบบผสมผสาน การตรวจธาตุอาหารในดินก่อนการใช้ปุ๋ยเคมี การปฏิบัติตามหลักปฏิบัติทางการเกษตรที่ดีและเหมาะสม (Good Agriculture Practice; GAP) ในการปลูกข้าว หรือการปรับการผลิตไปสู่การทำเกษตรอินทรีย์ โดยมีการเอาใจใส่ในทุก ๆ ขั้นตอนของการปลูกข้าว เพื่อลดขั้นตอนการสูญเสียในทุกจุดตั้งแต่การปลูก การดูแลรักษา การเก็บเกี่ยว การรักษาคุณภาพหลังเก็บเกี่ยว การขนส่งในไร่นา การเก็บรักษาเพื่อรอเวลาขายในช่วงเวลาและราคาที่เหมาะสม และการขนส่งไปยังตลาด การ

ลดช่องว่างในโซ่อุปทานต้นน้ำดังกล่าว น่าจะเป็นการนำมาซึ่งความเข้มแข็งและความยั่งยืนของอาชีพเกษตรกร เมื่อประกอบอาชีพดังกล่าวแล้วจะมีเหลือกินเหลือใช้ มีความสุขจากการประกอบอาชีพ

นอกจากนี้การสร้างเครือข่ายเพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน พัฒนาศักยภาพของเกษตรกรระหว่างกันและระหว่างเครือข่าย เพื่อเสริมสร้างทุนทางสังคมของเครือข่าย ชุมชนและหมู่บ้าน เช่น เครือข่ายเพื่อการพัฒนาพันธุ์ข้าว การรวมกลุ่มเพื่อยกระดับการจัดการและสร้างเสริมประสิทธิภาพการผลิตในไร่นา การรวมกลุ่มเพื่อสร้างอำนาจต่อรองทางการตลาดและการจัดหาปัจจัยการผลิต ตลอดจนการร่วมแรงร่วมใจในการเสริมสร้างกลไกสหกรณ์การเกษตรของชุมชนให้เป็นฐานในด้านการจัดการในโซ่อุปทานต้นน้ำ ทั้งในรูปของการเก็บรักษา การเป็นแหล่งสนับสนุนกลไกอำนาจการต่อรองกับผู้ประกอบการกลางน้ำ เป็นแหล่งรองรับการสนับสนุนด้านความรู้เชิงวิชาการ เป็นต้น การเสริมสร้างพลังดังกล่าวจะนำไปสู่การไม่ถูกเอารัดเอาเปรียบ เสริมสร้างประสิทธิภาพในการจัดการ และสามารถลดช่องโหว่ของความไม่เป็นธรรมในขั้นตอนการผลิตและการตลาดได้

การเสริมสร้างพันธมิตรทางธุรกิจกับผู้ประกอบการกลางน้ำเพื่อให้เกิดความสะดวกในการเคลื่อนย้ายสินค้าจากต้นน้ำสู่ผู้บริโภค ตลอดจนการสร้างคุณค่าและมูลค่าเพิ่มให้เกิดขึ้นในช่วงของโซ่อุปทานจากต้นน้ำกลางน้ำ สู่ปลายน้ำ เช่น การรวมตัวเป็นภาคีกับองค์กรด้านการแปรรูปสินค้าข้าว ด้านการขนส่ง ตลอดจนด้านการจำหน่าย เพื่อให้เกิดกลไกในการวางแผนร่วมกันจากต้นน้ำสู่ปลายน้ำ จะนำมาซึ่งการผลิตและการค้าที่เป็นธรรม ได้รับส่วนแบ่งจากการผลิตที่เพิ่มขึ้น ตลอดจนมีความได้เปรียบต่อขนาดเกิดขึ้น

การสรรคสร้างโซอุปทานในอาชีพ ด้ว ตนเอง เพื่อชีวิตที่ดี

การทำกรเกษตรของเกษตรกรในเชิงธุรกิจฟาร์ม นอกจากจะต้องดูแลเอาใจใส่และจัดการในแปลงนาอย่างมีประสิทธิภาพแล้ว การทำบัญชีครัวเรือนเพื่อให้รู้สถานะทางการเงินของตนเองก็มีบทบาทสำคัญและมีส่วนช่วยให้เกษตรกรสามารถจัดการและวางแผนการใช้จ่ายในครอบครัว รวมถึงการลดต้นทุนการผลิตได้ เนื่องจากในปัจจุบันการปรับตัวของราคาปัจจัยการผลิตทั้งค่าเมล็ดพันธุ์ข้าว ค่าเช่าที่ดิน ค่าจ้างรถเกี่ยวข้าว เพิ่มสูงขึ้นเป็นอย่างมาก ซึ่งมีผลต่อการปรับเพิ่มขึ้นของต้นทุนการผลิต ส่งผลให้เกษตรกรมีกำไรจากการผลิตลดลงแม้จะเพิ่มราคาให้สูงขึ้นก็ตาม แต่ถ้าหากเกษตรกรมีกระบวนการจัดการในขั้นตอนการผลิตและการจำหน่ายที่ดีก็จะเป็นกลไกสนับสนุนให้เกษตรกรเหล่านั้นมีต้นทุนการผลิตลดต่ำลง มีกำไรกลับมาสู่ครัวเรือนมากขึ้น และขณะเดียวกันจะช่วยให้การเกษตรของไทยสามารถแข่งขันได้ในเวทีการค้าโลก ภาครัฐจำเป็นต้องเร่งสนับสนุนงานวิจัยเพื่อการเสริมสร้างเทคโนโลยีใหม่ในด้านการผลิตและการพัฒนาผลิตภาพการผลิตในขั้นตอนต่าง ๆ ในโซอุปทาน ให้เกิดการประหยัดต้นทุนและเพิ่มคุณค่าด้านคุณภาพให้ดียิ่งขึ้น

การรวมกลุ่มเกษตรกรเพื่อการผลิตสินค้าในลักษณะจำเพาะในกระบวนการผลิต เพื่อยกระดับด้านคุณค่าและมูลค่าของตัวสินค้า เช่น การผลิตแบบอินทรีย์ การใช้วัฒนธรรมและภูมินิเวศเข้ามาร่วมในกระบวนการผลิต เช่นการผลิตข้าวคุณธรรมที่ผู้ปลูกมีกระบวนการผลิตแบบอินทรีย์และยังเพิ่มมิติด้านการเคร่งครัดถือศีลห้าของเกษตรกรใน

กลุ่ม การผลิตข้าวในภูมิโนเวศจำเพาะที่มีเครื่องบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ (ข้าวจีไอ)⁴ เช่น กรณีของข้าวสังข์หยด จังหวัดพัทลุง ข้าวหอมมะลิทุ่งกุลาร้องไห้ เป็นต้น ซึ่งรูปแบบของการผลิตดังกล่าวเป็นนวัตกรรมทางเลือกในการจัดการโซ่อุปทานต้นน้ำ เพราะนอกจากจะช่วยลดต้นทุนการผลิตตั้งแต่ขั้นตอนการเตรียมเมล็ดพันธุ์ การเพาะปลูก การดูแลรักษาและการเก็บเกี่ยวแล้ว สินค้านี้ยังมีความปลอดภัยต่อผู้บริโภค เพราะการผลิตในรูปแบบดังกล่าวเป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นการสร้างคุณค่าและมูลค่าให้แก่ผลผลิต นับเป็นกระบวนการผลิตอาหารที่ปลอดภัยอย่างแท้จริง นอกจากจะใช้บริโภคในครัวเรือนแล้ว ยังเป็นการสร้างตลาดจำเพาะ (niche market) สำหรับกลุ่มผู้บริโภคที่ต้องการสินค้าที่ปลอดภัยเป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม อีกทั้งเป็นการเปิดพื้นที่ของการสร้างสายสัมพันธ์ระหว่างผู้ผลิตในชนบทและผู้บริโภคในเมือง ในเรื่องของการเกื้อกูลกัน โดยผู้บริโภคได้คุณค่าและความปลอดภัยในตัวสินค้าอาหาร และคุณค่าด้านสิ่งแวดล้อมของการมีพื้นที่สีเขียว ทั้งเพื่อการพักผ่อนและการชื่นชม ในขณะที่ผู้ผลิตหรือเกษตรกรเป็นผู้ดูแลธรรมชาติและรักษาความเป็นพื้นที่สีเขียว เป็นผู้จรรโลงไว้ซึ่งแหล่งอาหารของผู้คนทั้งในเมืองและในชนบท อีกทั้งยังดำรงไร่เนาไว้เพื่อเป็นแหล่งเกื้อหนุนความยืดหยุ่นให้แก่สังคมในมิติด้านการจ้างงาน เป็นต้น

⁴ ข้าวจีไอ คือข้าวที่ได้รับการจดทะเบียนเป็นสินค้าสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ (Geographical Indication: GI) ทั้งนี้สิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์เป็นตัวกำหนดการเพิ่มมูลค่าของสินค้า โดยการผลิตที่มีเอกลักษณ์ มีความเชื่อมโยงกับพื้นที่ผลิต สามารถบ่งชี้ได้ว่าเป็นสินค้าที่เกิดขึ้น ณ ที่ใดที่หนึ่ง มีลักษณะจำเพาะที่เป็นความพิเศษในตัวสินค้าและมีความเกี่ยวพันกับผู้ผลิตสินค้านั้น (<http://brpd.ricethailand.go.th/index.php/standard-rice/77-gi01>)

ในปัจจุบันเทคโนโลยีด้านข้อมูลข่าวสารและเทคโนโลยีดิจิทัลที่ได้พัฒนาก้าวหน้าไปไกลมากและเกี่ยวข้องกับผู้คนในหลากหลายมิติ ทำให้เกิดรูปแบบของแพลตฟอร์มการผลิตใหม่ที่ต่างไปจากเดิม โดยอาศัยนวัตกรรมในรูปแบบต่าง ๆ มาเป็นกลไกในการสร้างคุณค่าและมูลค่า ทั้งในกระบวนการผลิตและการจัดการผลผลิตในโซ่อุปทาน รวมถึงการเชื่อมต่อห่วงโซ่อุปทานให้เป็นห่วงโซ่คุณค่า เกิดเป็นนวัตกรรมช่องทางการขายรูปแบบใหม่ ๆ เช่นการขายข้าวบนเว็บไซต์ หรือบนตลาดออนไลน์ เป็นต้น ทั้งนี้การผลิตสินค้าข้าวของเกษตรกรต้องมีคุณภาพและมีมาตรฐานสินค้าที่ผลิตได้คุณภาพและมาตรฐานจะเป็นสินค้าที่มีคุณค่าและเกิดมูลค่าตามมา อีกทั้งหากมีการพัฒนาชุมชน มีการปรับปรุงภูมิทัศน์ในพื้นที่ นำวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติมาใช้เป็นจุดดึงดูดให้ผู้คนมาท่องเที่ยวในรูปแบบของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศด้วยแล้ว ย่อมจะทำให้การประกอบอาชีพทำนาของชุมชนสามารถผนวกรวมเข้ากับกิจกรรมการท่องเที่ยว สร้างคุณค่าเพิ่มในรูปแบบของการเกษตรเชิงพหุภารกิจ นำมาซึ่งการเพิ่มมูลค่าจากกิจกรรมการผลิตในไร่นาให้แก่เกษตรกรและชุมชนตามมาอีกด้วย

บทส่งท้าย

การจัดการโซ่อุปทานข้าวในรูปแบบที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมตลอดจน การทำการเกษตรแบบผสมผสานดังที่กล่าวถึงนี้ เป็นชีวิตที่เลือกได้บนเส้นทางโซ่อุปทาน รูปแบบการผลิตดังกล่าวนอกจากจะสร้างความเข้มแข็งแก่ตัวสินค้าข้าวที่มีลักษณะจำเพาะ และเป็นการสร้างสรรค์

การผลิตในเชิงคุณค่าและมูลค่าแล้ว ยังนำไปสู่การพึ่งพาตนเองให้มี รายได้เกิดขึ้นจากการประกอบอาชีพเกษตรได้อย่างมั่นคง มีความยั่งยืน ในอาชีพ และมีเกียรติในอาชีพ พร้อมกับการมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น ตามมา นอกจากนี้การสรรค์สร้างวิถีชีวิตเกษตรกรภายใต้โซ่อุปทาน ดังกล่าวจะสำเร็จได้ ต้องอยู่บนพื้นฐานของความเชื่อมั่น มีความขยันหมั่น เพียร ใฝ่เรียนรู้ ตลอดจนเข้าใจถึงหลักการออมและการลงทุน การละเลิก อบายมุขทั้งปวง รวมถึงการก้าวให้พ้นข้อจำกัดของกลไกตลาดและการ เข้าใจในบริบทของการตลาด จึงจะทำให้การทำงานเป็นอาชีพและเป็นวิถี ชีวิตที่ยั่งยืนได้อย่างแท้จริง

การปรับตัวของชาวนาไทย
ภายใต้วิกฤตการสูญเสียที่ดิน
และภาวะหนี้สิน

กรณีศึกษาพื้นที่ตำบลบางขุน
อำเภอสรรคบุรี จังหวัดชัยนาท

| ธีระพงษ์ วงษ์นา¹

¹ นักวิจัยมูลนิธิชีวิตไท

บางชุด ... ที่ราบลุ่มแห่งแม่น้ำน้อย

บางชุดเป็นตำบลหนึ่งในอำเภอสรรคบุรี จังหวัดชัยนาท ลักษณะทางภูมิศาสตร์เป็นที่ราบลุ่มติดแม่น้ำน้อย และมีระบบชลประทานในเขตโครงการส่งน้ำและบำรุงรักษาบรมธาตุ มีพื้นที่ทั้งหมดประมาณ 12,700 ไร่ หรือประมาณ 49.46 ตารางกิโลเมตร ตั้งอยู่ทางทิศใต้ของอำเภอสรรคบุรี ห่างจากอำเภอสรรคบุรีประมาณ 10 กิโลเมตร และห่างจากกรุงเทพฯ ราว ๆ 185 กิโลเมตร มีสถานีนอนามัยในตำบล 3 แห่ง และมีโรงเรียน 6 แห่งกระจายในตำบล

จากการเล่าสืบต่อกันมาในอดีต ชาวบ้านที่นี่ส่วนใหญ่เป็นชาวนา โดยทำนาปีซึ่งอาศัยน้ำฝนเป็นหลัก ทำให้สามารถทำนาได้เพียงปีละ 1 ครั้ง ชาวบ้านจึงจำเป็นต้องช่วยกันขุดบาง (หมายถึง ทางน้ำเล็ก ๆ ที่ไหลชันลงตามระดับน้ำในแม่น้ำลำคลอง) เพื่อนำน้ำไปปลูกข้าว กลุ่มบ้านเรือนที่ตั้งถิ่นฐานทำมาหากินบริเวณนี้แบ่งเป็นหมู่บ้านหลายแห่ง จึงเรียกว่า

บางซุด บางท่าขลาย บางท่าศาลเจ้า บางท่าศาลา บางโพธิ์ศรี ฯลฯ ทั้งนี้เมื่อถึงฤดูน้ำหลาก น้ำจากแม่น้ำน้อยก็จะไหลผ่านเข้าบางต่าง ๆ ไปในทุ่งนา จึงเรียกตำบลนี้ว่า “ตำบลบางซุด” แต่ปัจจุบันบางต่าง ๆ ถูกถมเป็นถนนเสียส่วนใหญ่ เนื่องจากชาวบ้านเปลี่ยนมาใช้น้ำชลประทานในการทำงาน

ในส่วนของรูปแบบการปกครองท้องถิ่น “บางซุด” มีสถานะเป็นเทศบาลตำบล โดยแบ่งเขตการปกครองออกเป็น 12 หมู่บ้าน มีจำนวนประชากรทั้งหมด 7,188 คน ซึ่งเป็นผู้สูงอายุ 1,072 คน มีจำนวนหลังคาเรือนทั้งสิ้น 2,399 หลังคาเรือน (สำนักงานเทศบาลตำบลบางซุด, 2560)

ชาวบ้านส่วนใหญ่ร้อยละ 80 ทำอาชีพเกษตรกรรม ได้แก่ ทำนา ทำสวนผลไม้ เช่น มะนาว มะม่วง ส้มโอ นอกจากนี้ยังมีการเลี้ยงเป็ด ไก่ กบ สุนัข และเลี้ยงปลาในกระชัง มีผลผลิตทางการเกษตรที่สำคัญคือข้าว ชาวบ้านอีกส่วนหนึ่งประกอบอาชีพนอกภาคเกษตร ได้แก่ รับจ้าง รวมกลุ่มแปรรูปอาหาร ค้าขาย เป็นต้น

การทำนาที่บางชุดจะอาศัยน้ำจากคลองชลประทานที่ผันน้ำจากแม่น้ำเจ้าพระยา ผ่านประตูน้ำซึ่งควบคุมโดยโครงการส่งน้ำและบำรุงรักษาบรมธาตุ เข้าแม่น้ำน้อยแล้วจึงปล่อยเข้าทุ่ง พื้นที่ปลูกข้าวของตำบลบางชุดมีประมาณ 24,108 ตารางกิโลเมตร หรือร้อยละ 12.33 ของพื้นที่ปลูกข้าวอำเภอสรรคบุรี

ก ุ ม ี ห ล ั ง ...

ชีวิตชาวนาบางชุด

จากการศึกษากระบวนการปรับตัวของชาวนาและเกษตรกรในพื้นที่ตำบลบางชุด พบว่าสามารถจำแนกบริบทภูมิหลังชีวิตของชาวนาที่เป็นกรณีศึกษาได้ 3 ประเด็น ได้แก่ การมีภาระในครอบครัวสูง การขาดแคลนแรงงานในครัวเรือน และการเข้าสู่สังคมสูงวัยของชาวนาดังจะเห็นได้จากกรณีศึกษาของอ้อม ซึ่งเป็นแรงงานหลักที่ต้องรับผิดชอบหาเลี้ยงสมาชิกในครอบครัว ที่ประกอบด้วยแม่ซึ่งอยู่ในวัยสูงอายุ และลูกอีก 2 คนซึ่งกำลังเรียนอยู่ชั้นประถมศึกษาทั้งคู่ โดยอ้อมและสามีประกอบอาชีพทำนาเป็นหลัก แต่รายได้จากการทำนาอย่างเดียวไม่เพียงพอต่อค่าใช้จ่ายในครอบครัว ส่งผลให้เธอต้องทำงานรับจ้างเพิ่มเติม เช่น รับจ้าง

ทำพวงหรีด รับจ้างตัดข้าวตอกและกำจัดวัชพืชในนาข้าว เพื่อเพิ่มรายได้ ให้ครอบครัวท่ามกลางวิกฤตหนี้สินที่กำลังเผชิญ สอดคล้องกับกรณีศึกษา ของวิมล กล่าวคือ หลังจากวิมลตัดสินใจแยกกันอยู่กับสามี เธอต้องทำ หน้าที่เป็นหัวหน้าครอบครัวซึ่งมีสมาชิกอาศัยอยู่ร่วมกัน 5 คน แม้จะมี ภาระหนักอึ้งอยู่เบื้องหลัง แต่วิมลกลับเป็นแรงงานในภาคการเกษตรเพียง คนเดียวของครอบครัว โดยเธอนำมาสลับกับการปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ ในพื้นที่ 15 ไร่ นอกจากนั้นยังมีอาชีพเสริมคือ ปลูกผักและรับจ้างทำ ดอกไม้ร่วมกับกลุ่มแม่บ้านของตำบลบางซุด

ขณะเดียวกัน กรณีศึกษาของแสงเดือน พบว่าเธอเป็นเกษตรกร สูงอายุในวัยย่างเข้าสู่ 72 ปี ทว่าแสงเดือนยังคงต้องทำหน้าที่เป็นเสาหลัก หาเลี้ยงครอบครัวซึ่งอาศัยอยู่ในบ้านหลังเล็ก ๆ ร่วมกัน 3 คน โดยหลาน สาวอีกสองคนของเธอกำลังอยู่ในช่วงวัยเรียนทั้งคู่ “ยายทำงานอยู่คนเดียว นอกจากทำนาแล้ว ยายก็ปลูกผักและรับจ้างทั่วไป ใครจ้างทำอะไร ก็ทำหมด เดี่ยวจะไม่มีเงินให้หลานไปโรงเรียน เพราะเราแก่แล้ว ต้องส่ง หลานให้มีความรู้ติดตัวไว้” ทั้งนี้แม่แสงเดือนจะมีลูกถึง 6 คน แต่ลูก ๆ ทั้งหมดต่างก็แยกย้ายไปมีครอบครัวและทำงานรับจ้างอยู่ที่กรุงเทพฯ โดย ไม่ได้ส่งเงินมาให้แสงเดือนและหลาน ๆ เช่นเดียวกับกรณีศึกษาของสงวน ซึ่งแม้อายุจะย่างเข้า 60 ปี แต่เธอยังคงต้องเป็นแรงงานหลักในการทำ อาชีพเกษตรของครอบครัว เนื่องจากสามีของสงวนประสบอุบัติเหตุถูกรถชน ทำให้ไม่สามารถเป็นกำลังหลักในการทำเกษตรได้ ส่วนลูก ๆ อีก 2 คนก็มีรายได้ไม่แน่นอน ซึ่งไม่เพียงพอต่อค่าใช้จ่ายและภาระหนี้สินของ ครอบครัว นอกจากนั้นยังมีกรณีศึกษาของบุญทัน ซึ่งเป็นเกษตรกรในวัย 66 ปี ที่ยังคงเป็นแรงงานหลักในการทำเกษตรของครอบครัว ท่ามกลาง ภาระหนี้สินซึ่งมีสาเหตุจากการทำนาที่ล้มเหลวในอดีต

กับเด็กชานา... วงวนแห่งหนี้สิน ดิบไม่หลุด

งานวิจัยของมูลนิธิชีวิตไท (2560) ได้ทำการสำรวจพบว่า ครัวเรือนเกษตรกรกว่าร้อยละ 90 ของตำบลบางซุด อยู่ในสถานะมีหนี้สิน โดยมีหนี้ค้ำชำระรวมทั้งหมด 34,825,886 บาท ซึ่งหนี้ค้ำชำระโดยเฉลี่ยต่อครัวเรือน คือ 369,562 บาท ทั้งนี้แหล่งเงินกู้ที่เกษตรกรค้ำชำระมากที่สุด ได้แก่ ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธ.ก.ส.) รองลงมาคือ สหกรณ์การเกษตรอำเภอสรรคบุรี และกองทุนหมู่บ้าน ตามลำดับ เมื่อพิจารณาสาเหตุของการมีหนี้สิน พบว่า ครัวเรือนเกษตรกรส่วนใหญ่เป็นหนี้เนื่องจากรายได้ไม่เพียงพอกับรายจ่าย รองลงมาคือ ราคาผลผลิตทางการเกษตรตกต่ำ และปัญหาพืชผลทางการเกษตรได้รับความเสียหาย

ข้อมูลข้างต้นสอดคล้องกับผลการศึกษาเชิงลึกผ่านกรณีศึกษากระบวนการปรับตัวของชานาและเกษตรกรในพื้นที่ตำบลบางซุด โดยพบว่า กรณีของอ้อม ต้องเผชิญกับวิกฤตหนี้สินและกำลังถูกฟ้องขับไล่ออกจากบ้านซึ่งเธอและครอบครัวอยู่อาศัยกันมานานนับสิบปี เนื่องจากเธอเป็นหนี้ธนาคารออมสินรวมยอดเงินกว่า 160,000 บาท จากการกู้ยืมเพื่อนำมาลงทุนในการทำเกษตร และเมื่อประสบปัญหาขาดทุน ก็กู้เพิ่มเติมจาก ธ.ก.ส. ซึ่งมียอดหนี้ค้ำชำระรวมกว่า 175,000 บาท โดยปัจจุบันกำลังอยู่ในขั้นตอนปรับโครงสร้างหนี้ นอกจากนี้ยังมีหนี้จากสหกรณ์การเกษตรอำเภอสรรคบุรีอีกกว่า 160,000 บาท ซึ่งสำนักงานกองทุนฟื้นฟูและพัฒนาเกษตรกร (กฟก.) ได้ทำการซื้อหนี้ดังกล่าวไว้แล้ว ขณะ

เดียวกันอ้อมยังได้กู้เงินจากกองทุนหมู่บ้านฯ เพิ่มเติมอีก 100,000 บาท รวมสภาพหนี้สินปัจจุบันของเธอเป็นจำนวนกว่า 595,000 บาท หนี้สินหลายแสนบาทที่เข้ามาเกี่ยวพันกับครอบครัวของอ้อม เป็นเงื่อนไขหลักที่ทำให้เธอกำลังอยู่ในสภาวะเครียด กรณีนี้เห็นได้ชัดถึงความเชื่อมโยงระหว่างปัญหาหนี้สินที่จะนำไปสู่ภาวะสุ่มเสี่ยงการสูญเสียที่ดินของครอบครัวเธอ

ในขณะที่กรณีของวิมล เธอต้องเผชิญกับวิกฤตหนี้นอกระบบ และสุ่มเสี่ยงต่อการสูญเสียที่ดิน วิมลเข้าสู่วงจรหนี้โดยเริ่มกู้เงินจาก ธ.ก.ส. จำนวนเงิน 400,000 บาท เพื่อนำมาลงทุนทำนาและเป็นค่าใช้จ่ายสร้างบ้าน ทว่าหลังจากนั้นวิมลต้องประสบปัญหาเรื่องเพลี้ยและราคาข้าวที่ตกต่ำ ส่งผลให้เธอไม่มีเงินไปชำระหนี้ ธ.ก.ส.

ทางออกหนึ่งซึ่งวิมลเลือกในการหาเงินไปชำระหนี้ คือ การกู้เงินนอกระบบ โดยเธอตัดสินใจกู้เงินจากเจ้าหนี้นอกระบบรายใหญ่ของอำเภอ ด้วยการกู้เงินก้อนแรกมา 570,000 บาท (ดอกเบี้ยร้อยละ 3 ต่อเดือน รวมเป็นเงิน 775,000 บาท โดยนำโฉนดที่ดินเนื้อที่ 9 ไร่ 2 งาน มาจดทะเบียนจำนองไว้กับเจ้าหนี้) ถัดมาอีก 9 เดือน วิมลต้องชำระหนี้นอกระบบดังกล่าว เธอจึงเลือกใช้วิธีกู้เงินจาก ธ.ก.ส. มาอีกครั้ง ยอดเงิน 200,000 บาท โดยเจ้าหนี้เป็นผู้มารับเงินนี้ไป ซึ่งวิมลไม่ได้รับหลักฐานการชำระหนี้จากเจ้าหนี้ไว้ ส่งผลให้ต่อมาเมื่อเธอถูกฟ้อง เจ้าหนี้ก็กลับแจ้งต่อศาลว่าวิมลไม่เคยชำระหนี้เลย ทำให้การชำระหนี้ในครั้งนี้ของเธอสูญเปล่า ทั้งยังต้องเป็นหนี้ ธ.ก.ส. เพิ่มขึ้นมาอีก 200,000 บาท

วิมลได้เล่าถึงขั้นตอนที่ตนชำระเงินให้เจ้าหนี้นอกระบบไปแล้ว แต่กลับถูกเจ้าหนี้โกง ไม่ได้นำเงินดังกล่าวไปหักยอดหนี้ว่า “เขาก็ดูไม่หักสอง

แสนที่เราให้ไปเลย ทั้งที่เราก็คิดว่าเป็นดอกเบี๋ยปีแรก จึงเท่ากับสองแสน นั้นก็ฟรีไปเลย มันมีหลักฐานของ ธ.ก.ส. ไว้แล้วนะว่าวันที่เท่านี้จ่าย ดอกเบี๋ยไปเท่านั้น แล้วพี่ก็จ่ายเงินให้เขาเซ็นรับเงิน แล้วก็ถ่ายเอกสาร แต่เขาไม่ให้เรา เขาไม่ให้หลักฐานเรา บอกว่าเขาจะไม่โกง”

นอกจากนั้น ในกรณีของแสงเดือน พบว่าเธอมีหนี้สินทั้งในระบบ และนอกระบบ ได้แก่ ยอดเงินกู้จากสหกรณ์การเกษตรอำเภอสรรคบุรี จำนวน 200,000 บาทเพื่อเป็นทุนทำนา จากกองทุนหมู่บ้านฯ อีก 100,000 บาทเพื่อเป็นค่าใช้จ่ายทั่วไปในบ้าน ประกอบกับลูก ๆ อีก 3 คนของเธอได้กู้เพิ่มอีกคนละ 100,000 บาท รวมเป็นเงิน 400,000 บาท แต่ลูกของเธอกลับไม่ส่งเงินมาเสียดอกเบี๋ยหนี้ก้อนดังกล่าว แสงเดือนจึงต้องเป็นผู้ส่งเงินดอกเบี๋ยราว ๆ ปีละ 600-700 บาทเพียง คนเดียว “ตอนนี้ดอกของกองทุนหมู่บ้าน ยายก็ต้องจ่ายเองหมดทุกก้อน โทร.ไปบอกลูกให้ส่งดอก ก็ไม่ยอมส่งเงินมาให้ คนแก่ ๆ คนนี้ก็ต้องส่งให้ ไปอีก เวลาจะเอาบอกว่าจะใช้หนี้เอง พอจะส่งก็ไม่มีเงิน” ขณะเดียวกัน แสงเดือนยังมีหนี้ในระบบจากการที่ลูกชายกู้อีก 130,000 บาท โดยใช้ โฉนดที่บ้านเนื้อที่ 1 ไร่ค้ำประกัน นอกจากนี้ แสงเดือนยังมีหนี้นอกระบบอีกราว ๆ 200,000 บาท โดยเธอทยอยกู้เงินจากเจ้าหนี้ซึ่งเป็นคน รู้จักอยู่ในหมู่บ้านเดียวกันคราวละ 10,000-20,000 บาท ตามความจำเป็น และเหตุฉุกเฉินในบางครั้ง ทั้งนี้แสงเดือนไม่มีเงินเพียงพอต่อการชำระ ดอกเบี๋ยของหนี้นอกระบบดังกล่าว เธอจึงต้องยอมให้เจ้าหนี้เข้ามาทำนา ในพื้นที่ 4 ไร่ 2 งานของเธอ แทนการจ่ายดอกเบี๋ยเป็นเงิน

ส่วนในกรณีของสงวน เธอเริ่มกู้เงินจาก ธ.ก.ส. เป็นจำนวน 90,000 บาท เนื่องจากประสบปัญหาขาดทุนจากการทำนา ทว่าสงวน ก็ไม่มีความสามารถในการส่งดอกเบี๋ยเงินก้อนดังกล่าวแก่ธนาคาร เพราะ

ปีถัดมาเธอก็ยังคงเผชิญกับปัญหาภัยแล้ง และหนุณา ทำให้ข้าวที่ปลูกไว้เสียหายไม่ได้ผลผลิตตามต้องการ กระนั้นก็ตามเธอยังมุ่งหน้าทำนาเพื่อหวังให้ได้ผลผลิตที่ดีต่อมาอีกหลายครั้ง และต้องกู้เงินจาก ธ.ก.ส. มาเพิ่มอีกหลายคราว เพื่อนำมาลงทุนขุดบ่ออีกกว่า 15,000 บาท อีกทั้งเธอยังเคยเข้าโครงการสนับสนุนจาก ธ.ก.ส. อีกหลายโครงการ เช่น กู้เงินอีก 30,000 บาทเพื่อซื้อวัวมาเลี้ยง และกู้เงินมาอีก 15,000 บาทเพื่อทำโรงเพาะเห็ดขาย แต่แล้วก็ขาดทุนอีกทุกราว ความเจ็บปวดจากภาวะหนี้สินของสงวนคือการที่เธอต้องสูญเสียที่ดินไปกว่า 4 ไร่ เพื่อใช้หนี้ค้ำชำระของ ธ.ก.ส. แต่สงวนเองก็ยังคงพึ่งการกู้เงินจาก ธ.ก.ส. อีกครั้งแล้วครั้งเล่า จนปัจจุบันมียอดหนี้ที่ต้องชำระเป็นเงินกว่า 300,000 บาท นอกจากนั้นเธอยังกู้เงินจากกองทุนหมู่บ้านฯ อีก 40,000 บาท รวมถึงการยืมเงินจากพี่สาวโดยไม่คิดดอกเบี้ยอีกกว่า 300,000 บาท ภาวะหนี้สินทั้งหมดนี้เป็นเหตุให้สงวนเกิดความเครียดกระทั่งเคยคิดฆ่าตัวตายมาแล้ว แต่ปัจจุบันเธอตั้งใจจะปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตผ่านการทำเกษตรอินทรีย์เพื่อจัดการกับหนี้สินที่มีอยู่ให้ได้ *“ป่าเคยคิดจะผูกคอตายแล้วนะเมื่อก่อนเคยคิด แต่ตอนนี้ไม่คิดแล้ว จะต้องใช้หนี้เขาให้หมด ที่ป่าต้องการคือ ทุนสักก้อนเพื่อที่จะปรับเปลี่ยนเป็นเกษตรอินทรีย์”*

ในอีกกรณีศึกษาของบุญทัน พบว่ามีหนี้สินที่กู้เพื่อส่งลูกเรียน โดยกู้เงินจากธนาคาร 2 แห่ง คือกู้จาก ธ.ก.ส. และธนาคารกรุงไทย เงินกู้จาก ธ.ก.ส. เป็นการกู้ตามโครงการปรับโครงสร้างและระบบการผลิตการเกษตร ซึ่งให้ปรับพื้นที่นาเป็นสวนผสมผสาน เมื่อประมาณปี 2547 โดยธนาคารอนุมัติยอดเงินกู้จำนวน 100,000 บาท พร้อมนำโฉนดที่ดินไปค้ำประกัน ส่วนนี้จากธนาคารกรุงไทยมียอดหนี้ 300,000 บาท ซึ่งกองทุนฟื้นฟูและพัฒนาเกษตรกร (กฟก.) ได้ซื้อหนี้ไว้ เหลือยอดหนี้

150,000 บาท โดยบุญทันต้องชำระหนี้อีกเพียง 2 งวด จำนวน 30,000 บาท ก็จะสามารถปิดหนี้ได้

ข้อจำกัดของชาวนา ... ที่ดินน้อยและไม่มั่นคง

งานวิจัยของมูลนิธิชีวิตไท (2560) ได้ทำการสำรวจครัวเรือนเกษตรกร ตำบลบางซุด จำนวน 113 ครอบครัวย พบว่ามีที่ดินที่ถือครองเฉลี่ย 16.93 ไร่ กลุ่มที่มีมากที่สุด คือมีขนาดที่ดินระหว่าง 11-15 ไร่ อย่างไรก็ตาม หากพิจารณาคนที่ไม่มีที่ดินรวมกับคนที่มีที่ดินไม่ถึง 10 ไร่ พบว่ามี สัดส่วนถึงร้อยละ 64.53 ซึ่งสะท้อนให้เห็นสภาพที่ดินน้อยและความ ไม่มั่นคงด้านที่ดินของเกษตรกรตำบลบางซุด ทั้งนี้ข้อมูลดังกล่าวสอดคล้อง กับผลการศึกษาเชิงลึกผ่านกรณีศึกษากระบวนการปรับตัวของชาวนาและ เกษตรกรในพื้นที่ตำบลบางซุด โดยพบว่าข้อมูลการถือครองที่ดินของ ครอบครัวย่อมจำนวน 26 ไร่ 90 ตารางวา ล้วนมีภาระผูกพันกับการ กู้เงินจากสถาบันการเงินต่าง ๆ กล่าวคือ ที่อยู่อาศัย 90 ตารางวาได้จำนอง ไว้กับธนาคารออมสินซึ่งอยู่ในขั้นตอนฟ้องขับไล่ ส่วนที่ดินทำการเกษตร 5 ไร่ได้จำนองไว้กับธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธ.ก.ส.) และที่ดินทำการเกษตรอีก 21 ไร่ กองทุนฟื้นฟูและพัฒนาเกษตรกร (กฟก.) ได้ซื้อหนี้ไว้ ในกรณีของวิมลและครอบครัวซึ่งมีที่ดินประมาณ 18 ไร่ พบว่าที่อยู่อาศัย 3 ไร่ และที่ดินทำการเกษตร 5 ไร่ 2 งาน ถูกโอนเป็นชื่อ น้องสาวให้ซื้อทรัพย์สินไว้หลังจากถูกบริษัทลิสซิ่งขายทอดตลาด ขณะเดียวกัน ที่ทำการเกษตรอีก 9 ไร่ 2 งาน ได้ถูกจำนองไว้กับเจ้าหนี้ในระบบ ส่วน

การถือครองที่ดินของแสงเดือนพบว่า ที่อยู่อาศัย 1 ไร่ได้จ้างองไว้กับ ธ.ก.ส. ส่วนที่ทำการเกษตร 6 ไร่ 3 งานได้จ้างองไว้กับสหกรณ์การเกษตร อำเภอสรรคบุรี นอกจากนั้นที่ทำการเกษตรอีก 4 ไร่ 2 งาน เธอได้ให้ เจ้าหนึ่นอกระบบทำนาแทนการจ่ายดอกเบี้ย ในกรณีของสงวน มีที่ดิน 3 ไร่ 1 งาน ซึ่งได้จ้างองไว้กับ ธ.ก.ส. ขณะเดียวกันเธอได้เช่าที่ทำนาเพิ่ม อีก 21 ไร่ (ค่าเช่าที่ดิน คิดเป็นเงินตามราคาข้าวเปลือก ณ ขณะนั้น ใน อัตราไร่ละ 15 ถัง) ส่วนกรณีของบุญทันพบว่า ที่ดินซึ่งเป็นที่อยู่อาศัยและ ที่ทำการเกษตรกว่า 18 ไร่ ถูกใช้เป็นหลักทรัพย์เพื่อค้ำประกันเงินกู้จาก ธ.ก.ส. นอกจากนั้นบุญทันยังเช่าที่ดินเพื่อทำนาเพิ่มอีกกว่า 30 ไร่ (ค่าเช่า ที่ดิน ไร่ละ 15 ถัง และ 20 ถัง)

ต้นทุนสูง พลผลิตเสียหาย ราคาข้าวต่ำ วงจรซ้ำซากก่อนการปรับตัว

งานวิจัยของมูลนิธิชีวิตไท (2560) ได้ทำการสำรวจพบว่า เกษตรกร ตำบลบางซุด จังหวัดชัยนาท ทำนาต่อปีเฉลี่ย 1.5 ครั้ง โดยต้นทุนการทำนาที่มีสัดส่วนสูงที่สุดคือค่าเช่าที่ดิน เฉลี่ย 21,185.16 บาทต่อปีหรือ ร้อยละ 23.5 มากกว่าอันดับ 2 ซึ่งเป็นค่าปุ๋ยเคมีถึง 1.91 เท่า และ อันดับ 3 คือค่าเก็บเกี่ยว นอกจากนี้ หากพิจารณาการจัดการผลผลิตที่เกี่ยวข้องกับการเพิ่มธาตุอาหารในดินโดยตรง ซึ่งมีต้นทุนที่เกี่ยวข้อง 3 รายการ รวมกัน ได้แก่ ค่าปุ๋ยเคมี ค่าปุ๋ยอินทรีย์ และค่าจ้างใส่ปุ๋ย พบว่ามีสัดส่วน ร้อยละ 20.11

ข้อมูลข้างต้นสอดคล้องกับผลการศึกษาเชิงลึกผ่านกรณีศึกษา กระบวนการปรับตัวของชาวนาและเกษตรกรในพื้นที่ตำบลบางซุด ตัวอย่าง เช่น กรณีของอ้อม เธอทำนาในฐานะผู้จัดการนาข้าว กล่าวคือ วิธีการผลิตของเธออยู่ภายใต้การจ้างแรงงานเข้ามาทำการผลิตในพื้นที่นาของเธอ ซึ่งได้ทำการผลิตปีละ 2 ครั้ง โดยมุ่งผลิตข้าวในเชิงปริมาณเพื่อให้ได้ผลผลิตจำนวนมากที่สุด ทั้งการใส่ปุ๋ยเคมีหลายรอบ การฉีดยาเคมีกำจัดแมลงและวัชพืชอย่างเข้มข้น อย่างไรก็ตามการดำเนินงานของเธอก็ยังก้าวไม่พ้นปัจจัยเสี่ยงจากความไม่แน่นอนของสภาพแวดล้อมในการทำนา ทั้งปัญหาด้านความแปรปรวนของภูมิอากาศ ปัญหาโรคและแมลงรบกวน ตลอดจนความไม่แน่นอนของราคาขาย ซึ่งล้วนเป็นปัจจัยที่ทำให้เกิดการขาดทุนหลายครั้งหลายคราตั้งแต่อดีต “ตอนนี้ข้าวขายได้ตันละ 6,600 บาท บางทีมีกระแสว่าข้าวจะแพง ตันละหมื่น แต่พื้ไม่เห็นเคยได้เลย ยิ่งกว่านั้น พืชขายข้าวคราวที่แล้วรวมได้แค่ราว ๆ 16-17 เกวียน มันมีปัญหาทั้งเรื่องเพลี้ย เรื่องหนู เรื่องโรค...แล้วมันก็ไม่มีรายได้ทางไหนจริง ๆ รอนาข้าวอย่างเดียว พอถึงเวลาที่ต้องส่งดอกเบี้ยย พอถึงเวลาใส่ปุ๋ยก็ต้อง ฎูไปซื้อปุ๋ย ซึ้อยา จาก ธ.ก.ส. มันก็วนเวียนอยู่อย่างนี้แหละ” ทั้งนี้ในรอบการทำงานช่วงเดือนพฤษภาคม-สิงหาคม 2560 อ้อมได้ปลูกข้าวพันธุ์ กข 57 บนพื้นที่ทำนา 25 ไร่ มีต้นทุนการผลิตต่อไร่รวม 3,068.20 บาท เมื่อพิจารณาสัดส่วนของต้นทุนการผลิตพบว่าเธอเสียค่าใช้จ่ายไปกับค่าปุ๋ยและค่าจ้างหว่านปุ๋ยมากที่สุดถึง 3 ครั้ง เป็นเงินรวม 828.8 บาท หรือร้อยละ 27.01 ของต้นทุนการผลิต ทั้งนี้ เธอได้ผลผลิตข้าวเฉลี่ยที่ 650 กิโลกรัมต่อไร่ เมื่อคำนวณผลกำไรที่อ้อมจะได้รับต่อไร่ ณ ราคาขายข้าวในปัจจุบันที่ราคาตันละ 6,600 บาท พบว่าเธอจะเหลือผลกำไรจากการขายข้าวเพียง 1,221.8 บาทต่อไร่ จึงเห็นได้ว่าวิธีการผลิตแบบผู้จัดการ

นาข้าวของอ้อมซึ่งใช้ต้นทุนการผลิตสูง ขณะที่ราคาข้าวตกต่ำ จึงแทบไม่เหลือผลกำไรเพื่อใช้จ่ายในครอบครัว หรือแม้กระทั่งนำเงินไปชำระหนี้สินที่เพิ่มพูนขึ้นได้

ในขณะที่วิถีการทำนาของชาวนาซึ่งมีการเช่าที่ดินเพิ่ม พบว่ากรณีของสงวนจะทำนาปีละ 2 ครั้ง ซึ่งในรอบการผลิตช่วงเดือนพฤษภาคม-สิงหาคม 2560 เธอปลูกข้าวพันธุ์ กข 41 ในพื้นที่นาเช่า 21 ไร่ มีต้นทุนการผลิตรวมทั้งสิ้น 3,034.77 บาทต่อไร่ โดยค่าเช่าที่ดินมีสัดส่วนของต้นทุนสูงสุดที่ 990 บาทต่อไร่ หรือคิดเป็นร้อยละ 32.62 สอดคล้องกับกรณีของบุญทัน ซึ่งทำนา 38 ไร่ เป็นที่เช่า 30 ไร่ ปลูกข้าวพันธุ์ กข 41 มีต้นทุนการผลิตต่อไร่ 4,014.73 บาท โดยค่าเช่าที่ดินมีสัดส่วนของต้นทุนสูงที่สุด เป็นเงิน 1,560 บาทต่อไร่ หรือคิดเป็นร้อยละ 38.86

ต้นทุนและกลไกสำคัญ...

สำหรับการปรับตัวของชาวนา

ข้อมูลจากการศึกษาเชิงลึกผ่านกรณีศึกษาเรื่องกระบวนการปรับตัวของชาวนาและเกษตรกรในพื้นที่ตำบลบางซุด จังหวัดชัยนาท พบว่าชาวนาและเกษตรกรมีบทเรียนจากการทำการผลิตที่ล้มเหลว และพยายามวางแผนร่วมกันเพื่อปรับตัวไปสู่การผลิตในระบบเกษตรอินทรีย์ มีการจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ และการเชื่อมโยงกับตลาดเกษตรอินทรีย์ นอกจากนี้ยังมีการประสานงานร่วมกันของเครือข่ายเกษตรกรในพื้นที่ต่าง ๆ ไปสู่การสร้างเครือข่ายองค์ความรู้ และเครือข่ายตลาดเพื่อรองรับผลผลิตจากการทำเกษตรอินทรีย์ ผลจากการศึกษายังพบอีกว่า ปัจจัยหนุนเสริม

ที่สำคัญต่อการปรับตัวเพื่อเปลี่ยนระบบการผลิตของชาวนาและเกษตรกร
ตำบลบางซุด มีองค์ประกอบดังต่อไปนี้

1. ทูทางความคิด

หมายถึง การตกผลึกทางความคิดอันจะทำให้สามารถวิเคราะห์
สถานการณ์ได้อย่างเท่าทัน ส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากการใคร่ครวญประสพ-
การณ์ความล้มเหลวในวิธีการผลิตแบบเก่า ซึ่งส่งผลให้เกิดวิกฤตหนี้สิน
ชาวนาและเกษตรกรจึงจำเป็นต้องคิดวิเคราะห์เพื่อเป็นแรงผลักดันให้ตน
หลุดพ้นจากวังวนของหนี้สิน ดังจะเห็นได้จากกรณีของวิมล ซึ่งพยายาม
ลดการใช้สารเคมีในการทำนา เนื่องจากเล็งเห็นว่าระบบเกษตรที่ใช้สาร
เคมีเข้มข้นนั้นส่งผลกระทบต่อต้นทุนการผลิตที่สูงกระทั่งทำให้เธอต้องมี
หนี้สินจากการซื้อปุ๋ยและสารเคมี ตลอดจนเล็งเห็นถึงผลกระทบต่อสุขภาพ
ซึ่งเธอและครอบครัวต้องเผชิญจากพิษของสารเคมี

2. ทูทางความรู้

หมายถึง ฐานองค์ความรู้ด้านการผลิตในระบบเกษตรอินทรีย์ ซึ่ง
เป็นหนึ่งในกลไกขับเคลื่อนกระบวนการปรับตัวของชาวนาและเกษตรกร
ในพื้นที่ตำบลบางซุด ทั้งนี้ ความรู้เกี่ยวกับระบบเกษตรอินทรีย์ทำให้
ชาวนาและเกษตรกรก้าวผ่านข้อจำกัดด้านที่ดินและหนี้สิน กล่าวคือ
การทำเกษตรอินทรีย์สามารถทำได้ในกรณีที่ดินน้อย เนื่องจากการ
ใช้พื้นที่อย่างประณีตและมีประสิทธิภาพ หรือใช้วิธีรวมกลุ่มของเกษตรกร
เพื่อแบ่งปันที่ดินกัน อีกทั้งเกษตรอินทรีย์ยังไม่ทำให้เกิดหนี้สินจากการ
ซื้อปุ๋ยและสารเคมี เนื่องจากเน้นการผลิตปุ๋ยอินทรีย์และสารป้องกัน

แมลงจากทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในแปลงของชาวนาเอง ความรู้ทางเกษตรอินทรีย์ทำให้ชาวนาและเกษตรกรสามารถนำทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนของตนมาประยุกต์ใช้ทำน้ำหมักและปุ๋ยอินทรีย์ ดังจะเห็นได้จากกรณีที่สงวนได้เข้าร่วมกระบวนการเรียนรู้ฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการในด้านการผลิตข้าว ผัก และผลไม้ ในระบบอินทรีย์ ซึ่งทำให้เธอนำความรู้ดังกล่าวมาปรับใช้ในพื้นที่ปลูกผักอินทรีย์ได้เป็นอย่างดี

3. เงินทุนที่มีความยั่งยืน

หมายถึง การสร้างแหล่งเงินกู้เพื่อเป็นแหล่งทุนในการปรับเปลี่ยนระบบการผลิตไปสู่เกษตรอินทรีย์ โดยการจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์เพื่อเป็นกองทุนสนับสนุนการทำเกษตรอินทรีย์ ซึ่งจะพบว่ากรณีศึกษา 4 คน ได้แก่ อ้อม วิมล สงวน และบุญทัน เข้าร่วมกลุ่มออมทรัพย์ แต่ในกรณีของแสงเดือน พบว่าเธอมีข้อจำกัดเรื่องวัยที่สูงอายุและขาดแรงงานในการทำเกษตร จึงไม่ได้เข้าร่วมกลุ่มออมทรัพย์เกษตรอินทรีย์ดังกล่าว

4. ทุนทางสังคม

หมายถึง กลุ่ม เครือข่ายซึ่งมีการเชื่อมโยง สนับสนุนและแลกเปลี่ยนความรู้ ความคิด กำลังใจ ระหว่างกัน โดยเครือข่ายดังกล่าวมีการเชื่อมโยงกันผ่านกิจกรรมที่สร้างความไว้วางใจ และวางบรรทัดฐานการทำงานร่วมกันภายในกลุ่มและเครือข่าย ทำให้เกิดการแบ่งปันข้อมูล ความร่วมมือในการทำกิจกรรม การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ ดังจะเห็นได้จากกรณีศึกษาทั้ง 5 คน ได้แก่ อ้อม วิมล สงวน บุญทัน และแสงเดือน ล้วนเข้าร่วมเป็นสมาชิกกลุ่มส่งเสริมการเกษตรครบวงจร ตำบลบางซุด ซึ่ง

กลุ่มมีกิจกรรมเชื่อมโยงไปยังกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์สนามชัยเขต จังหวัด ฉะเชิงเทรา ทำให้สมาชิกกลุ่มได้เรียนรู้แนวคิด องค์กรความรู้ต่าง ๆ และ สร้างสัมพันธภาพทางสังคมกับเครือข่ายเกษตรกรต่างพื้นที่ นอกจากนี้ พุนทางสังคมที่กลุ่มส่งเสริมการเกษตรครบวงจร ตำบลบางซุด ได้เชื่อม ประสานให้เกิดขึ้น ยังเห็นได้จากระบบเครือข่ายตลาดที่รองรับผลผลิต เกษตรอินทรีย์ ซึ่งเกิดจากการเชื่อมโยงระหว่างเครือข่ายเกษตรกรในพื้นที่ ต่าง ๆ ตลอดจนเครือข่ายผู้บริโภคที่สนับสนุนแนวคิดการบริโภคอาหารที่ ปลอดภัยจากระบบเกษตรอินทรีย์

5. พุทธพยากรธรรมชาติ

หมายถึง ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรดิน น้ำ ความหลากหลาย ของพันธุ์พืชท้องถิ่น ซึ่งเอื้อให้เกิดการเกื้อกูลเป็นห่วงโซ่ของระบบเกษตร อินทรีย์ ตำบลบางซุด จังหวัดชัยนาท เป็นพื้นที่เกษตรกรรมแบบใช้สาร เคมีเข้มข้นมากในอดีต เมื่อเข้าสู่กระบวนการปรับเปลี่ยนวิถีการผลิต เป็นเกษตรอินทรีย์ หนึ่งในกระบวนการและเป้าหมายในการปรับตัวของ กรณีศึกษาที่เปลี่ยนมาทำเกษตรอินทรีย์คือ การฟื้นคืนความอุดมสมบูรณ์ ของดินผ่านการใช้ปุ๋ยหมักและสารชีวภาพ เพื่อเพิ่มอินทรีย์วัตถุและบำรุง ดินที่เคยเสื่อมโทรมจากการใช้สารเคมี นอกจากนี้ยังให้ความสำคัญกับ ความยั่งยืนของแหล่งน้ำ และการหันมาผลิตพืชผัก ผลไม้ ที่เป็นพันธุ์พืช ท้องถิ่นดั้งเดิมของชุมชน อันเป็นการสร้างฐานทรัพยากรธรรมชาติที่เอื้อ ให้เกิดความยั่งยืนต่อชาวนาและเกษตรกรในพื้นที่

ที่กล่าวมาข้างต้นคือองค์ประกอบอันเป็นปัจจัยหนุนเสริมการปรับตัวของชาวนาและเกษตรกรในพื้นที่ตำบลบางซุด จังหวัดชัยนาท ในส่วนของกระบวนการปรับตัว ข้อมูลจากการสำรวจและศึกษาวิจัยเชิงปฏิบัติการสามารถอธิบายกระบวนการปรับตัวได้เป็น 2 ระดับคือ กระบวนการระดับกลุ่ม และกระบวนการระดับปัจเจกบุคคลในการปรับวิถีการผลิต โดยสามารถอธิบายได้ดังนี้

การปรับตัวระดับกลุ่ม...

สร้างฐานความคิด ความรู้ เชื่อมประสานจากกลุ่มสู่เครือข่าย

หนึ่งในกระบวนการปรับตัวของชาวนาและเกษตรกรพื้นที่ตำบลบางซุด อำเภอสรรคบุรี จังหวัดชัยนาท คือการรวมกลุ่มเพื่อแก้ไขปัญหาหนี้สิน และพัฒนากิจกรรมการปรับตัวด้านการเกษตรร่วมกันในกลุ่ม ดังจะเห็นได้จาก กลุ่มส่งเสริมการเกษตรครบวงจร ตำบลบางซุด ซึ่งมีความเข้มแข็งในการดำเนินงานและกิจกรรมการแก้ไขปัญหาหนี้สินเกษตรกรมายาวนานกว่า 18 ปี จากเมื่อเริ่มก่อตั้งกลุ่มในปี 2542 เพื่อแก้ปัญหาจากการประกอบอาชีพเกษตรกรรมของสมาชิก และมีกิจกรรมที่กลุ่มได้ดำเนินการมาอย่างต่อเนื่อง ได้แก่ การแก้ไขปัญหาหนี้สินเพื่อให้สมาชิกสามารถรักษาที่ดินทำกินไว้ โดยได้จัดให้สมาชิกมีการพบปะพูดคุยกันทุกวันเสาร์แรกของเดือน ปัจจุบันกลุ่มได้ศึกษาแนวทางการปรับตัวของเกษตรกรเพื่อลดต้นทุนการผลิต และหาช่องทางการจำหน่ายผลผลิต รวมถึงสร้างอาชีพเสริมเพื่อเพิ่มรายได้ให้สมาชิกสามารถนำเงินไปชำระหนี้และเป็นค่าใช้จ่ายในชีวิตประจำวัน ส่งผลให้สมาชิกกลุ่มจำนวนหนึ่งซึ่งกองทุนฟื้นฟูและพัฒนาเกษตรกร (กฟก.) ชื้อหนี้ไว้แล้วและมีที่ดินเป็นของตนเองหันมาทำการผลิตแบบเกษตรผสมผสาน ลดต้นทุนการผลิต จนสามารถชำระหนี้ได้ตามสัญญาของ กฟก. เหล่านี้สะท้อนให้เห็นความเข้มแข็งของการรวมตัวของสมาชิกในกลุ่ม และความเข้มข้นในการดำเนินกิจกรรมแก้ไขปัญหาหนี้สินของกลุ่ม

จากการเก็บข้อมูลวิจัยเชิงสำรวจเพื่อศึกษาสภาพปัญหาหนี้สินและ

แนวทางการปรับตัวของเกษตรกร ซึ่งเป็นสมาชิกกลุ่มส่งเสริมการเกษตร
ครบวงจร จำนวน 44 คน พบว่า สมาชิกกลุ่มส่งเสริมการเกษตรครบวงจร
มีการกู้เงินจากธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธ.ก.ส.)
สูงสุด รองลงมาคือกองทุนหมู่บ้านฯ และสหกรณ์การเกษตรอำเภอสรรคบุรี
ตามลำดับ ทั้งนี้ สาเหตุหลักที่เกษตรกรในกลุ่มต้องกู้เงินเนื่องจากต้องการ
เงินลงทุนทำการเกษตร ส่วนสาเหตุหลักที่ทำให้ไม่สามารถหาเงินมาชำระ
หนี้ได้จนเกิดเป็นภาระหนี้สิน พบว่ามาจากผลผลิตทางการเกษตรได้รับ
ความเสียหาย ทั้งจากโรคและแมลงศัตรูพืช รวมถึงประสบภัยพิบัติทาง
ธรรมชาติที่ไม่สามารถคาดการณ์ได้

ในขณะที่ข้อมูลการปรับตัวของกลุ่มตัวอย่าง พบว่ามีผู้ปรับตัว 34
คน และไม่ปรับตัว 10 คน ซึ่งบุคคลที่ไม่มีการปรับตัว มีสาเหตุมาจาก
เป็นผู้สูงอายุที่ไม่มีกำลังในการปรับตัวในทุก ๆ ด้าน ทั้งนี้จะพบว่าในส่วน
การปรับตัวด้านการลดต้นทุนปัจจัยนำเข้า เกษตรกรในกลุ่มที่เป็นกลุ่ม
ตัวอย่างมีการปรับตัวในเรื่องการใช้แรงงานในครอบครัวมากที่สุด (หมายถึง
การใช้แรงงานจากสมาชิกในครอบครัวแทนการจ้างแรงงาน) ขณะที่
การทำปุ๋ยพืชสด/ปุ๋ยอินทรีย์ใช้เองเป็นสิ่งที่เกษตรกรมีการปรับตัวน้อย
ที่สุด นอกจากนั้น ในส่วนการปรับตัวด้านกระบวนการเพื่อพัฒนาตนเอง
พบว่าเกษตรกรมีการปรับตัวในเรื่องการเข้ากลุ่มเครือข่ายมากที่สุด ขณะที่
การจัดทำบัญชีครัวเรือนมีการปรับตัวน้อยที่สุด ส่วนการปรับตัวด้าน
การจัดการผลผลิต พบว่าเกษตรกรกลุ่มตัวอย่างมีการปรับตัวในเรื่อง
การจัดตั้งกลุ่มมากที่สุด ในขณะที่การปรับตัวในเรื่องการแปรรูปเพื่อ
เพิ่มมูลค่าผลผลิตยังมีน้อยที่สุด ในอีกด้านหนึ่งจะพบว่า ปัญหาและ
อุปสรรคต่อการปรับตัวของเกษตรกรกลุ่มตัวอย่างประกอบไปด้วย ปัญหา

และอุปสรรคในเรื่องการไม่มีเงินทุน ราคาผลผลิตตกต่ำ และปัญหาเรื่องภัยพิบัติที่กระทบต่อการทำเกษตรกรรม

นอกจากนั้นข้อมูลเชิงลึกจากการศึกษาวิจัยเชิงปฏิบัติการ พบว่าการบริหารจัดการกลุ่มและพัฒนากิจกรรมร่วมกันในกลุ่ม เป็นกระบวนการปรับตัวที่เด่นชัดของกรณีศึกษาซึ่งเข้าร่วมเป็นสมาชิกกลุ่มส่งเสริมการเกษตรครบวงจร ตำบลบางซุด กิจกรรมที่สนับสนุนการปรับตัวของสมาชิกกลุ่มได้แก่

1. การเปิดรับองค์ความรู้เกี่ยวกับเกษตรอินทรีย์

ทำให้กรณีศึกษาทั้ง อ้อม วิมล สงวน และบุญทัน ได้รับความรู้เกี่ยวกับเทคนิคการทำเกษตรอินทรีย์ที่ตอบสนองต่อเงื่อนไขของแต่ละบุคคล ทำให้เกษตรกรสามารถนำความรู้ด้านเทคนิคการผลิต การปรับปรุงบำรุงดิน การวางแผนการผลิตผักและผลไม้ไปปรับใช้ ตลอดจนการสร้างความรู้ความเข้าใจแนวคิดและแนวทางการปรับตัวสู่การผลิต การแปรรูป การจัดการตลาดอย่างยั่งยืน จะพบว่าระบบการผลิตแบบเกษตรอินทรีย์ยังเป็นการสร้างกระบวนการทางความคิดที่สนับสนุนให้เกษตรกรก้าวพ้นวิธีการผลิตรูปแบบเก่า ดังนั้นองค์ความรู้เรื่องเกษตรอินทรีย์ที่กลุ่มเปิดรับจึงเป็นมากกว่าความรู้เชิงเทคนิควิธีการ แต่เป็นการสร้างฐานทางความคิดในการปรับตัวให้แก่ชาวนาและเกษตรกร

2. การเชื่อมโยงเป็นเครือข่ายเกษตรอินทรีย์

ดังจะเห็นได้จาก การประสานงานกับเครือข่ายเกษตรกรพื้นที่ต่าง ๆ เช่น กลุ่มเกษตรอินทรีย์สนามชัยเขต จังหวัดฉะเชิงเทรา กลุ่มปิ่นโตเกษตร

อินทรีย์หนองสามวัง จังหวัดปทุมธานี เพื่อหนุนเสริมกิจกรรมกระบวนการปรับตัว มีการแลกเปลี่ยนความรู้ ความคิด และการสนับสนุนด้านกำลังใจ นอกจากนี้กรณีศึกษาทั้ง อ้อม วิมล สงวน และบุญทัน ได้เข้าร่วมเป็นเครือข่ายสมาชิกกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์สนามชัยเขต ส่งผลให้เกิดการเชื่อมประสานความคิดและความรู้ในการวางแผนระบบการผลิตและมาตรฐานเกษตรกรอินทรีย์ ตลอดจนเกิดการเชื่อมโยงระบบตลาดเกษตรกรอินทรีย์ซึ่งมีหลักการประกันราคาที่แน่นอน และสูงกว่าราคาตลาดของพืชผักทั่วไป ทำให้เกษตรกรมีความมั่นใจในแหล่งรองรับผลผลิต และเชื่อมั่นในรายได้ที่เพิ่มขึ้นมากกว่าการขายในระบบตลาดพืชผักทั่วไป

3. การจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์เกษตรกรอินทรีย์

เพื่อสร้างแหล่งเงินทุนที่ยั่งยืนต่อการปรับตัวของสมาชิกกลุ่ม เนื่องจากเงินทุนเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการปรับวิถีการผลิตของชาวนาและเกษตรกร ทั้งนี้ที่ผ่านมา การกักขังเงินจากแหล่งเงินกู้ภายนอกกลุ่ม ทั้งธนาคารของรัฐ ธนาคารพาณิชย์ สหกรณ์การเกษตร และเงินกู้นอกระบบ ล้วนนำเกษตรกรไปสู่วังวนของปัญหาหนี้สิน กระบวนการสร้างแหล่งเงินทุนจากการออมทรัพย์จึงเป็นวิธีการที่ทำให้สมาชิกกลุ่มซึ่งมุ่งปรับระบบการผลิตไปสู่เกษตรกรอินทรีย์สามารถบริหารจัดการเงินทุนได้อย่างยั่งยืน ภายใต้หลักการมีส่วนร่วมและตรวจสอบได้ของกระบวนการจัดการเงินทุนกลุ่มออมทรัพย์

การปรับตัวระดับบุคคล...

การปรับวิถีการผลิตจากเคมีเข้มข้นสู่เกษตรอินทรีย์

ข้อมูลจากการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมผ่านกรณีศึกษา 5 ราย ได้แก่ อ้อม วิมล สงวน บุญทัน และแสงเดือน พบว่าการปรับตัวในระดับบุคคลมีกระบวนการผ่าน 3 ขั้นตอน ดังต่อไปนี้

การปรับวิธีคิด...ผ่านประสบการณ์ความล้มเหลว ในวิถีการผลิตแบบใช้สารเคมีเข้มข้น

เนื่องด้วยสภาพปัญหาหนี้สินที่รุมเร้า อันเกิดจากวิถีการผลิตแบบเก่าซึ่งมีต้นทุนการผลิตสูง มีความไม่แน่นอนของสภาพธรรมชาติ และมีความผันผวนของราคาผลผลิต ซึ่งชาวนาและเกษตรกรไม่มีการวางแผนเพื่อรับมือกับความไม่แน่นอนดังกล่าว ดังจะเห็นได้จากกรณีศึกษาทุกรายที่ล้วนได้รับบทเรียนจากความล้มเหลวในการทำเกษตรแบบใช้สารเคมีเข้มข้น ซึ่งหากยังคงใช้ระบบการผลิตแบบเดิมต่อไปก็ยากที่จะหลุดพ้นจากวงจรหนี้สินได้ วิฤตหนี้สินดังกล่าวจึงกลายเป็นโอกาสในการปรับวิธีคิดของเกษตรกรเพื่อเปิดรับกระบวนการเรียนรู้ด้านการทำเกษตรอินทรีย์ ซึ่งกรณีศึกษาทุกรายมีการปรับเปลี่ยนวิธีคิดและเปิดรับองค์ความรู้เกี่ยวกับการทำเกษตรอินทรีย์ ตัวอย่างเช่น สงวน ซึ่งเผชิญกับปัญหาขาดทุนจากการทำนาหลายครั้ง ทำให้เกิดปัญหาหนี้สินรุมล้อมชีวิตเธอและครอบครัว หนทางหนึ่งซึ่งเธอวางแผนที่จะก้าวออกจากวังวนของปัญหา คือการปรับตัวโดยการเปลี่ยนวิถีการผลิตสู่ระบบเกษตรอินทรีย์ โดยเฉพาะการปลูกผักอินทรีย์ เช่นเดียวกับกรณีของวิมล ซึ่งมีหนี้สิน

ร่มร้าวและเร่งด่วน ประกอบกับความสับสนเสี่ยงในการสูญเสียที่ดินให้แก่
เจ้าหน้าที่นอกระบบ เธอจึงพยายามปรับวิธีการผลิต ลดการใช้สารเคมีใน
นาข้าวและหันมาใช้น้ำหมักและปุ๋ยอินทรีย์ในการทำเกษตร

การเปลี่ยนพื้นที่แปลงเกษตร...

จากเชิงเดี่ยวสู่ระบบเกษตรอินทรีย์ที่เน้นปลูกพืชผสมผสาน

ระบบคิดของเกษตรอินทรีย์มุ่งเน้นความหลากหลายในแปลงเกษตร
เพื่อสร้างความสมดุลของระบบนิเวศในแปลง ตลอดจนลดความเสี่ยงใน
การขาดทุนจากผลผลิตพืชเพียงชนิดเดียว ชาวนาและเกษตรกรจึงต้อง
วางแผนการผลิตพืชและผักที่หลากหลาย จัดระบบนิเวศในแปลง ตลอดจน
จนสร้างแนวกันชนเพื่อป้องกันสารเคมีจากแปลงเกษตรรอบข้างที่ยัง
คงเป็นเกษตรเคมี ซึ่งเป็นหนึ่งในข้อกำหนดสำคัญของการได้รับการ
รับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์

จากกรณีศึกษาของอ้อม เธอได้เปลี่ยนพื้นที่นา 5 ไร่ให้เป็นแปลง
ปลูกผักอินทรีย์แบบผสมผสาน ผักที่ปลูกได้แก่ ถั่วฝักยาว มะเขือ ตะไคร้
ฟักทองและบวบ พร้อมทั้งขุดสระเลี้ยงปลาไว้อีก 2 งาน อ้อมมีมุมมอง
ต่อการทำเกษตรอินทรีย์ในเชิงบวก เธอคิดว่าเป็นการลดต้นทุนในการผลิต
และลดรายจ่ายในครัวเรือน แต่ก็มองว่าการทำเกษตรอินทรีย์ต้องใช้ระยะ
เวลานาน และยังไม่มั่นใจว่าแปลงของตนจะผ่านเกณฑ์ตามมาตรฐาน
เกษตรอินทรีย์หรือไม่ เนื่องจากแปลงนารอบข้างมีการใช้สารเคมีอย่าง
เข้มข้น

ในขณะที่กรณีของวิมล ได้ใช้พื้นที่รอบ ๆ บริเวณบ้านเป็นแปลงปลูก
ผักอินทรีย์ เช่น กะเพรา ตะไคร้ มะกรูด มะนาว นอกจากนั้นในการ

ทำนารอบการผลิตที่ผ่านมา เธอพยายามลดการใช้สารเคมี โดยใช้น้ำหมักชีวภาพฉีดทดแทนสารเคมีกำจัดแมลงในนาข้าว ซึ่งส่งผลให้เธอสามารถลดต้นทุนการทำนาได้อย่างมาก ทั้งนี้ผักอินทรีย์ของเธอก็ถูกคาดหวังว่าจะเป็นผลผลิตที่ช่วยลดรายจ่ายค่าอาหารและเพิ่มรายได้ให้ครอบครัวของเธอได้ วิมลเองมีความมุ่งมั่นที่จะปรับวิธีการผลิตเป็นเกษตรอินทรีย์อย่างเต็มที่ ทว่าเธอยังมีข้อจำกัด คือการขาดแรงงานในการผลิต เพราะเธอเป็นแรงงานหลักเพียงคนเดียวในการทำเกษตรของครอบครัว

ส่วนกรณีของสงวน พบว่าเธอได้ปรับพื้นที่สวน 2 ไร่ 3 งาน เพื่อผลิตผักอินทรีย์ โดยเฉพาะผักใบ รวมถึงพืชสวนครัวจำพวกมะกรูด ตะไคร้ ชিংและข่า นอกจากนั้นสงวนยังวางแผนว่าจะลดพื้นที่นาเช่า โดยจะเช่าที่ทำนาเพิ่มเพียง 10 ไร่ จากปัจจุบันที่เช่ากว่า 21 ไร่

การเชื่อมโยง...

สู่เครือข่ายตลาดอินทรีย์

กระบวนการปรับตัวไปสู่วิถีการผลิตแบบเกษตรอินทรีย์นั้น หนึ่งในเครื่องมือสร้างความมั่นใจแก่ชาวนาและเกษตรกร คือระบบตลาดรองรับผลผลิตที่แน่นอนและมีราคาประกันที่สูงกว่าราคาตลาดทั่วไป ซึ่งข้อมูลจากการศึกษาวิจัยพบว่า กรณีศึกษาที่เข้าร่วมเป็นเครือข่ายกับกลุ่มเกษตรอินทรีย์สนามชัยเขต จังหวัดฉะเชิงเทรา จะได้รับการส่งเสริมการผลิตและการพัฒนาแปลงไปสู่มาตรฐานเกษตรอินทรีย์จากระบบการตรวจสอบมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ภายในประเทศ และเชื่อมโยงไปสู่ระบบมาตรฐานและตลาดเกษตรอินทรีย์ในระดับสากลต่อไป

บทส่งท้าย

ผลจากการศึกษาวิจัยกระบวนการปรับตัวของชาวนาและเกษตรกรในพื้นที่ ตำบลบางซุด จังหวัดชัยนาท พบว่าบริบทเบื้องหลังชีวิตชาวนาและเกษตรกรส่วนใหญ่มีภาระในครอบครัวสูง ขาดแคลนแรงงานในครัวเรือน และการเข้าสู่สังคมสูงวัยของชาวนา สอดคล้องกับข้อมูลของสำนักพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมภาคกลาง (2553) ซึ่งพบว่าชาวนาภาคกลางส่วนใหญ่อยู่ในช่วงอายุเฉลี่ยวัยกลางคน ในส่วนของสภาพปัญหาหนี้สิน เกษตรกรจำนวนมาก กู้เงินจากธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธ.ก.ส.) สอดคล้องกับผลการวิจัยของมูลนิธิสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย (นิพนธ์ พัวพงศกร, 2559) ซึ่งพบว่า ธ.ก.ส. เป็นแหล่งเงินกู้ยืมที่สำคัญที่สุดของภาคการเกษตรไทย อีกทั้งยังพบความเชื่อมโยงระหว่างสภาพปัญหาหนี้สินของเกษตรกรที่จะนำไปสู่ภาวะล้มละลายการสูญเสียที่ดิน ซึ่งที่ดินของเกษตรกรในพื้นที่ตำบลบางซุดส่วนใหญ่ล้วนมีภาระผูกพันอยู่กับแหล่งเงินกู้ทั้งในและนอกระบบ ที่ดินจึงแปรสภาพเป็นสินทรัพย์มีมูลค่าและถูกใช้เป็นเครื่องมือเข้าสู่วงจรหนี้สินของเกษตรกร

ข้อมูลเชิงสำรวจแนวทางการปรับตัวของชาวนาและเกษตรกรซึ่งเป็นสมาชิกกลุ่มส่งเสริมการเกษตรครบวงจร ตำบลบางซุด พบว่า ชาวนาและเกษตรกรที่ไม่มีการปรับตัวยังมีสาเหตุมาจากการเป็นผู้สูงอายุที่ไม่มีกำลังในการปรับตัว สอดคล้องกับการศึกษาวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ซึ่งพบว่ากรณีของแสงเดือน ซึ่งมีอายุกว่า 72 ปี เธอมีข้อจำกัดเรื่องวัยสูงอายุและขาดแรงงานในการทำเกษตร จึงไม่ได้เข้าร่วมกลุ่มเพื่อปรับเปลี่ยนระบบการผลิตสู่เกษตรอินทรีย์ ขณะเดียวกันยังพบว่า ผู้ที่มีการ

ปรับตัว จะปรับตัวด้านการจัดการผลผลิตในระดับน้อย ดังนั้นประเด็น เรื่องการจัดการผลผลิต ทั้งการแปรรูปและการตลาด จึงเป็นช่องว่าง ในการปรับตัวของกลุ่มส่งเสริมการเกษตรครบวงจร ซึ่งผลการศึกษาวิจัย เชีงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม พบว่าการหนุนเสริมชาวนาและเกษตรกร ให้สร้างเครือข่ายเชื่อมโยงในการผลิต แปรรูป และการตลาด สามารถ สร้างระบบการจัดการผลผลิตที่มีประสิทธิภาพได้เป็นอย่างดี

ในด้านปัญหาและอุปสรรคต่อการปรับตัว พบว่า **เงื่อนไขการไม่มี เงินทุนเพียงพอ ปัญหาด้านราคาผลผลิตตกต่ำ และปัญหาภัยพิบัติ** เป็น ปัญหาอุปสรรคสำคัญที่สุดที่ขัดขวางการปรับตัวของสมาชิกกลุ่ม ส่งเสริมการเกษตรครบวงจร ทั้งนี้การศึกษาระบบปฏิบัติการแบบมี ส่วนร่วมพบว่า การแก้ปัญหาด้านเงินทุนในการปรับตัว ควรดำเนินการ โดยจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์เกษตรกรอินทรีย์ เพื่อสร้างแหล่งเงินทุนที่ยั่งยืน ภายใต้หลักการมีส่วนร่วมและตรวจสอบได้ของกระบวนการกลุ่มในการ จัดการเงินออมทรัพย์เพื่อสนับสนุนการปรับตัวของสมาชิก

ในขณะที่ปัญหาด้านราคาผลผลิตตกต่ำ พบว่าการเชื่อมโยงระบบ ตลาดเกษตรกรอินทรีย์ผ่านเครือข่ายเกษตรกรอินทรีย์ ทำให้เกิดหลักการประกัน ราคาพืชผลทางการเกษตรที่แน่นอนและสูงกว่าราคาตลาดทั่วไป ทำให้ เกษตรกรมีความมั่นใจในแหล่งรองรับผลผลิตจากการทำเกษตรอินทรีย์ และเชื่อมั่นในรายได้ที่เพิ่มมากขึ้นกว่าการขายในระบบตลาดพืชผักทั่วไป อย่างไรก็ตาม การรับมือกับปัญหาเรื่องภัยพิบัติ เป็นอีกหนึ่งปัญหาใน การปรับตัว ซึ่งต้องอาศัยการจัดการระบบการผลิตให้สอดคล้องกับ ระบบธรรมชาติ ตลอดจนการเข้ามาให้ข้อมูลความรู้ที่เท่าทันต่อความ เปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อมจากหน่วยงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง

ผลการศึกษาระบบการปรับตัวของชาวนาและเกษตรกรในพื้นที่ตำบลบางซุด สามารถแบ่งได้เป็น 2 ระดับ ได้แก่ ระดับกลุ่ม ซึ่งเป็นการสร้างฐานความคิด ความรู้ เชื่อมประสานจากกลุ่มผู้เครือข่าย และระดับปัจเจกบุคคล เป็นการปรับวิธีการผลิตจากเคมีเข้มข้นสู่เกษตรอินทรีย์ ทั้งนี้ปัจจัยที่สนับสนุนให้เกิดกระบวนการปรับตัวอย่างมีประสิทธิภาพ ประกอบด้วย ทูทางความคิด ทูทางความรู้ เงินทุน ทูทางสังคม และทุนทรัพยากรธรรมชาติ ผลการศึกษาข้างต้นสอดคล้องกับงานวิจัยของ พรไทย ศิริสาธิตกิจ (2557) ซึ่งพบว่าทุนในการปรับตัวของชาวนา (Capitals Adaptation) มี 4 ประเภท ได้แก่ ทุนมนุษย์ (Human Capital) ทุนธรรมชาติ (Natural Capital) ทุนการเงิน (Financial Capital) และทุนสังคม (Social Capital) นอกจากนี้ยังสอดคล้องกับงานศึกษาของ Moench and Dixit (2004) ซึ่งได้สรุปเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้เกษตรกรปรับตัวได้ดี อันได้แก่ การใช้ทรัพยากรธรรมชาติได้อย่างมีประสิทธิภาพสูงสุด สามารถลดต้นทุนการผลิตได้ มีเครือข่ายทางสังคมสนับสนุนระหว่างกัน และมีนโยบายของรัฐสนับสนุนและให้ความช่วยเหลือเกษตรกร ขณะเดียวกันงานวิจัยของ Bennett (1969) ก็ได้สรุปผลการศึกษาไปในทิศทางเดียวกัน กล่าวคือ เงื่อนไขที่ทำให้เกษตรกรปรับตัวได้ดีประกอบไปด้วย การรับรู้และเข้าใจปัญหาอย่างถูกต้องตามความเป็นจริงซึ่งทำให้เข้าใจปัญหาได้ถูกต้อง มีประสบการณ์ในการแก้ปัญหา มีการสนับสนุนทางสังคมและเครือข่ายทางสังคม นอกจากนี้ Bennett (1969) ยังได้เสนอประเด็นพิจารณา “การปรับตัว” ในสองระดับ ได้แก่ (1) การบรรลุเป้าหมายส่วนบุคคล ซึ่งในกรณีของเกษตรกร หมายถึง ปริมาณของผลผลิต มีรายได้เหมาะสม (2) การรักษาทรัพยากรธรรมชาติ

ซึ่งมีความสำคัญอย่างมากเนื่องจากวิถีชีวิตของเกษตรกรขึ้นอยู่กับธรรมชาติ เกษตรกรที่ประสบความสำเร็จในเชิงเศรษฐกิจแต่ทำให้สภาพแวดล้อม ได้รับผลกระทบในทางลบ อาจถือได้ว่าการปรับตัวในด้านเดียว เป็นการปรับตัวที่ไม่ถูกต้อง (Maladaptive) ในสังคมเกษตรกรรมที่ยั่งยืนจำเป็นต้องรักษาสมดุลระหว่างผลประโยชน์เฉพาะหน้าในเชิงเศรษฐกิจและการ อนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติประกอบกันด้วย

ข้อค้นพบจากการศึกษากระบวนการปรับตัวของชาวนาและเกษตรกร ในพื้นที่ตำบลบางซุด แสดงให้เห็นบริบทเงื่อนไขเบื้องหลังชีวิตของชาวนา และเกษตรกรซึ่งอยู่ภายใต้เงื่อนไขด้านครอบครัว หนี้สินที่รุมเร้า และข้อ จำกัดด้านที่ดิน วิธีการผลิตแบบเดิมยิ่งซ้ำเติมปัญหาให้ทวีความรุนแรง เพิ่มขึ้น การปรับตัวไปสู่วิธีการผลิตแบบใหม่เช่นการทำเกษตรอินทรีย์ จึงเป็นหนึ่งในกลไกที่ทำให้ชาวนาและเกษตรกรก้าวพ้นวังวนของปัญหา อุปสรรคต่าง ๆ ทั้งนี้ กระบวนการปรับตัวจำเป็นต้องดำเนินการทั้งใน ระดับกลุ่มและระดับปัจเจกบุคคล ผ่านทุนในการปรับตัวที่ทำหน้าที่หนุน เสริมศักยภาพให้ชาวนาและเกษตรกรปรับตัวได้อย่างมีประสิทธิภาพ

เอกสารอ้างอิง

- นิพนธ์ พัวพงศกร และคณะ. (2559). *โครงการศึกษาภาวะหนี้สินเกษตรกร และแนวทางการปรับปรุงศักยภาพการดำเนินงานกองทุนในกำกับดูแลของกระทรวงเกษตรและสหกรณ์*. รายงานวิจัย. มูลนิธิสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย.
- พงษ์ทิพย์ สำราญจิตต์ และคณะ. (2560). *ศักยภาพของชาวนาและเกษตรกร ในการปรับตัวเพื่อรับมือกับปัจจัยเสี่ยงที่ส่งผลกระทบต่อสุขภาพ*. รายงานวิจัย. มูลนิธิชีวิตไท.
- พรไทย ศิริสาธิตกิจ. (2557). *การพัฒนารูปแบบการปรับตัวของชาวนาอย่างยั่งยืนในพื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา*. วิทยานิพนธ์หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนศึกษา คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- สำนักงานเทศบาลตำบลบางซุด. (2560). ข้อมูลทั่วไปตำบลบางซุด. สืบค้นเมื่อวันที่ 26 ธันวาคม 2560 จาก www.bangkhud.go.th.
- สำนักพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมภาคกลาง. (2553). *วิถีชีวิตชาวนาภาคกลาง โจทย์ใหม่ภายใต้กระแสความเปลี่ยนแปลง*. ม.ป.ท.
- Bennett, J.W. (1969). *Northern Plainsmen: Adaptive Strategy and Agrarian Life*. Chicago: Aldine.
- Moench, M. and Dixit, A. (eds.). (2004). *Adaptive capacity and livelihood resilience: Adaptive strategies for responding to floods and droughts in South Asia*. Institute for Social and Environmental Transition, Kathmandu, Nepal.

การปรับตัวของ
เกษตรกรผู้ปลูกส้มอินทรี
ในทุ่งรังสิต

| สมจิต คงทน¹

¹ ผู้ประสานงานฝ่ายข้อมูลและสื่อรณรงค์ มูลนิธิชีวิตไท

วรรณธ์ สาสดี เป็นเกษตรกรชาวสวนส้ม ผู้ที่เคยมีจินตนาการเห็นช่อดอกส้มบานสะพรั่งไปทั้งสวน และเขาได้สัมผัสลูกส้มเหลืองอร่ามงามไปจนสุดสายตา แต่จะมีสักกี่ครั้งที่เขาและครอบครัวได้สัมผัสบรรยากาศเช่นนี้ เพราะตลอดช่วงชีวิตที่เขาทำอาชีพนี้มีเพียงไม่กี่ครั้งที่เขาเห็นดอกส้มบานสะพรั่ง และเก็บผลผลิตอย่างมีความสุข สิ่งที่ไม่คาดคิดมักเกิดขึ้นในห้วงเวลาที่ส้มอายุได้เพียง 3-4 ปี และเพิ่งให้ผลผลิตได้เพียงปีแรกเท่านั้น หลังจากนั้นเขาต้องประสบกับปัญหาเดิม ๆ โรคส้มร่วง ต้นส้มยืนต้นตาย ราคาส้มตก ซึ่งเป็นปัญหาที่เขาและเกษตรกรทั่วไปต้องเผชิญตามลำพัง เขาเดินมาจนสุดทาง คือไม่มีเงินลงทุน ต้องขายทรัพย์สินและของมีค่าของครอบครัว แต่ใจยังอยากปลูกส้มและรู้ว่า

“ถ้าทำเคมีต่อไป ต้นส้มคงตายแน่ ๆ แต่ถ้าเปลี่ยนมาทำอินทรีย์ ยังไม่รู้ว่าจะตายหรือเปล่า งั้นก็ขอลองเปลี่ยนมาทำแบบอินทรีย์ดู ปรากฏว่าต้นส้มมันไม่ตาย แต่มันกลับเติบโตและงอกงามอีกครั้ง”

ดอกส้มบานที่ ห น อ ง ส า ม ว ัง

วรรณธ์ สาสดี อายุ 55 ปี เป็นลูกเกษตรกรที่เกิดและเติบโตมากับวิถีการทำสวนส้มแบบดั้งเดิมที่ใช้แรงงานในครอบครัวเป็นหลัก ไม่ค่อยได้ใช้ปุ๋ยเคมี แต่ใช้มูลสัตว์ที่สามารถหาได้ในท้องถิ่น การปลูกส้มเป็นอาชีพที่สืบทอดกันมาจากรุ่นพ่อแม่ ในสมัยก่อนนั้นพ่อแม่ของเขาได้เข้าที่ดินทำสวนส้มแถวบางมด แต่เมื่อหมดอายุสัญญาเช่า ประกอบกับสภาพแวดล้อมในละแวกบางมดเริ่มเปลี่ยนไป มีบ้านจัดสรรและโรงงานเกิดเพิ่มมากขึ้น การระบายน้ำในพื้นที่ไม่ดีพอ ส่งผลให้เกิดน้ำเน่า และส้มเป็นโรคผลร่วงรวมทั้งไม่มีแรงงานรับจ้างในสวน เพราะคนในพื้นที่เข้าไปทำงานในโรงงานกันหมด

ในช่วงปี 2520 ชาวสวนส้มจากบางมดหลายครอบครัวจึงได้ย้ายมาทำสวนส้มแถวย่านรังสิต หรือพื้นที่ตำบลหนองสามวัง อำเภอหนองเสือ จังหวัดปทุมธานีในปัจจุบัน รวมทั้งครอบครัวของวรรณธ์ด้วยเช่นกัน โดยครอบครัวของเขาได้เข้าที่ดินทั้งหมด 40 ไร่ ทำสวนส้มในระบบกึ่งสีของครอบครัว ในช่วงนั้นราคาส้มขายได้กิโลกรัมละ 7-8 บาท จนกระทั่งในปี 2525 ครอบครัวเขามีเงินเก็บและได้ซื้อที่ดินเพิ่มจำนวน 50 ไร่ ในราคาไร่ละหมื่นกว่าบาท เพื่อตั้งถิ่นฐานในย่านรังสิต ซึ่งในสมัยก่อนบริเวณนั้นคลองระบายน้ำได้ดี ปลูกส้มแล้วได้ผลผลิตงาม เจ้าของที่ดินเดิมแถวรังสิตตัดสินใจขายที่ดิน เปิดทางให้นายทุนสวนส้มจากบางมดหลายราย เนื่องจากต้องการเงินก้อนและได้ราคาดีมากกว่าให้คนในพื้นที่เช่าทำนา

ในปี 2533 วรรณธ์ได้แต่งงานกับลูกสาวเจ้าของสวนส้มที่รังสิต ด้วยทั้งสองครอบครัวรู้จักคุ้นเคยกันมาก่อนตั้งแต่สมัยทำสวนส้มที่บางมด เมื่อแต่งงานแล้ว วรรณธ์ได้รับมรดกที่ดินจากพ่อแม่จำนวน 12 ไร่ 2 งาน

เพื่อก่อร่างสร้างครอบครัว ทำให้เขาตัดสินใจเช่าพื้นที่ทำสวนส้มเพิ่มอีก 45 ไร่ และเริ่มกู้เงินจากธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธ.ก.ส.) 1 ล้านบาท เพื่อมาลงทุนทำสวนส้ม แต่โชคไม่ดีนัก เนื่องจากเมื่อต้นส้มอายุได้ประมาณ 1 ปี เกิดพายุอีรา ทำให้น้ำท่วมอย่างหนักนานกว่า 10 วัน ต้นส้มทั้งหมดจมน้ำตาย ครอบครัววรพนธ์จึงต้องลงทุนปลูกส้มใหม่อีกครั้ง โดยรื้อปลูกใหม่ทั้งสวน และต้องเป็นหนี้ ธ.ก.ส. เพิ่มอีก 2 แสนบาท แต่หลังจากนั้นสวนส้มของเขาก็ได้ผลผลิตดี สามารถสร้างเนื้อสร้างตัวมีเงินเก็บจำนวนหนึ่ง

วิถี คนปลูกส้ม

ในปี 2539 วรพนธ์ได้ขยายพื้นที่เช่าเพิ่มอีก 135 ไร่ รวมพื้นที่ทำสวนส้ม ทั้งที่ดินของตนเองและที่ดินเช่าทั้งหมดประมาณ 200 ไร่ เขาจึงใช้วิธีจ้างแรงงานต่างถิ่นทั้งแบบอยู่ประจำนาน 7-8 ปี และแรงงานในพื้นที่อีกประมาณ 20 คน ทำจนส้มเริ่มให้ผลผลิต ช่วงปี 2544 วรพนธ์ต้องเจอกับวิกฤตอีกรอบ เพราะส้มร่วงหล่นโดยไม่รู้สาเหตุ เขาจึงได้รวมตัวกับชาวสวนส้มแถวรังสิตเอาส้มไปเททิ้งหน้าทำเนียบรัฐบาล โดยเรียกร้องให้รัฐบาลในขณะนั้น (รัฐบาล พ.ต.ท. ทักษิณ ชินวัตร) ชดเชยค่าเสียหายให้แก่เกษตรกรที่ประสบปัญหาส้มร่วง และให้ยกเลิกดอกเบี้ยเงินกู้เพราะไม่มีเงินชำระหนี้ธนาคาร แต่ก็ไม่ได้รับความช่วยเหลือใดๆ จากรัฐบาล และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง หลังจากนั้นวรพนธ์ได้ละทิ้งสวนส้มจากรังสิตไป โดยมีหนี้ติดตัวอยู่ประมาณ 2 ล้านบาท

ปี 2545 วรพนธ์ตัดสินใจเดินทางไปกำแพงเพชร ตามคำแนะนำ

ของเพื่อนซึ่งทำสวนส้มที่นั่นอยู่ก่อนแล้ว เขาได้เช่าที่ทำสวนส้มขนาดกว่า 100 ไร่ โดยใน 53 ไร่แรก ลงทุนตั้งแต่ระยะเริ่มต้นเพาะปลูก จ่ายค่าเช่า ไร่ละ 2,000 บาท ทำสัญญาเช่า 8 ปี ส่วนอีก 50 ไร่เขาเช่าต่อจากเจ้าของเดิมที่ปลูกส้มไว้แล้ว ค่าเช่าไร่ละ 10,000 บาท เพราะเขามีแนวคิดที่ว่า ถ้าส้มแปลงแรกเริ่มโทรม หรือหมดสัญญาเช่า ก็สามารถต่อยอดทำไปได้เรื่อย ๆ

5 ปีต่อมาส้มที่กำแพงเพชรเริ่มให้ผลผลิต แต่ราคาไม่สู้ดีนัก เฉลี่ยอยู่ที่กิโลกรัมละ 6-7 บาท ซึ่งในพื้นที่ 53 ไร่เขาเก็บส้มได้ทั้งหมดประมาณ 400,000 กิโลกรัม ได้ผลผลิตเฉลี่ยไร่ละ 8,000 กิโลกรัม ในหนึ่งปีเขาขายส้มได้ประมาณ 2-3 ล้านบาท แม้ว่าในช่วงที่ไปทำสวนส้มที่กำแพงเพชรต้องประสบกับปัญหาราคาผลผลิตตกต่ำ วรรณธ์ก็ยังสามารถเดินหน้าสู้ต่อไปได้ แต่เมื่อเขามาเจอวิกฤตรอบสาม คือส้มที่ตกมาก ๆ ให้ผลเพียงปีเดียว จากนั้นก็เริ่มโทรม ใบร่วง รสชาติจืด เชื้อราเข้าต้น ส้มยืนต้นตาย เหลือราคากิโลกรัมละ 3 บาท ทั้ง ๆ ที่ส้มเพิ่งให้ผลผลิตยังไม่คุ้มค่ากับเงินที่ลงทุนไป โดยเขาใช้เงินลงทุนไปทั้งหมดประมาณ 6 ล้านบาท ซึ่งเป็นเงินลงทุนปลูกส้มตั้งแต่ระยะเริ่มต้นจนถึงช่วงเวลาที่เก็บผลผลิตจำแนกได้เป็น ค่าเช่าที่ดิน ค่ายกร่อง ค่ากิ่งพันธุ์ ค่าไม้ค้ำ ค่าปุ๋ยเคมี สารเคมี ฮอร์โมน ปุ๋ยคอก ค่าคนงาน แต่สิ่งที่เขาได้รับคือชีวิตที่ติดลบ

วรรณธ์ยอมห่างครอบครัวไปทำสวนส้มที่กำแพงเพชร เพราะคาดหวังว่าจะนำเงินมาชำระหนี้ที่ค้างอยู่กับ ธ.ก.ส. และมีเงินเหลือเก็บให้ลูกได้เรียนหนังสือ แต่ภาพที่ปรากฏชัดคือเขาต้องใช้จ่ายเงินก้อนโตมากขึ้นเรื่อย ๆ ในการลงทุน เพราะคิดว่าการอัดปุ๋ย ฮอร์โมน อาจเป็นวิธีที่ทำให้ส้มกลับมามีลำต้นที่แข็งแรงเช่นเดิม โดยไม่ได้คาดคิดว่าต้นส้มจะตายพร้อมกัน การไปกำแพงเพชรทำให้เขามีหนี้สินพอกพูนจำนวนมาก จนกระทั่งในปี

2547 เขาและครอบครัวต้องตัดสินใจขายที่ดิน 2 แปลง เพื่อนำเงินไปใช้หนี้ให้เจ้าหนี้นอกระบบ แปลงแรกอยู่ที่จังหวัดพิจิตรเนื้อที่ 20 ไร่ แปลงที่ 2 เป็นแปลงบ้านที่รังสิตเนื้อที่ 2 ไร่ ได้เงินมาทั้งหมดประมาณ 3 ล้านบาท

ความล้มเหลวจากการทำสวนส้มที่กำแพงเพชรในปี 2551 ทำให้วีรพันธ์ต้องเดินทางกลับรังสิต พร้อมกับถามตัวเองมาตลอดทางว่า “เราจะทำอะไรกิน เพราะเราโตมากับส้ม” ในขณะที่ชีวิตเขาในช่วง 10 ปีที่ผ่านมาก็ได้ล้มลุกคลุกคลานมากับส้มแล้วหลายรอบ โดยเฉพาะเมื่อส้มเริ่มเก็บผลผลิต กลับต้องเจอปัญหาส้มร่วงและราคาตกต่ำ โดยที่ไม่สามารถเรียกร้องกับใครหรือหน่วยงานใดได้ เขาจึงพักช่วงการปลูกส้มไว้ และหันมาปลูกมะนาวและฝรั่งบนที่ดินตนเอง 20 ไร่ ส่งขายให้ตลาดไทและร้านอาหาร มีรายได้เข้ามาประมาณวันละ 1,000-3000 บาท ทำให้พอมีกินมีใช้ แต่ไม่มีเงินไปชำระหนี้ นอกจากนี้ เมื่อขายผลผลิตมาได้ ก็ต้องเอาเงินไปซื้อปุ๋ยซื้อยา ดังนั้นเมื่อต้นมะนาวเริ่มโตรมในปี 2554 เขาได้ฟันต้นมะนาวทิ้ง หันมาปลูกส้มอีกครั้ง เพราะเห็นเพื่อนปลูกส้มแล้วขายได้ราคา กิโลกรัมละ 50 บาท ด้วยใจที่รู้สึกว่าจะอยากทำส้มต่อ อยากสู้อีกครั้ง ในขณะที่เขาและครอบครัวไม่มีเงินลงทุนแล้ว จึงได้นำที่ดินจำนวน 8 ไร่ไปจำนองกับสหกรณ์การเกษตรหนองเสือ กู้เงินมา 4 แสนบาท เพื่อซื้อกิ่งพันธุ์ส้มเขียวหวานในราคากิ่งละ 35 บาท โดยปลูกทั้งหมด 20 ไร่ ช่วงแรกต้นส้มเติบโตอย่างงาม แต่เมื่อต้นโตเริ่มให้ผล ปรากฏว่าผลส้มสีเขียวมากเกินไป เปลือกหนา ชันแข็ง ขายไม่ได้ราคา ประกอบกับช่วงนั้นเงินทุนที่กู้ยืมมาเริ่มหมด ไม่มีเงินลงทุนเพิ่ม ลูกต้องเรียนหนังสือ และเขาไม่มีเงินชำระหนี้ เขาจึงได้สมัครเข้าร่วมกับกลุ่มเกษตรกรกองทุนฟื้นฟูและพัฒนาเกษตรกร (กฟก.)

ตับ “ล้ม” สร้างหนี

รพณ์และครอบครัวได้เช่าที่ดินทำสวนส้มมาตลอดตั้งแต่สมัยอยู่บางมด จนมีเงินเก็บสามารถซื้อที่ดินแถวรังสิต เขายึดอาชีพทำสวนส้มเรื่อยมา โดยเช่าที่ดินปลูกส้มในระบบเคมีในพื้นที่ขนาดใหญ่ในแต่ละครั้งไม่ต่ำกว่า 100 ไร่ โดยคาดหวังรายได้หลักล้าน เพื่อชีวิตที่สุขสบายและมีเงินเก็บจำนวนมาก แต่ด้วยวิธีการปลูกส้มในอดีตกับในยุคถัดมานั้น เปลี่ยนแปลงไปมากทั้งสภาพแวดล้อม ต้นทุนการผลิตสูงขึ้น ความเสี่ยงจากโรคส้มร่วง ราคาส้มต่ำลง การยึดอาชีพปลูกส้มส่งผลให้เขาและครอบครัวมีหนี้สินครบวงจร ทั้งกับเพื่อนฝูง เจ้าหนี้ในระบบ หนีในระบบ ทำให้ต้องตัดใจขายที่ดินไปจำนวนหนึ่ง

รพณ์เริ่มเป็นหนี้ครั้งแรกจากการทำสวนส้มในปี 2533 นับแต่นั้นมาหนี้สินของเขาก็เพิ่มมากขึ้น และสูงสุดในช่วงที่ทำสวนส้มที่กำแพงเพชรถึง 6 ล้านบาท โดยสาเหตุของปัญหาหนี้สินเกิดจากการลงทุนอย่างหนักในสวนส้ม แต่เจอวิกฤตน้ำท่วม ต้นส้มล้มตาย ส้มเป็นโรคผลร่วง เขาพยายามแก้ปัญหาด้วยการอัดปุ๋ยเคมี สารเคมี เข้าพื้นที่ปลูกส้มเพิ่มเพราะคิดว่าสวนใหม่จะสามารถทดแทนสวนเก่าที่มีปัญหาได้ แต่ก็พบว่าเงื่อนไขของหนี้ยิ่งวิกฤตมากขึ้น เมื่อเขาและครอบครัวต้องตัดใจขายที่ดิน 20 ไร่ ในราคา 1.5 ล้านบาท ให้แก่เจ้าหนี้ในระบบ ดังที่เขาเล่าให้ฟังว่า

“เราเคยขายที่ดินที่พิจิตร ที่ดินมันเป็นทรัพย์สินอันเป็นที่รักนะ ประเมินค่าไม่ได้ เราต้องขายมันไป วันที่เราไปเซ็นมันเสร็จ เราขายให้เจ้าหนี้ในระบบไป เช่นโดยไม่อยากเจอเจ้าหนี้ในระบบ เพราะกลัวดอกเบี้ย

ไม่ไหว จำนวน 20 ไร่ ตอนนั้นไปทำที่กำแพงเพชรแล้วเงินไม่พอ ก็เลยขายไปเพราะต้องการตัดหนี้บางส่วน”

ในปี 2555 วรพจน์มีประสบการณ์ถูก ธ.ก.ส. ทวงหนี้และฟ้องศาลให้ชำระหนี้จากการไปกู้เงินมาทำสวนส้มในยุคแรก โดยมียอดหนี้เฉพาะเงินต้นประมาณ 1.7 ล้านบาท วรพจน์จึงต้องหาทางแก้ไขปัญหานี้สิน โดยสมัครเป็นสมาชิกกลุ่มหนองบอนพัฒนา ตำบลหนองสามวัง อำเภอหนองเสือ จังหวัดปทุมธานี จากการสมัครเข้ากลุ่มเกษตรกรทำให้เขาต้องชำระเงินรายเดือนให้ทางกลุ่มเพื่อเป็นค่าใช้จ่ายในการแก้ปัญหาหนี้ โดยผลักดันให้กองทุนฟื้นฟูฯ เข้ามาซื้อหนี้ของเกษตรกรไว้ ซึ่งในขณะนั้นตัวเขาเองได้พยายามเสนอแนวทางการฟื้นฟูอาชีพกับกลุ่ม เนื่องจากเขาคิดว่าเกษตรกรมีที่ดินทำกิน มีพืชที่ปลูกอยู่แล้ว และจากบทเรียนที่ผ่านมาเขาพบแล้วว่า การไปชุมนุมเรียกร้องจากรัฐเพียงอย่างเดียวคงไม่สามารถยกเลิกหนี้ได้ นอกจากนี้เขาได้ไปขอพบ ธ.ก.ส. เพื่อสอบถามเรื่องแนวทางการให้กู้เงินสำหรับฟื้นฟูแล้วค่อยนำเงินมาชำระหนี้เมื่อการฟื้นฟูเห็นผลสำเร็จ ซึ่ง ธ.ก.ส. แจ้งว่าหนี้ของเขาเป็นหนี้เสีย ไม่สามารถกู้ต่อหรือดำเนินการใด ๆ ได้อีก

ปัจจุบันวรพจน์มีหนี้สินคงเหลือประมาณ 2.5 ล้านบาท เป็นหนี้ ธ.ก.ส. 1.7 ล้านบาท และหนี้สหกรณ์การเกษตร 8 แสนบาท ซึ่งเขาได้ขึ้นทะเบียนหนี้ไว้กับสำนักงานกองทุนฟื้นฟูและพัฒนาเกษตรกรจังหวัดปทุมธานี และต้องการเจรจาขอลดดอกเบี้ยและวางแผนชำระหนี้ต่อไป

จากประสบการณ์การทำสวนส้มเคมีที่ผ่านมา ทำให้วรพจน์และครอบครัวได้เรียนรู้ว่า การปลูกส้มเคมีต้องใช้เงินเป็นตัวตั้ง ใช้เงินลงทุนและแก้ปัญหาหนี้ แม้ว่าจะผลิดมากขึ้นแค่ไหน ครอบครัวเขาก็ไม่เคยมีรายได้เพียงพอสำหรับการชำระหนี้ มีเพียงได้กินได้ใช้ไปวัน ๆ เท่านั้นเอง

ปรับตัว มาปลูกส้มอินทรี

ในช่วงปลายปี 2558 วรพจน์และภรรยาได้ไปร่วมงานสัมมนาซึ่งจัดโดยสำนักงานกองทุนฟื้นฟูและพัฒนาเกษตรกรและ ธ.ก.ส. การเข้าร่วมสัมมนานั้นทำให้วรพจน์มีโอกาสได้พูดคุยกับหัวหน้าสำนักงานกองทุนฟื้นฟูฯ จังหวัดปทุมธานี (คนปัจจุบัน) พร้อมกับบอกเป้าหมายของตนเองว่าต้องการปรับวิธีการผลิตด้วยการฟื้นฟูอาชีพ ซึ่งหัวหน้า กฟก. เห็นด้วยกับแนวคิดของเขา และส่งวรพจน์และสมาชิกกลุ่มอีก 5 คนไปเข้าร่วมการฝึกอบรมกับอาจารย์สมบัติ ชินะวงศ์ ที่มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ วิทยาเขตกำแพงแสน ทุกวันเสาร์ ทั้งหมด 16 ครั้ง ซึ่งเป็นการเรียนรู้ที่สร้างจุดเปลี่ยนให้วรพจน์และครอบครัว เพราะที่นั่นทำให้เขาได้เรียนรู้ระบบเกษตรอินทรีย์แบบง่าย ๆ เรียนรู้ขั้นตอนการปลูกข้าว ปลูกพืชผสมผสาน เช่น มะเขือพวง ผักสลัด จากผู้ใหญ่สุธรรม จันทร์อ่อน ศูนย์การเรียนรู้ชุมชนปลักไม้ลาย จังหวัดนครปฐม เช่นการปลูกผักสลัดใส่ถุงเพาะชำขนาด 3 นิ้ว ก็สามารถทำให้ผักสลัดโตและงามดี นอกจากนี้เขาได้มีโอกาสแลกเปลี่ยนกับเกษตรกรด้วยกัน ทำให้มีกำลังใจ มีต้นแบบจากผู้ที่ทำแล้วประสบความสำเร็จ

อย่างไรก็ตาม วรพจน์ถือว่าการเรียนรู้ครั้งแรกนี้ ยังไม่สิ้นสุดหากเขาไม่ลงมือปฏิบัติ เขาจึงได้เริ่มปลูกผักสลัดอินทรีย์ ปรุ้งดินตามขั้นตอนที่ได้อบรมมาและปลูกผักสลัด 1,000 ถูง เมื่อเห็นว่าผักได้ผลเป็นที่น่าพอใจ จึงได้เริ่มนำไปทดลองใช้กับต้นส้มในทันที เขาพบว่าเมื่อต้นส้มได้น้ำหมักและน้ำจุลินทรีย์สังเคราะห์แสง ต้นส้มจะฟื้นขึ้นมา สังเกตได้จาก การแตกใบของส้ม จากเดิมที่ทำแบบเคมี ใบจะเล็กลง ๆ จนแทบต้องตัด

สัมบางต้นทิ้งเพราะดินเป็นกรด ด้วยการเปลี่ยนแปลงจากจุดเล็ก ๆ นี้ ทำให้เขาคิดว่าการผลิตส้มอินทรีย์เป็นไปได้แน่นอน

ในช่วงปลายปี 2558 เขาและแกนนำหลัก ๆ ได้ร่วมกันก่อตั้งกลุ่มส่งเสริมอาชีพการเกษตรหนองสามวัง หรือที่หลายคนรู้จักกันในนามกลุ่ม “ปิ่นโตเกษตรอินทรีย์” ซึ่งหมายถึงการช่วยเหลือเกื้อกูลกันในกลุ่ม เริ่มจากสมาชิกมีอะไรก็มาแบ่งปันกัน โดยมีวรินทร์เป็นประธานกลุ่ม และได้วางเป้าหมายของกลุ่มไว้ชัดเจนว่า เกษตรกรที่เข้ามาเป็นสมาชิกกลุ่มจะต้องทำการผลิตในรูปแบบเกษตรอินทรีย์เท่านั้น เนื่องจากเขาและสมาชิกเชื่อมั่นแล้วว่า การทำเกษตรอินทรีย์สามารถสร้างรายได้และชำระหนี้ได้ ถ้ามีตลาดเข้ามาหนุนช่วยตามที่เขาได้ไปอบรมมา โดยบททดสอบที่สร้างความมั่นใจให้เขาและสมาชิกมากขึ้น คือการทดลองปลูกถั่วฝักยาวในพื้นที่ 3 งาน ซึ่งได้ผลผลิตทั้งหมดประมาณ 700 กิโลกรัม ถั่วฝักยาวอินทรีย์นี้มีช่วงระยะเก็บเกี่ยวนานถึง 30-40 วัน ซึ่งถ้าปลูกแบบเคมีทั่วไปจะมีช่วงเก็บเกี่ยวได้ประมาณ 20 วันเท่านั้น ถั่วฝักยาวที่ได้มีรสหวาน กรอบ และกลุ่มได้มีโอกาสนำไปจำหน่ายที่ศูนย์ราชการ ขายได้ กิโลกรัมละ 100 บาท

เรียนรู้และทดลองลงมือทำ

จากขาดทุนเปลี่ยนเป็นกำไร(ชีวิต)

ปัจจุบันกลุ่มปิ่นโตเกษตรอินทรีย์ มีสมาชิกเข้าร่วมการผลิตในระบบเกษตรอินทรีย์ทั้งหมด 20 คน เป็นคนดั้งเดิมในพื้นที่หนองสามวัง 8 คน และเป็นผู้ที่อพยพมาจากบางมด 12 คน สมาชิกทุกคนประสบปัญหาหนี้สิน มีสมาชิก 3 รายได้รับการปรับโครงสร้างหนี้และอยู่ระหว่างผ่อนชำระหนี้กับ ธ.ก.ส. ส่วนที่เหลืออีก 17 รายอยู่ในสถานะค้างชำระหนี้ และถูกฟ้องดำเนินคดี ในระหว่างนี้สมาชิกบางคนอยู่ในช่วงปรับเปลี่ยนจากระบบเกษตรเคมีมาเป็นระบบเกษตรอินทรีย์ ทำให้ต้องทำอาชีพอื่นเสริมไปด้วยในระหว่างที่รอผลผลิตอินทรีย์ เช่น ขับรถสิบล้อ ขายของ โชห่วย เป็นต้น

กลุ่มมีกระบวนการเรียนรู้ในระบบการผลิตแบบอินทรีย์มาอย่างต่อเนื่องนับจากปี 2558 เป็นต้นมา เช่น เข้าร่วมอบรมเชิงปฏิบัติการการทำเกษตรอินทรีย์กับกลุ่มเกษตรอินทรีย์เขาไม้แก้ว อำเภอกบินทร์บุรี จังหวัดปราจีนบุรี จากการหนุนเสริมขององค์กรภาคประชาสังคม มูลนิธิชีวิตไท และต่อมาได้สมัครเข้าเป็นสมาชิกของกลุ่มเกษตรอินทรีย์สนามชัยเขต จังหวัดฉะเชิงเทรา ซึ่งเข้ามาหนุนเสริมกลุ่มในเรื่ององค์ความรู้ในการทำเกษตรอินทรีย์และเชื่อมต่อกับตลาดอินทรีย์ในประเทศ

สมาชิกกลุ่มบางรายได้ลงมือปลูกพืชอินทรีย์และมีผลผลิตออกมาบ้างแล้ว เช่น ส้มเขียวหวาน ฝรั่ง มะละกอ ทั้งนี้กลุ่มมีแนวทางเบื้องต้นสำหรับการผลิตแบบอินทรีย์ ได้แก่ การทำปุ๋ยอินทรีย์ สมาชิกต้องใช้สูตรเดียวกัน น้ำหมัก ฮอร์โมน สารไล่แมลง ต้องมาเรียนรู้จากกลุ่ม หาก

ต้องการใช้อะไรมากกว่าที่ทางกลุ่มมีอยู่ต้องมาปรึกษาและแจ้งข้อมูลกับทางกลุ่มก่อน เพื่อสามารถบอกที่มาที่ไปได้ เนื่องจากฮอร์โมนและสารชีวภาพบางอย่าง ระบบอินทรีย์ไม่สามารถรับรองมาตรฐานให้ได้

ล่าสุดในปี 2560 สมาชิกกลุ่มปิ่นโตเกษตรอินทรีย์ได้รับงบประมาณ 500,000 บาทจากสำนักงานกองทุนฟื้นฟูฯ จังหวัดปทุมธานี เพื่อนำมาสนับสนุนระบบการผลิตแบบอินทรีย์ให้สมาชิก ซึ่งงบประมาณถูกนำมาใช้ในการจัดหาเมล็ดพันธุ์ ทำปุ๋ยหมัก ระบบน้ำ สร้างแปลงเกษตรให้ได้มาตรฐาน ในขณะที่เดียวกันกลุ่มได้จัดหาแปลงรวมสำหรับสมาชิกที่มีที่ดินน้อยและไม่มีที่ดินทำกินเป็นของตนเอง ได้มีที่ดินทำการผลิต รวมถึงการพัฒนาเป็นพื้นที่เรียนรู้เรื่องเกษตรอินทรีย์ร่วมกันของกลุ่ม ตอนนี้อยู่ที่ดินแปลงรวมมีพื้นที่ 4 ไร่เศษ วัฒนา นุททงค์ กรรมการกลุ่มปิ่นโตฯ เล่าถึงข้อมูลสั้น ๆ ของคนที่ไม่มีที่ดินน้อยหรือไม่มีที่ดินทำกินในแถบนี้ว่า

“ในสมัยก่อนชาวนาแถบนี้ต้องเช่าที่ทำกินจากเจ้าขุนมูลนายทั้งนั้น ค่าเช่าไร่ละ 5 ถึงต่อปี ส่วนใหญ่ต้องทำนาอย่างเดียว ขุดทำร่องสวนไม่ได้ ในฤดูแล้งคลอง 13 แทบไม่มีมะม่วงกินต้องไปซื้อแถวคลอง 12 เพราะเขาปลูกได้โดยไม่ต้องเช่า ที่ดินแถบนั้นเป็นพื้นที่ราชพัสดุ”

สำหรับพื้นที่ของเกษตรกรแต่ละรายที่สมัครใจปรับเปลี่ยนมาทำส้มอินทรีย์และเกษตรอินทรีย์ ได้วางแผนในการปลูกข้าว ผักและผลไม้ เช่น ชะอม ตะไคร้ พริกขี้หนู ข่าตาแดง โหระพา ถั่วฝักยาว มะกรูด มะนาว ส้ม ฝรั่ง กลัวย่น้ำว่า กลัวยหอม มะละกอฮอลแลนด์ และพืชอีกหลากหลายชนิด ซึ่งความต้องการเร่งด่วนของสมาชิกในตอนนี่คือการปรับปรุงบำรุงดินด้วยปุ๋ยหมัก และน้ำหมัก เพื่อเตรียมดินอย่างดีที่สุดสำหรับการปลูกพืชอินทรีย์

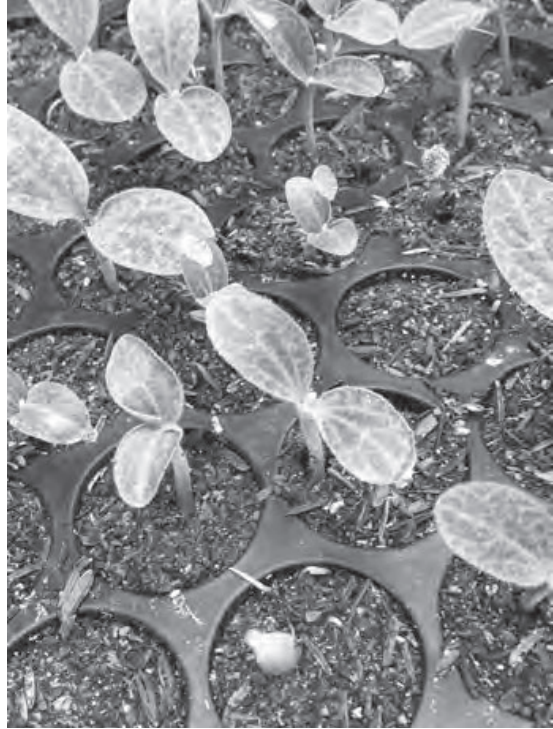
สำหรับเงินที่กู้ยืมไปลงทุนทำเกษตรอินทรีย์ กลุ่มต้องชำระเงินกู้คืนกองทุนฟื้นฟูฯ รวมเงินต้นและดอกเบี้ยปีละ 105,000 บาท ซึ่งได้วางแผนปฏิบัติของสมาชิกในการชำระคืนเงินก้อนนี้ คือ สำหรับรายที่ต้องใช้ทุนค่อนข้างมาก ไม่มีพืชที่ปลูกอยู่เดิมเลย และต้องลงทุนทุกอย่างตั้งแต่ช่วงเริ่มต้น ในกรณีนี้สมาชิกต้องชำระเงินคืนกลุ่ม ร้อยละ 25 ของรายได้ต่อปี (แบ่งเป็นชำระหนี้ 13% และ 12% เป็นค่าบริหารจัดการกลุ่ม) สำหรับคนที่มีร่องสวน มีพืชเดิมอยู่แล้วและต้องการนำเงินไปลงทุนด้านผลผลิต ต้องชำระเงินคืนกลุ่มร้อยละ 10 ของรายได้ เพื่อให้เป็นกองทุนหมุนเวียนของกลุ่มต่อไป

วรพนธ์เชื่อมั่นว่าเรามีเงินชำระหนี้แน่นอน ซึ่งเขาได้พิสูจน์ หักดิบปลูกส้มแบบไม่ใช้สารเคมีเลยจำนวน 8 ไร่ ในปี 2558 และพบว่าผลผลิตในสองปีแรกลดน้อยลง แต่เมื่อเข้าสู่ปีที่สามคือปีปัจจุบัน ผลผลิตได้เพิ่มเป็นทวีคูณ ยิ่งลงมือทำอินทรีย์ เขายังเห็นการตอบสนองของต้นส้มในทิศทางที่ดีขึ้น เขาเล่าถึงแปลงสวนส้มอินทรีย์อย่างมั่นใจว่า

“ต้นส้มแข็งแรง ต้นทุ่นต่ำ การทำอินทรีย์เราไม่ได้จ้างใครทำ แต่ได้ช่วยกันทำในครอบครัว หัวหน้าครอบครัวเป็นคนลงแปลง สังเกตดูในแปลง ส่วนการทำปุ๋ยหมักทุกคนในบ้านช่วยกันทำ การดูแลต้นส้มใช้น้ำหมักปลาและน้ำจุลินทรีย์สังเคราะห์แสง ฉีดเพื่อควบคุมแมลงทุก 3 วัน 5 วัน 7 วัน ไม่ต้องใช้สารเคมี ปีแรกของการทำส้มปลอดสารเคมี ผลผลิตจะลดลง รายได้ลดลง เราต้องทำใจไว้เลย พอปีที่ 2 ปีที่ 3 จะเพิ่มเป็นทวีคูณ ปัจจุบันส้มอินทรีย์กลุ่มปันโตฯ กิโลกรัมละ 100 บาท ต้นทุ่นอยู่ที่กิโลกรัมละ 45 บาท”

ในท้ายที่สุดนี้ วรพนธ์ได้สรุปบทเรียนจากการทำสวนส้มเคมีและสวนส้มอินทรีย์ของเขาจนเป็นที่มั่นใจแล้ว เขาได้ฝากถึงสมาชิกกลุ่มและเกษตรกรทุกคนว่า

“ต้องอดทนยืนหยัด เชื้อมัน ไม่กลัวความทุกข์ยากลำบาก เวลาที่เราเรียนรู้ มันต้องเกิดความสูญเสีย การจะปรับตัว พลิกใจกลับมาทำเกษตรอินทรีย์ ต้องตั้งใจทำเท่านั้นถึงจะประสบความสำเร็จ ไม่ใช่ของทำเล่น ๆ ได้ ถ้าไม่รักที่จะทำเกษตรอินทรีย์อย่างจริงจัง จะสำเร็จได้ยาก แต่ถ้าเกษตรกรเราตั้งใจทำ พวกเราจะสามารถประสบความสำเร็จกันได้ทุกคน อาชีพเกษตรกรเป็นอาชีพที่เลี้ยงครอบครัวของพวกเราได้จนวันตาย”

คืนความสุข
ด้วยวิถีเกษตรอินทรีย์
ที่สนามชัยเขต

นันทวัน หาญดี¹
วรากร น้อยพันธ์²

¹ ผู้ประสานงานเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก จังหวัด
ฉะเชิงเทรา และเจ้าหน้าที่ส่งเสริม กลุ่มเกษตรอินทรีย์
สนามชัยเขต จังหวัดฉะเชิงเทรา

² เจ้าหน้าที่มูลนิธิชีวิตไท

เมื่อวันที่ 11 เมษายน 2560 คณะรัฐมนตรีได้มีมติเห็นชอบยุทธศาสตร์การพัฒนาเกษตรอินทรีย์แห่งชาติ พ.ศ.2560-2564 ภายใต้วิสัยทัศน์ว่า “ประเทศไทยเป็นผู้นำในระดับภูมิภาคด้านการผลิต การบริโภค การค้าสินค้า และการบริการเกษตรอินทรีย์ ที่มีความยั่งยืนและเป็นที่ยอมรับในระดับสากล” โดยมีเป้าหมายในการเพิ่มพื้นที่เกษตรอินทรีย์ให้ได้ถึง 600,000 ไร่ ภายในปี 2564 และเพิ่มจำนวนเกษตรกรที่ทำเกษตรอินทรีย์ไม่น้อยกว่า 30,000 ราย (คณะกรรมการพัฒนาเกษตรอินทรีย์แห่งชาติ, 2560) ในขณะที่ข้อมูลจากการสำรวจของมูลนิธิสายใยแผ่นดินและสหกรณ์กรีนเนท จำกัด (2559) พบว่า ในปี 2558 มีพื้นที่การผลิตเกษตรอินทรีย์ที่ได้รับการรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์จำนวน 284,918.44 ไร่ และมีจำนวนฟาร์ม 13,154 ฟาร์ม จากตัวเลขดังกล่าว จึงเป็นความท้าทายอย่างยิ่งว่าแผนนี้จะเป็นจริงได้หรือไม่ โดยเฉพาะในบริบทที่เกษตรกรใช้สารเคมีกันอย่างเข้มข้น และยังขาดความมั่นใจต่อการทำเกษตรอินทรีย์

เกษตรอินทรีย์...ดีจริงหรือ?

ทำแล้วจะไปขายใคร รายได้จะพอเลี้ยงครอบครัวไหม?

จะแก้ไขปัญหาหนี้สินที่ล้นพ้นตัวและการสูญเสียที่ดินได้หรือเปล่า?

ฉันเรียนมาน้อย จะทำให้ผ่านมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ จะยากไปไหม?

????????????

ประสบการณ์เกือบ 20 ปีของกลุ่มเกษตรอินทรีย์สนามชัยเขต จังหวัดฉะเชิงเทรา ในการทำเกษตรอินทรีย์แบบครบวงจร ตั้งแต่การผลิต การสร้างกระบวนการเรียนรู้ และการส่งเสริมการตลาดทั้งในและต่างประเทศ น่าจะเป็นแบบอย่างของการปรับตัวสู่การทำเกษตรอินทรีย์ และเป็นส่วนหนึ่งของคำตอบที่เป็นรูปธรรมของคำถามข้างต้นได้

บ้านยางแดง

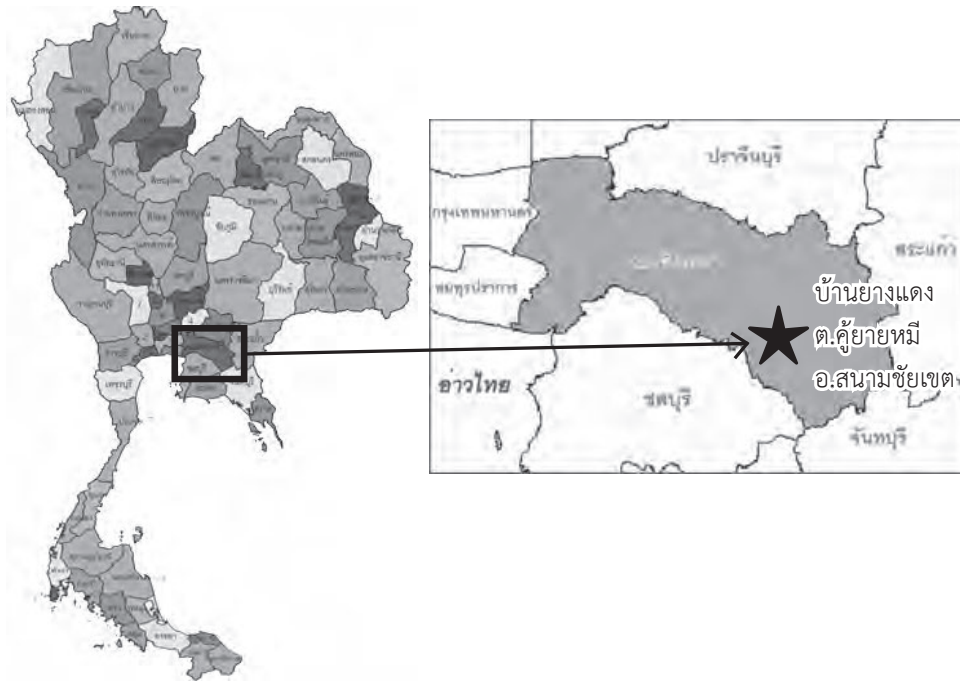
ถูกจากอดีตที่ยังฉุดพลังแรง

บ้านยางแดง ตำบลคูยายหมี่ อำเภอสนามชัยเขต จังหวัดฉะเชิงเทรา มีการพัฒนาแบบพึ่งตนเองมาอย่างต่อเนื่องยาวนานกว่า 30 ปี เป็นชุมชนที่มีการวางรากฐานการพัฒนาชุมชนแบบมีส่วนร่วมโดยประชาชนเป็นศูนย์กลาง

จุดเริ่มของการพัฒนาในพื้นที่แห่งนี้เกิดขึ้นเมื่อราวปี 2521 เมื่อลุงเกษม (นายเกษม เพชรนที-ปัจจุบันเสียชีวิตแล้ว) อดีตเจ้าหน้าที่ฝ่ายศิลปะ มูลนิธิบูรณะชนบทแห่งประเทศไทย ในพระบรมราชูปถัมภ์ (บชท.)

ได้เดินทางมายังบ้านยางแดง เพื่อทำงานพัฒนาชนบท โดยเริ่มต้นจากความพยายามแก้ไขปัญหาเด็กนักเรียนในชุมชนที่มีอาหารกลางวันไม่เพียงพอ ขยับไปสู่โจทย์ที่ว่า จะทำอย่างไรให้มีอาหารเพียงพอบริโภคในครอบครัว แล้วพัฒนาไปเป็นโครงการพัฒนาคุณภาพชีวิตของชาวบ้าน ภายใต้ชื่อ โครงการพัฒนาชนบทแควระบบ-สียัด (Kwae Robom-Siyad Development Project)³ โดยได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากองค์กรแตรร์ เด ซอมน์ (Terre Des Hommes)⁴ ต่อมาได้ดำเนินงานต่อเนื่องอีกหลายโครงการ เช่น โครงการปฏิรูปการเกษตรและพัฒนาชนบท (World Conference on Agrarian Reform for Rural Development–WCARRD)⁵ โครงการย่อยภายใต้โครงการลงทุนเพื่อสังคม (Social Investment Project, SIP) และโครงการนำร่องเพื่อ

-
- ³ โครงการพัฒนาชนบทแควระบบ-สียัด มีวัตถุประสงค์เพื่อพัฒนาศักยภาพ สร้างความเข้มแข็งขององค์กรชุมชนและเครือข่าย เพื่อพัฒนากองทุนหมู่บ้านและเครือข่าย และประสานความร่วมมือกับองค์กรภาคีในการสนับสนุนการพัฒนาชุมชนแบบมีส่วนร่วมโดยมีเกษตรกรเป็นศูนย์กลาง
- ⁴ องค์กรแตรร์ เด ซอมน์ (Terre Des Hommes) มีสำนักงานใหญ่อยู่ที่ประเทศสวิตเซอร์แลนด์ และมีสำนักงานอยู่ที่ประเทศเยอรมนีด้วย มีวัตถุประสงค์การดำเนินงานเพื่อขับเคลื่อนการพัฒนาและช่วยเหลือเด็ก เยาวชน สตรี ให้มีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น ปัจจุบันองค์กรนี้ทำงานในพื้นที่ 67 ประเทศ รวมแล้วกว่า 854 โครงการ และในประเทศไทยมีสำนักงานสาขาตั้งอยู่ที่กรุงเทพมหานคร รายละเอียดเพิ่มเติมศึกษาได้จาก <http://www.terredeshommes.org>
- ⁵ โครงการนี้เป็นจุดเริ่มต้นที่พินัน (นันทวัน หาญดี) อาสาสมัครของมูลนิธิอาสาสมัครเพื่อสังคมได้เข้ามาทำงานในพื้นที่ และต่อมาพิต้อย (พลูเพ็ชร สีเหลืองอ่อน) เจ้าหน้าที่ส่งเสริมของกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์สนามชัยเขต ได้เข้ามาทำงานในพื้นที่จนถึงปัจจุบัน รวมระยะเวลากว่า 30 ปี

เกษม เพชรนที (ลุงเกษม) ผู้บุกเบิกงานพัฒนาในพื้นที่สนมชัยเขต

พัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนของเกษตรกรรายย่อย⁶ ซึ่งในปี 2532 ได้มีการยกระดับการทำงานเป็นเครือข่าย ภายใต้ชื่อว่า “เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก จังหวัดฉะเชิงเทรา”

หลักปรัชญาอันเป็นหัวใจของงานพัฒนาในพื้นที่แห่งนี้ ตามที่ลุงเกษมเคยบันทึกไว้ คือ คนทำงานต้องทำ “ความเข้าใจโครงการ” ร่วมกันกับทุกภาคส่วน ทำให้ชาวบ้านมีความรู้สึกเป็น “เจ้าของโครงการ” ร่วมกันอย่างแท้จริง โดยการทำงานต้องให้ชาวบ้าน “มีส่วนร่วมตัดสินใจในทุกกรณี” และมีจุดเน้นสำคัญคือ การทำงานแบบ “พึ่งตนเอง” รวมทั้งมีการตั้ง “กลุ่มออมทรัพย์” เพื่อพึ่งพาทุนภายในชุมชนเอง (กลุ่มเกษตรกรอินทรีย์บ้านยางแดงและสถาบันทิศทางไท, 2559)

รู้จักกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์

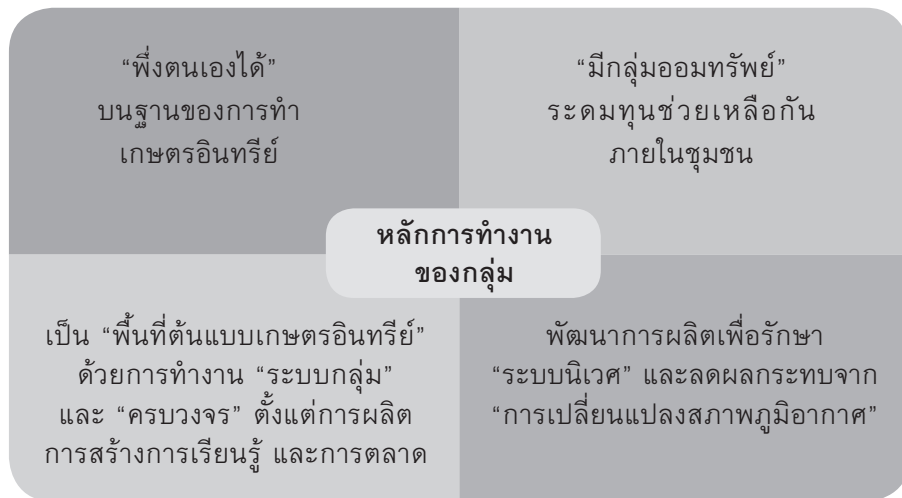
สนามชัยเขต

เนื่องจากตลาดต่างประเทศมีความสนใจข้าวพันธุ์พื้นเมืองพันธุ์เหลือง-ประทิวซึ่งมีอยู่ในพื้นที่สนามชัยเขต แต่มีเงื่อนไขว่าข้าวจะต้องผ่านการรับรองมาตรฐานเกษตรกรอินทรีย์เสียก่อน จึงเป็นที่มาของการรวมกลุ่มกัน

⁶ โครงการนำร่องเพื่อพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนของเกษตรกรรายย่อย เป็นโครงการที่มาจากการผลักดันของเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกร่วมกับสมาชิกคนจนได้รับงบประมาณจากรัฐบาลผ่านกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ มีระยะเวลาดำเนินงาน 4 ปี (ตุลาคม 2543-ตุลาคม 2547) บริหารโครงการโดยมูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน (ประเทศไทย)

ในนาม “กลุ่มเกษตรกรอินทรีย์สนามชัยเขต”⁷ ขึ้นอย่างเป็นทางการ เมื่อวันที่ 24 ธันวาคม 2544 โดยความร่วมมือระหว่างโครงการพัฒนาชนบท แคว้นระบบ-สียัด โครงการนำร่องเพื่อพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนของเกษตรกร รายย่อยฉะเชิงเทรา และสหกรณ์กรีนเนท เพื่อส่งเสริมให้เกษตรกรปรับเปลี่ยนระบบการผลิตจากเกษตรเคมีเป็นเกษตรอินทรีย์ สร้างความมั่นคงด้านอาหารและรายได้ อนุรักษ์พันธุกรรมพืชท้องถิ่นและฟื้นฟูสภาพแวดล้อม

ในปี 2560 สมาชิกกลุ่มมีจำนวนทั้งหมด 510 ราย (สมาชิกทั่วไปและสมาชิกที่ขึ้นทะเบียนมาตรฐานสากล) มีพืชที่ขึ้นทะเบียนขอรับการรับรองมาตรฐานกว่า 120 ชนิด บนพื้นที่การผลิต 10,000 ไร่ กระจายอยู่ในจังหวัดฉะเชิงเทรา ปราจีนบุรี สระแก้ว นครนายก และในอนาคตจะขยายไปยังพื้นที่อื่น ๆ ในภาคตะวันออก รวมทั้งในพื้นที่ภาคกลางอย่างจังหวัดชัยนาทและปทุมธานี โดยมีหลักการดำเนินงานของกลุ่มดังนี้

⁷ กลุ่มเกษตรกรอินทรีย์สนามชัยเขต ตั้งอยู่เลขที่ 60 หมู่ที่ 6 บ้านยางแดง ตำบลคูยายหมี่ อำเภอสนามชัยเขต จังหวัดฉะเชิงเทรา โทรศัพท์ 08-5376-0505

กิจกรรมที่ผ่านมาของกลุ่ม ได้แก่ 1. การอนุรักษ์และฟื้นฟูพืชพื้นบ้าน พืชท้องถิ่น 2. การผลิตที่มีความหลากหลายของพันธุ์พืชที่เป็นพืชอาหาร 3. ส่งเสริมการผลิตและใช้เมล็ดพันธุ์พืชที่ผลิตได้เองในท้องถิ่น 4. การวางแผนการผลิตในรูปแบบกลุ่มเพื่อความสอดคล้องกับความต้องการของตลาด และ 5. การปรับตัวรับมือการเปลี่ยนแปลงของสภาพภูมิอากาศ เป็นต้น

เกษตรอินทรีย์ คืออย่างไร

ความหมายของเกษตรอินทรีย์ที่ได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวาง คือ คำจำกัดความของสหพันธ์เกษตรอินทรีย์นานาชาติ (International Federation of Organic Agriculture Movement, IFOAM) ที่ระบุว่า

“เกษตรอินทรีย์ คือ ระบบการผลิตที่ให้ความสำคัญกับความยั่งยืนของสุขภาพดิน ระบบนิเวศ และผู้คน เกษตรอินทรีย์พึ่งพาอาศัยกระบวนการทางนิเวศวิทยา ความหลากหลายทางชีวภาพ และวงจรธรรมชาติ ที่มีลักษณะเฉพาะของแต่ละพื้นที่ แทนที่จะใช้ปัจจัยการผลิตที่มีผลกระทบทางลบ เกษตรอินทรีย์ผสมผสานองค์ความรู้พื้นบ้าน นวัตกรรม และความรู้ทางวิทยาศาสตร์ในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม และส่งเสริมความสัมพันธ์ที่เป็นธรรม และคุณภาพชีวิตที่ดีของทุกคนและสิ่งมีชีวิตต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง”

มติที่ประชุมใหญ่ IFOAM, มิถุนายน 2551, อิตาลี

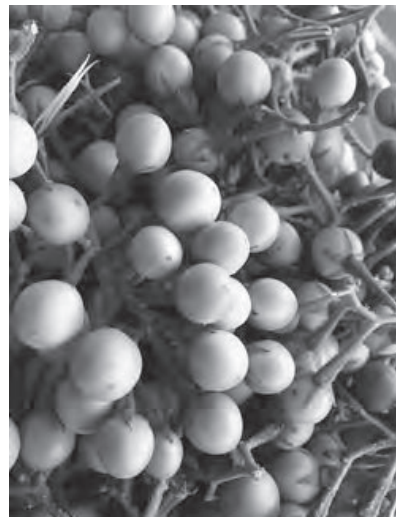
หลักการของการทำเกษตรอินทรีย์ (Principles of Organic Agriculture) ตามคำจำกัดความดังกล่าว มี 4 มิติด้วยกัน คือ สุขภาพ – รักษาสุขภาพของดิน พืช สัตว์ มนุษย์ และโลก นิเวศวิทยา – อนุรักษ์ธรรมชาติอย่างยั่งยืน ความเป็นธรรม – มีความเท่าเทียมและความเคารพสิ่งมีชีวิตทุกชนิด และการดูแลเอาใจใส่ – ระมัดระวังและรับผิดชอบต่อคนในรุ่นปัจจุบันและลูกหลานในอนาคต (มูลนิธิสายใยแผ่นดินและสหกรณ์กรีนเนท จำกัด, ม.ป.ป.)

ประสบการณ์ของกลุ่มเกษตรอินทรีย์สนามชัยเขตที่ผ่านมา ทำให้กลุ่มได้เรียนรู้คุณค่าของการทำเกษตรอินทรีย์หลายประการด้วยกัน

- ประการแรก **ดีต่อสุขภาพและราคาเป็นธรรมสำหรับเกษตรกรผู้ผลิต** เพราะช่วยลดความเสี่ยงจากการใช้สารเคมีป้องกันกำจัดศัตรูพืช อีกทั้งมีราคาผลผลิตที่เป็นธรรมและมีการประกันราคารวมทั้งช่วยลดต้นทุนการผลิต ไม่ต้องซื้อปุ๋ยเคมีและยาฆ่าแมลงที่มีราคาสูง แสดงถึงศักยภาพการพึ่งตนเอง
- ประการที่สอง **ดีต่อผู้บริโภค** เพราะมั่นใจได้ว่าได้บริโภคผลผลิตที่ปลอดภัย

- ประการที่สาม **ดีต่อครอบครัวและสังคม** เพราะครอบครัวได้อยู่พร้อมหน้าไม่ต้องไปทำงานไกลบ้าน ชาวบ้านมีพื้นที่แลกเปลี่ยนพูดคุยกัน เกิดการต่อยอดเรียนรู้ร่วมกันไม่รู้จัก และเกษตรกรอินทรีย์ยังมีบทบาทในการสร้างความมั่นคงทางอาหารให้สังคม
- ประการที่สี่ **ดีต่อเศรษฐกิจ** เพราะช่วยลดต้นทุนการผลิต ลดค่าใช้จ่าย ลดการนำเข้าสารเคมี ซึ่งจากสถิติในปี 2559 ของกรมวิชาการเกษตร (2560) พบว่ามีการนำเข้าวัตถุดิบทางการเกษตรโดยเฉพาะสารเคมี มีจำนวนสูงถึง 160,687,089 กิโลกรัม คิดเป็นมูลค่าสูงถึง 20,577,925,471 บาท
- ประการที่ห้า **ดีต่อทุกชีวิตในระบบนิเวศ** เพราะช่วยอนุรักษ์ดินและน้ำ ทำให้ดินกลับมามีชีวิต จุลินทรีย์มีชีวิต ไม่โหดร้ายทารุณกับสัตว์ในระบบนิเวศ ก่อให้เกิดความหลากหลายทางชีวภาพ และช่วยอนุรักษ์พันธุกรรมพืชท้องถิ่น
- ประการที่หก **ดีต่อโลก** เพราะช่วยลดผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศและภาวะโลกร้อน เช่น การปลูกไม้ยืนต้นช่วยดูดซับก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์ การบริโภคผลผลิตในท้องถิ่นช่วยลดระยะทางการเดินทางของอาหาร และช่วยลดการใช้พลังงานจากเชื้อเพลิงฟอสซิลไปในตัว นอกจากนี้ เกษตรกรยังมีความพยายามในการปรับตัวเพื่อรับมือการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ อาทิ การทำนาหยอดแบบไถซักร่อง การศึกษาสายพันธุ์ข้าวที่เหมาะสมกับการปลูกแบบไม่ขังน้ำ และการปลูกข้าวเก็บเมล็ดพันธุ์ในวงบ่อ เป็นต้น

ของจริง ต้องมีราก

“เราจะทำอะไร ต้องไม่ลืมว่า “ราก” ของเราอยู่ที่ไหน”
เพราะรากพืช⁸ มีความสำคัญต่อการเติบโตของพืชฉันใด
รากเหง้าเหล่าเดิมก็สำคัญต่อเราฉันนั้น

บ่อยครั้งที่เกษตรกรมีคำถามว่า หากจะเริ่มทำเกษตรอินทรีย์ ฉันจะทำอะไรดี? ในระยะเริ่มแรกนั้น สมาชิกกลุ่มเกษตรอินทรีย์สนามชัยเขต ได้ร่วมกันวิเคราะห์ว่าปลูกพืชอะไรที่จะเหมาะสมสอดคล้องกับวิถีชีวิต และทำให้ครอบครัวมีอาหารไว้บริโภคด้วย แล้วได้พบว่า “ผักพื้นบ้าน” น่าจะเป็นคำตอบที่ดีที่สุด เพราะเป็นผักที่อยู่ในวิถีชุมชนมาแต่เดิม ชาวบ้านนิยมกิน ปลูกแล้วได้กินเองในครัวเรือน มีการหมუნเวียนให้ผลผลิตตามฤดูกาลตลอดทั้งปี เป็นการประหยัดต้นทุนเพราะชาวบ้านมีเมล็ดพันธุ์ กิ่งพันธุ์เองอยู่แล้วในแปลง อีกทั้งยังเป็นการประหยัดแรงงาน ปลูกครั้งเดียวเก็บผลผลิตได้นาน เป็นพืชพันธุ์ที่มีความสอดคล้องเหมาะสมกับพื้นที่ และช่วยรักษาความหลากหลายของระบบนิเวศ นอกจากนี้ คุณค่าผักพื้นบ้านยังมีมากมาย ทั้งคุณค่าทางโภชนาการและคุณค่าทางยา ให้สีสันสวยงามตามธรรมชาติ นำมาปรุงอาหารได้หลากหลายอย่าง จึงช่วยสืบทอดภูมิปัญญาการกิน มีการหมუნเวียนให้บริโภคได้ทั้งปี และช่วยรักษาความหลากหลายของระบบนิเวศ

⁸ รากพืชทำหน้าที่ทั้งดูดซึมน้ำและลำเลียงน้ำ/ธาตุอาหารไปเลี้ยงต้นพืช ช่วยค้ำจุนลำต้นให้ทรงตัวได้อย่างมั่นคง รากพืชหลายชนิดยังทำหน้าที่พิเศษอีกด้วย เช่น สะสมอาหาร สังเคราะห์แสง ค้ำจุน ยึดเกาะ และหายใจ เป็นต้น

มาตรฐานนั้น สำคัญไฉน

“ผลผลิตจากเกษตรกรอินทรีย์ ใครจะรับรองว่าเป็นอินทรีย์จริง ๆ หากทำกินเองขายเอง แล้วบอกว่าใช้ระบบ กรอ. (ผู้รับรองเอง) คงไม่มีใครว่า แต่ถ้าหากจะขายตลาดที่กว้างขึ้นจนถึงส่งออกต่างประเทศ จะสร้างความมั่นใจให้ผู้ซื้อได้อย่างไร”

การรับรองมาตรฐานเกษตรกรอินทรีย์นั้นมีประโยชน์ในหลายด้าน ทั้งเป็นการสร้างหลักประกันให้ผู้บริโภคเกิดความมั่นใจในการเลือกซื้อ ผลิตภัณฑ์เกษตรกรอินทรีย์ ช่วยปกป้องเกษตรกรผู้ผลิตว่าเป็นของจริง ไม่ได้หลอกลวง ช่วยให้เกษตรกรสามารถวางแผนการผลิตได้อย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น เพราะการตรวจสอบรับรองมาตรฐานกำหนดให้เกษตรกรต้องจดบันทึกข้อมูลการผลิตอย่างเป็นระบบ ช่วยเปิดตลาดและเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขันทั้งในและต่างประเทศ โดยเฉพาะในต่างประเทศนั้น หลายประเทศมีข้อกำหนดให้การนำเข้าผลผลิตเกษตรกรอินทรีย์ต้องผ่านการรับรองมาตรฐานจากหน่วยงานที่น่าเชื่อถือเสียก่อน นอกจากนี้ ข้อมูลจากการรับรองมาตรฐานยังเป็นประโยชน์ในการวางแผนการตลาด การวิจัย การส่งเสริมการเกษตร และการกำหนดนโยบายเกษตรกรอินทรีย์ทั้งภายในกลุ่มและในระดับชาติ และช่วยยกระดับสร้างภาพลักษณ์ที่ดีของขบวนการเกษตรกรอินทรีย์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและการคุ้มครองผู้บริโภค (มูลนิธิสายใยแผ่นดินและสหกรณ์กรีนเนท จำกัด. (ม.ป.ป.))

การเรียนรู้มาตรฐานเกษตรอินทรีย์ของเกษตรกร

มาตรฐานการรับรองผลผลิตเกษตรอินทรีย์ของประเทศไทยและในระดับสากล

กลุ่มเกษตรอินทรีย์สนามชัยเขตได้ขอการรับรองมาตรฐานผ่านสำนักงานมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ (มกท.)⁹ 3 มาตรฐานด้วยกัน ได้แก่

- มาตรฐานระบบเกษตรอินทรีย์ สหพันธ์เกษตรอินทรีย์นานาชาติ (International Federation of Organic Agriculture Movements, IFOAM)¹⁰
- มาตรฐานระบบเกษตรอินทรีย์สหภาพยุโรป (EU)¹¹
- มาตรฐานระบบเกษตรอินทรีย์แคนาดา (Canada Organic Regime, COR)

⁹ สำนักงานมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ (มกท.) เป็นองค์กรอิสระที่ให้บริการตรวจรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ ก่อตั้งขึ้นในปี 2538 โดยการสนับสนุนของเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก องค์กรพัฒนาเอกชน นักวิชาการ องค์กรผู้บริโภค สื่อมวลชนและเครือข่ายร้านค้าสีเขียว ที่ทำงานสนับสนุนระบบเกษตรกรรมยั่งยืน หลังจากนั้น มกท. ได้ริเริ่มพัฒนามาตรฐานเกษตรอินทรีย์ขึ้นเป็นครั้งแรกในปี 2542 แล้วจึงเริ่มให้บริการตรวจรับรองในปีเดียวกัน รายละเอียดเพิ่มเติมศึกษาได้จาก <http://actorganic-cert.or.th>

¹⁰ ระบบเกษตรอินทรีย์ IFOAM พัฒนาขึ้นโดยสหพันธ์เกษตรอินทรีย์นานาชาติ (International Federation of Organic Agriculture Movements, IFOAM) เมื่อปี 2535 เพื่อให้บริการรับรองระบบงานแก่หน่วยตรวจรับรองเกษตรอินทรีย์ทั่วโลก ต่อมาในปี 2540 สหพันธ์ฯ ได้จัดตั้ง IOAS (International Organic Accreditation Service) ซึ่งจดทะเบียนเป็นองค์กรที่ไม่แสวงผลกำไรขึ้น เพื่อทำหน้าที่ให้บริการรับรองระบบงานเกษตรอินทรีย์ IFOAM โดยสำนักงานมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ (มกท.) ของไทยได้รับการรับรองระบบงานเกษตรอินทรีย์ IFOAM จาก IOAS ในปี 2544 นับว่าเป็นหน่วยตรวจรับรองแห่งแรกในเอเชียที่ได้รับการรับรองนี้ (สำนักงานมาตรฐานเกษตรอินทรีย์, 2561) รายละเอียดเพิ่มเติมศึกษาได้จาก <https://www.ifoam.bio>

¹¹ ระบบเกษตรอินทรีย์สหภาพยุโรป สหภาพยุโรปได้เริ่มออกระเบียบเกษตรอินทรีย์มาตั้งแต่ปี 2534 ปัจจุบันระเบียบที่ใช้คือ Council Regulation (EC) No. 834/2007 ที่ได้เริ่มบังคับใช้เมื่อ 1 กรกฎาคม 2555 นอกจากนี้ กรรมาธิการเกษตรยังได้ออกระเบียบปฏิบัติ (implementing rules) ด้านเกษตรอินทรีย์อีก 2 ฉบับ คือ Commission Regulation (EC) No. 889/2008 เกี่ยวกับมาตรฐานการเพาะปลูกพืชเกษตรอินทรีย์ เลี้ยงสัตว์ และแปรรูป และระเบียบ No. 1235/2008 เป็นระเบียบเกี่ยวกับการนำเข้าสินค้าเกษตรอินทรีย์จากต่างประเทศ

รายการพืชล้มลุกและไม้ยืนต้นที่ขึ้นทะเบียนขอการรับรองมาตรฐาน มีกว่า 120 รายการ ยกตัวอย่างเช่น

- พืชล้มลุก เช่น ข้าวขวัญชัย ข้าวเหลืองอ่อน ข้าวไรซ์เบอร์รี่ ข้าวมะลิแดง ข้าวหอมนิล ข้าวมะลิ 105 ข้าวเหลืองประทิว กล้วยไข่ กล้วยน้ำว่า กล้วยหอม กล้วยเล็บมือนาง กระจีฉิว กะเพรา กวางตุ้ง กระจินบ้าน ข้า คะน้า ชะพลู ตะไคร้ ตำลึง แตงกวา แตงไทย ถั่วฝักยาว ถั่วพู ผักกาดขาว ผักกูด ผักหวานบ้าน ผักโขม ผักชี ผักชีฝรั่ง ผักบั้งจีน ผักบั้งนา ผักปลัง พริกชี้หนู พริกชี้ฟ้า พริกกะเหรียง มะเขือพวง มะเขือเปราะ มะเขือยาว มะระขี้นก มะละกอ แมงลัก มะอึก ว่านม่วง ฟักข้าว ฟักทอง บวบเหลี่ยม บวบหอม โสน หอมแดง หอมแบ่ง โหระพา ฮ่อเต้ สลัดคอส สลัดแก้ว เรดโอ๊ก กรีนโอ๊ก บัตเตอร์เฮด
- ไม้ยืนต้น เช่น กระท้อน ขนุน แคบ้าน เงาะ ชมพู ชะมวง ชะอม แต้ว ฝรั่ง ไม้ป่า ไม้รวก ไม้เลื้อย ฝรั่ง เพกา มะกรูด มะกอกน้ำ มะขามเปรี้ยว มะนาว มะปราง มะพร้าว มะไฟ มะม่วง มะยงชิด มะดัน มะรุม ละมุด ส้มโอ สะเดา เสม็ด

กับคำถามที่ว่าไม่ได้เรียนหนังสือหรือเรียนมาน้อย จะเป็นปัญหาในการขอการรับรองมาตรฐานหรือไม่ คำตอบคือ ไม่เป็นอุปสรรคแต่อย่างใด อยู่ที่ว่าใจสู้หรือเปล่า เพราะการสร้างกระบวนการเรียนรู้เรื่องมาตรฐานเกษตรอินทรีย์สามารถปรับให้เหมาะสมกับชาวบ้านได้ ที่ผ่านมากลุ่มเกษตรอินทรีย์สนามชัยเขตใช้กระบวนการเรียนรู้ร่วมกันเป็นกลุ่ม เริ่มต้นจากการสมัครสมาชิกกลุ่ม แล้วทำความเข้าใจ “คู่มือ

โครงการเกษตรอินทรีย์” ซึ่งภายในจะมีเนื้อหาเกี่ยวกับโครงสร้าง ขั้นตอนของการดำเนินงาน กิจกรรมการสนับสนุนการทำเกษตรอินทรีย์ การจัดการผลผลิต รายชื่อผลผลิต และปัจจัยการผลิตที่อนุญาตให้ใช้ รวมทั้งมีรายละเอียด “มาตรฐานเกษตรอินทรีย์” ของกลุ่ม

สมาชิกกลุ่มจะทำความเข้าใจมาตรฐานร่วมกันที่ละเอียดแบบค่อยเป็นค่อยไป สงสัยตรงไหนก็ซักถามกันได้ให้กระจ่าง และจะมีแบบทดสอบอย่างง่ายว่าเข้าใจมาตรฐานหรือไม่ หลังจากนั้น ในขั้นตอนของการลงมือปฏิบัติจริงในแปลงของเกษตรกร ก็จะปรึกษากันเป็นรายกรณีไป ดังนั้น ระดับการศึกษาจึงไม่เป็นอุปสรรคในการขอรับรองมาตรฐาน หากแต่ประเด็นสำคัญกลับอยู่ที่ว่าเกษตรกรผู้นั้นมุ่งมั่น “ลงมือทำ” และจะต้องศึกษาทำความเข้าใจคู่มือการทำเกษตรอินทรีย์ของกลุ่มอย่างจริงจังด้วย

รายได้ เป็นธรรม

ด้วยระบบการวางแผนการผลิตในรูปแบบกลุ่มที่มีการรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์และมีการประกันราคาผลผลิต ทำให้กลุ่มเกษตรอินทรีย์สนามชัยเขตมีผลผลิตหลากหลายชนิด ส่งผลให้เกษตรกรมีรายได้อย่างต่อเนื่องและเป็นธรรม โดยในปี 2560 กลุ่มมีรายได้จากการบริการจัดชุดผักและชุดอาหารพร้อมปรุงจากพืชผักอินทรีย์ส่งให้แก่สมาชิก และรับจัดเลี้ยงอาหารตามงานทั่วไป มากถึง 500,000 บาท และมีรายได้จากการขายผลผลิตอินทรีย์ที่สำคัญ ดังนี้

พืช	ปริมาณ โดยเฉลี่ย/ปี	ราคาประกันของกลุ่ม	รายได้/ปี (บาท)
ข้าวอินทรีย์	600 ตัน	10,000-15,000 บาท/ตัน	7,500,000
หัวข่า	3 ตัน	40,000 บาท/ตัน	120,000
ตะไคร้	20 ตัน	20,000 บาท/ตัน	400,000
ผักพื้นบ้าน	100 ตัน	20,000-80,000 บาท/ตัน	5,000,000
ผลไม้	10 ตัน	30,000-100,000 บาท/ตัน	650,000
มะขามเปียกแคะเมล็ด	0.5 ตัน	80,000 บาท/ตัน	40,000

มูลค่าทางเศรษฐกิจจากการทำเกษตรอินทรีย์ยังเป็นข้อมูลสำคัญที่กลุ่มใช้ประกอบการจัดทำรายงานการประเมินผลกระทบทางสุขภาพชุมชนจากโรงไฟฟ้าถ่านหิน กรณี โครงการโรงไฟฟ้าพลังงานความร้อน 600 เมกะวัตต์ จังหวัดฉะเชิงเทรา อีกด้วย โดยเมื่อปี 2554 กลุ่มได้รวบรวมมูลค่าจากผลผลิตเกษตรอินทรีย์ของจังหวัดฉะเชิงเทราแล้วพบว่า เกษตรกรที่ทำเกษตรอินทรีย์มีจำนวน 102 ครัวเรือน มีรายได้รวมทั้งหมด 163.2 ล้านบาท แบ่งออกเป็นรายได้จากการผลิตข้าวอินทรีย์ 800 ตัน จำนวน 12 ล้านบาท ไม้ผล/ไม้ยืนต้น 200 ตัน จำนวน 12 ล้านบาท ผักพื้นบ้าน/ผักอายุสั้น 1,100 ตัน จำนวน 25 ล้านบาท มันสำปะหลัง 32,000 ตัน จำนวน 110 ล้านบาท เลี้ยงสัตว์จำนวน 3 ล้านบาท และอื่น ๆ เช่น การท่องเที่ยว การจัดอาหาร การออกร้านต่าง ๆ จำนวน 1.2 ล้านบาท (สมพร เพ็งคำ, บก., 2555)

กำแล้ว ขายใคร

ผลผลิตเกษตรอินทรีย์นอกจากบริโภคในครัวเรือนแล้ว “ตลาดสีเขียว” ยังเป็นสถานที่จำหน่ายพืชผักพื้นบ้านและผลผลิตของกลุ่มเกษตรอินทรีย์ สนามชัยเขตในราคาเป็นมิตรและยุติธรรม จากมือผู้ผลิตถึงมือผู้บริโภค โดยตรง และยังเป็นสถานที่แลกเปลี่ยนเรียนรู้กันระหว่างผู้ผลิตกับผู้บริโภค ปัจจุบันกลุ่มได้นำผลผลิตไปขายในตลาดสีเขียวทั้งในท้องถิ่นและใน กรุงเทพมหานคร ได้แก่ ตลาดสีเขียวในโรงพยาบาลประจำอำเภอสนามชัยเขต ที่จัดขึ้นทุกวันอังคาร ตลาดนัดสีเขียวอาคารริเจนท์เฮาส์ กรุงเทพมหานคร ที่จัดขึ้นทุกวันพฤหัสบดี และตลาดสีเขียวแปดริ้วเมืองยั่งยืน (โรงพยาบาล พุทธโสธร) จัดขึ้นทุกวันศุกร์ นอกจากนี้ กลุ่มยังขายผลผลิตให้กับร้าน เลมอนฟาร์มที่รับซื้อผลผลิตอินทรีย์อย่างต่อเนื่องในปริมาณมากถึง 5 ตันต่อสัปดาห์ รวมถึงการส่งออกผลผลิตของกลุ่มไปยังตลาดอินทรีย์ ต่างประเทศที่มีแนวโน้มการขยายตัวอย่างต่อเนื่อง

จากรายงานสถิติเกษตรอินทรีย์ (The World of Organic Agriculture: Statistics and Emerging Trends 2018) ที่จัดพิมพ์โดยสถาบัน วิจัยเกษตรอินทรีย์ (Research Institute of Organic Agriculture, FiBL) และ IFOAM–Organics International แสดงข้อมูลในปี 2559 ว่า กว่า 178 ประเทศทั่วโลกมีการขยายตัวของพื้นที่การผลิตเกษตรอินทรีย์ รวมกันกว่า 361.25 ล้านไร่ และบริษัท Ecovia Intelligence ยังได้ ประเมินตลาดผลผลิตเกษตรอินทรีย์ในปี 2559 ว่าจะมีมูลค่ากว่า 80,000 ล้านยูโร โดยมีตลาดใหญ่ที่สุดอยู่ที่สหรัฐฯ (38,900 ล้านยูโร) รองลงมา คือเยอรมนี (9,500 ล้านยูโร) ฝรั่งเศส (6,700 ล้านยูโร) และจีน (5,900

ล้านยูโร) (มูลนิธิสายใยแผ่นดินและสหกรณ์กรีนเนท จำกัด, 2561)

อย่างไรก็ดี การมีโอกาสและมีตลาดมากองอยู่ตรงหน้านั้น ย่อมหมายถึงว่า เกษตรกรจะต้องปรับตัวในการวางแผนการผลิตในการทำเกษตรอินทรีย์อย่างเป็นระบบ มีการตั้งเป้าหมายการผลิต ลงมือจริงจัง และมีวินัยในการทำงานเพิ่มมากขึ้นตามไปด้วย เพื่อให้บรรลุตามเป้าหมายที่วางไว้ และในขณะเดียวกัน ต้องสามารถรักษาสมดุลของการดำเนินชีวิตอย่างปกติสุขของตนเองและครอบครัวไว้ได้ด้วย

ออมทรัพย์

เพื่อการพัฒนาและรักษาที่ดิน

การจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์เป็นแนวทางหลักของการพัฒนาในพื้นที่นี้มานานนับตั้งแต่ปี 2525 จนถึงปัจจุบัน ที่ได้มีการจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์รวมแล้วกว่า 11 กลุ่ม รวมทั้งมีการตั้งกลุ่มออมทรัพย์กลางขึ้น เพื่อหนุนความรู้ให้แก่กลุ่มออมทรัพย์ที่เป็นสมาชิก ช่วยเหลือสนับสนุนเงินทุนแก่สมาชิกในการประกอบอาชีพ และหนุนเสริมให้เครือข่ายเกษตรกรรวมทางเลือกจังหวัดฉะเชิงเทรา สามารถดำเนินงานได้อย่างต่อเนื่องผ่านกลไกของกลุ่มออมทรัพย์ ที่มีกิจกรรมการออมเติบโตขึ้นเรื่อย ๆ

ในจำนวนนี้ กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการพัฒนาแม่บ้านยางแดงที่มีคณะกรรมการเป็นผู้หญิงทั้งหมด สามารถเป็นตัวแทนความสำเร็จของทุกกลุ่มได้เป็นอย่างดี ในปี 2560 สมาชิกของกลุ่มนี้มีจำนวน 181 ราย มีเงินทุนหมุนเวียนภายในกลุ่มจำนวน 5,277,883.57 บาท ที่ผ่านมา กลุ่มมี

การบริหารจัดการเงินของกลุ่มเพื่อเป็นเครื่องมือในการพัฒนาอาชีพและ การรักษาที่ดินให้ยังเป็นของเกษตรกร ได้แก่

- การให้สินเชื่อแก่สมาชิกที่ต้องการใช้เงินก้อนใหญ่ในการลงทุน โดยไม่ต้องใช้เอกสารที่ดินไปค้ำประกันเงินกู้กับสถาบันการเงิน หรือนายทุนเงินกู้นอกระบบ ซึ่งที่ผ่านมากลุ่มได้ให้สมาชิกกู้เงิน ไปจำนวน 5 ราย
- การนำเงินทุนหมุนเวียนของกลุ่มไปซื้อที่ดินของสมาชิกเข้ามาไว้ในกลุ่มเพื่อป้องกันไม่ให้ที่ดินหลุดมือไปสู่บุคคลภายนอก เมื่อสมาชิกมีความพร้อมก็สามารถนำเงินมาซื้อที่ดินกลับคืนไปได้ เช่น กรณีที่ดินของนางสมทรง สุริยา ที่กลุ่มได้ซื้อไว้ก่อนที่จะมีการประกาศขายจำนวน 2 แปลง แปลงแรกจำนวน 3 ไร่ แปลงที่สอง 5 ไร่ รวมที่ดินทั้งหมด 8 ไร่ ราคาประเมินตามเกณฑ์ของกรมชลประทานอยู่ที่ไร่ละ 30,000 บาท รวมเป็นเงิน 240,000 บาท ปัจจุบันนางสมทรงได้นำเงินมาซื้อที่ดินแปลง 3 ไร่ คืนไปเป็นที่เรียบร้อยแล้ว (กลุ่มเกษตรกรอินทรีย์บ้านยางแดงและสถาบันทิศทางไท, 2559) นอกจากนี้ ยังมีกรณีการซื้อที่ดินของนางศิริรัช โฉมเฉิด ซึ่งนางศิริรัชได้ผ่อนซื้อที่ดินกลับคืนไปเรียบร้อยแล้ว

ด้วยความตระหนักในพลังของการพึ่งพาเงินทุนภายในชุมชน ในปัจจุบัน การเป็นสมาชิกของกลุ่มออมทรัพย์จึงเป็นหนึ่งในเงื่อนไขเบื้องต้นของการรับสมัครใหม่เข้ากลุ่มเกษตรกรอินทรีย์สนามชัยเขต

ความมั่นคงทางอาหาร กับถ่านหิน

เมื่อวันที่ 19 มิถุนายน 2550 คณะรัฐมนตรีได้มีมติเห็นชอบแผนพัฒนา
กำลังผลิตไฟฟ้าของประเทศไทย หรือ PDP 2007 (พ.ศ.2550-2564)
ตามที่คณะกรรมการนโยบายพลังงานแห่งชาติ (กพช.) เสนอ ซึ่งเนื้อหา
ของแผนนี้กำหนดให้มีการรับซื้อไฟฟ้าจากเอกชนรายใหญ่ ด้วยเหตุนี้
บริษัทเนชั่นแนล เพาเวอร์ ซัพพลาย จำกัด (มหาชน) จึงมีแผนในการ
พัฒนาโครงการโรงไฟฟ้าพลังงานความร้อนขนาด 600 เมกะวัตต์ในพื้นที่
ตำบลเขาหินซ้อน อำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา โดยใช้ถ่านหิน
บิทูมินัสและซับบิทูมินัสเป็นเชื้อเพลิง ประมาณ 2,029,000 ตัน/ปี

ที่นำเข้ามาจากต่างประเทศ เช่น อินโดนีเซีย แอฟริกาใต้ หรือออสเตรเลีย เป็นต้น โรงไฟฟ้าแห่งนี้มีความต้องการใช้น้ำในกิจกรรมต่าง ๆ รวม 37,939 ลูกบาศก์เมตร (ลบ.ม.)/วัน มีการนำน้ำบางส่วนกลับมาใช้ใหม่ 6,706 ลบ.ม./วัน ทำให้ต้องรับน้ำจากภายนอกราว 31,233 ลบ.ม./วัน หรือราว 11,400,000 ลบ.ม./ปี

พื้นที่โครงการดังกล่าว ตั้งอยู่ใกล้กับพื้นที่อำเภอสนามชัยเขต เกษตรกรจึงมีความห่วงใยในผลกระทบจากการใช้เชื้อเพลิงถ่านหิน ที่อาจส่งผลกระทบต่ออย่างรุนแรงต่อพื้นที่เกษตรกรรมและพืชสมุนไพร (เช่น พืชผักอินทรีย์ สมุนไพรอินทรีย์ ข้าว มะม่วง เห็ด และหน่อไม้ เป็นต้น) รวมถึงอาจส่งผลกระทบต่อระบบน้ำในลุ่มน้ำคลองท่าลาด (ชื่อลุ่มน้ำในพื้นที่อำเภอสนามชัยเขต-อำเภอพนมสารคาม) ที่มีปัญหาน้ำไม่พอใช้ในบางพื้นที่อยู่แล้ว อาจเกิดสงครามแย่งชิงน้ำระหว่างเกษตรกรกับโรงไฟฟ้าขึ้นได้ นำไปสู่การรวมตัวกันของเกษตรกรในนามเครือข่ายติดตามผลกระทบจากโครงการโรงไฟฟ้า เพื่อปกป้องสิทธิในการอยู่อาศัยในสิ่งแวดล้อมที่ดี ซึ่งต่อมาในปี 2553 เครือข่ายฯ ได้ยื่นหนังสือถึงเลขาธิการคณะกรรมการสุขภาพแห่งชาติ เพื่อขอใช้สิทธิตามมาตรา 11 ของพระราชบัญญัติสุขภาพแห่งชาติ พ.ศ.2550 ขอให้มีการประเมินผลกระทบต่อสุขภาพโดยชุมชน (Community Health Impact Assessment, CHIA) จากโครงการดังกล่าว และให้เสนอรายงานชุดนี้ต่อคณะกรรมการผู้ชำนาญการ พร้อมกับการเสนอรายงานการวิเคราะห์ผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและสุขภาพ (Environmental Health Impact Assessment, EHIA) ของบริษัทที่ปรึกษา จนกระทั่งสามารถชะลอการก่อสร้างโรงไฟฟ้าได้จนถึงปัจจุบัน

ประสบการณ์การทำงานเคลื่อนไหวเรื่องโรงไฟฟ้า ทำให้กลุ่มเกษตรกรอินทรีย์สนามชัยเขตได้เรียนรู้ว่า การทำงานเป็นเครือข่ายเป็น

เรื่องสำคัญ เนื่องจากหลายเรื่องกลุ่มทำเองทั้งหมดไม่ได้ กลุ่มจึงต้องมีเพื่อนเครือข่ายมาหนุนช่วย นำไปสู่การขับเคลื่อนเป็นเครือข่ายในระดับภาค ชื่อว่า “วาระเปลี่ยนตะวันออก” ที่ประกาศเจตนารมณ์ว่า คนภาคตะวันออกต้องการมีส่วนร่วมในการกำหนดทิศทางการพัฒนาด้วยตัวเอง และประเด็นความมั่นคงทางอาหารเป็นยุทธศาสตร์หนึ่งของเครือข่ายวาระเปลี่ยนตะวันออก

ข้อคิด ปิดท้าย

ประสบการณ์ของสมาชิกกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์สนามชัยเขตที่สั่งสมมานาน ทำให้ได้เรียนรู้ข้อคิดดี ๆ มากมาย อาทิ

เกษตรกรเราอยู่ในภาวะ “ตกเหว” แล้ว เราไม่มีอะไรจะสูญเสียอีกต่อไป

เราเจ็บช้ำมามาก เราจึงต้อง “ทำมากกว่าเดิมและคิดนอกกรอบ”

ถึงเวลาของการ “ซุ่รากลอนโคน” ด้วยการ “ลงมือทำ”

เกษตรกรอินทรีย์ ต้อง “ทำจริง” “มีวินัย” “เอาให้สุด”

ต้อง “หักดิบ” และ “ไม่ยอมจำนน” ต่อโชคชะตา

เราไม่จำเป็นต้องมีพื้นที่เยอะ แต่ต้องมี “การจัดการฟาร์มที่ดี”

เกษตรกรต้องมีความสามารถในการ “วิเคราะห์จนทะลุทะลวง”

แม้มี “นางฟ้าเทวดา” จากหน่วยงานต่าง ๆ มาหนุนช่วย แต่ถ้า

เกษตรกรไม่ “ตกผลึก” ก็เปล่าประโยชน์

อย่างไรก็ดี แม้ข้อคิดในการทำเกษตรอินทรีย์จะมีมากมายเพียงใด แต่คงไม่อาจสำเร็จเป็นรูปธรรมได้ หากเพียงแค่อคิด แต่ไม่ได้ปฏิบัติจริง ดังนั้น “เรามาเริ่มต้นปรับตัวทำเกษตรอินทรีย์กันเสียตั้งแต่วันนี้เลย จะดีไหม”

เอกสารอ้างอิง

เครือข่ายเตือนภัยสารเคมีกำจัดศัตรูพืช. (2560). รายงานสรุปการนำเข้า
วัตถุอันตรายทางการเกษตร ปี พ.ศ.2559. สืบค้นวันที่ 6 มกราคม
2561. จาก [http://www.thaipan.org/sites/default/files/
file_info/pesticide_doc34.pdf](http://www.thaipan.org/sites/default/files/file_info/pesticide_doc34.pdf).

กลุ่มเกษตรกรอินทรีย์บ้านยางแดงและสถาบันทิศทางไท. (2559). *บ้านยาง
แดง ต้นทุนจากอดีตที่ยังมีพลังแรง*. กรุงเทพมหานคร: สถาบัน
ทิศทางไท.

คณะกรรมการพัฒนาเกษตรอินทรีย์แห่งชาติ. (2560). *ยุทธศาสตร์การ
พัฒนาเกษตรอินทรีย์แห่งชาติ พ.ศ.2560-2564*. สืบค้นวันที่ 4
มกราคม 2561. จาก [http://www.oae.go.th/download/
download_journal/2560/OrganicAgricultureStrategy.pdf](http://www.oae.go.th/download/download_journal/2560/OrganicAgricultureStrategy.pdf).

มูลนิธิสายใยแผ่นดินและสหกรณ์กรีนเนท จำกัด. (2559). ภาพรวม
สถานการณ์เกษตรอินทรีย์ไทย 2559. สืบค้นวันที่ 10 มกราคม
2561. จาก <http://www.greenet.or.th/article/411>.

มูลนิธิสายใยแผ่นดินและสหกรณ์กรีนเนท จำกัด. (2561). พื้นที่เกษตร
อินทรีย์โลกโตกว่า 15% ตลาดโต 12% (ปี 2559). สืบค้นวันที่
18 กุมภาพันธ์ 2561. จาก [http://www.greenet.or.th/news/
1938](http://www.greenet.or.th/news/1938).

มูลนิธิสายใยแผ่นดินและสหกรณ์กรีนเนท จำกัด. (ม.ป.ป.). *ทำไมควร
ตรวจสอบรับรองเกษตรอินทรีย์*. สืบค้นวันที่ 16 มกราคม 2561.
จาก <http://www.greenet.or.th/article/1331>.

สมพร เพ็งคำ. บรรณาธิการ. (2555). *อาหาร-ถ่านหิน จุดตัดการพัฒนา บนพื้นที่เกษตรกรรม พนมสารคาม-สนามชัยเขต*. นนทบุรี: สำนักงานคณะกรรมการสุขภาพแห่งชาติ.

สำนักงานมาตรฐานเกษตรอินทรีย์. (2560). เกษตรอินทรีย์แตกต่างอย่างไร?. สืบค้นวันที่ 15 มกราคม 2561. จาก <http://actorganic-cert.or.th/th/เกษตรอินทรีย์แตกต่างอย/>.

สำนักงานมาตรฐานเกษตรอินทรีย์. (2560). *มาตรฐานเกษตรอินทรีย์ มกท. ฉบับปรับปรุง กุมภาพันธ์ 2016*. สืบค้นวันที่ 15 มกราคม 2561. จาก http://actorganic-cert.or.th/wp-content/uploads/2017/10/act_standards_2016_v4_revision24-02-17.pdf.

สำนักงานมาตรฐานเกษตรอินทรีย์. (2561). ระบบเกษตรอินทรีย์ IFOAM. สืบค้นวันที่ 26 มกราคม 2561. จาก <http://actorganic-cert.or.th/th/บริการของเรา/service/ระบบเกษตรอินทรีย์-ifoam/>.

ส่วนที่สาม

ข้อเสนอเชิงนโยบาย
เพื่อสนับสนุนการปรับตัว
ของชาวนาไทย

การร่วมมืออย่างมีส่วนร่วม
ระหว่างหน่วยงานภาครัฐ
เอกชน และชาวนา:

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย
เพื่อการปรับตัวของชาวนาไทย
อย่างยั่งยืน¹

ผศ. ดร. ธนพันธ์ ไส้ประกอบทรัพย์²

¹ ส่วนหนึ่งของบทความนี้มาจากงานวิจัยโครงการการควบคุมเชิงนโยบาย การผูกขาดตลาดสินค้าเกษตร ความไม่เท่าเทียมเชิงนโยบายและภาวะการด้อยพัฒนา ในภาคการเกษตร: กรณีศึกษาการดำเนินนโยบายข้าวของไทย

² คณะรัฐศาสตร์ และหน่วยปฏิบัติการวิจัยสังคมชาวนาร่วมสมัย สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

1. บทนำ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอปัญหาและผลกระทบของการดำเนินมาตรการระยะสั้นของรัฐบาล และข้อเสนอแนะเชิงนโยบายที่สนับสนุนการปรับตัวของชาวนาให้พึ่งพาตนเองได้ในระยะยาวและยั่งยืน ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายที่เน้นการมีส่วนร่วมของชาวนา และความร่วมมือของผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องในฐานะหุ้นส่วนที่เท่าเทียมกัน โดยหน่วยงานภาครัฐเน้นบทบาทการสนับสนุนมากกว่าการสั่งการ บทความนี้ประกอบด้วย ส่วนที่ 1 แนะนำวัตถุประสงค์ของบทความ ส่วนที่ 2 ทบทวนนโยบายการส่งเสริมและช่วยเหลือเกษตรกรระยะสั้นของไทย รวมทั้งมาตรการของรัฐบาลปัจจุบัน ส่วนที่ 3 ระบุปัญหาของการนำนโยบายไปปฏิบัติในพื้นที่และผลกระทบต่อชาวนาทั้งในรูปแบบของภาระค่าใช้จ่ายและการเข้าถึงมาตรการ ส่วนที่ 4 นำเสนอกรณีศึกษาการร่วมมืออย่างมีส่วนร่วมในการพัฒนาวิสาหกิจชุมชนของชาวนาผู้ปลูกข้าวอินทรีย์ โดยใช้กรณีศึกษากลุ่มวิสาหกิจชุมชน อำเภอกันทรารมย์ จังหวัดศรีสะเกษ และอำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด และส่วนที่ 5 ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายเพื่อสนับสนุนการปรับตัวของชาวนา

2. นโยบายการส่งเสริม

และการช่วยเหลือเกษตรกรระยะสั้นโดยสังเขป

นโยบายและมาตรการส่งเสริมและช่วยเหลือชาวนาของไทยประกอบด้วย การส่งเสริมและการช่วยเหลือชาวนาในระยะสั้นและระยะยาว สมพร อิศวิลานนท์ (2553) ได้แบ่งนโยบายในภาคการเกษตรออกเป็น 2 ประเภท ได้แก่ 1) นโยบายที่เกี่ยวกับราคา ซึ่งเน้นการรักษาเสถียรภาพของราคาข้าวเปลือกของชาวนาที่สามารถขายได้ และ 2) นโยบายที่ไม่ได้เกี่ยวกับราคา ซึ่งเน้นการยกระดับความเป็นอยู่ของชาวนาและประสิทธิภาพในการเพาะปลูก เช่น นโยบายปฏิรูปที่ดิน นโยบายสินเชื่อการเกษตร หรือนโยบายการวิจัย จะเห็นได้ว่านโยบายที่เกี่ยวข้องกับราคามักเป็นนโยบายช่วยเหลือชาวนาในระยะสั้น ส่วนนโยบายที่ไม่เกี่ยวข้องกับราคามักเป็นนโยบายช่วยเหลือชาวนาในระยะยาวมากกว่า อย่างไรก็ตามนโยบายการส่งเสริมและการช่วยเหลือชาวนาในระยะหลัง (โดยเฉพาะรัฐบาลที่นำโดย พล.อ.ประยุทธ์ จันทร์โอชา) มีความพยายามกำหนดนโยบายที่ลดค่าใช้จ่ายในการเพาะปลูกและมุ่งปรับเปลี่ยนวิธีการเพาะปลูกของชาวนา โดยให้ชาวนาหันมาปลูกพืชชนิดอื่น ๆ หรือเลี้ยงสัตว์เศรษฐกิจแทนการปลูกข้าว ในบทความนี้ ผู้เขียนจะให้ความสนใจกับมาตรการส่งเสริมและช่วยเหลือชาวนาในช่วงเวลา 3 ทศวรรษที่ผ่านมา ทั้งในด้านการลดค่าใช้จ่ายในการเพาะปลูก ด้านราคา และด้านการปรับเปลี่ยนวิธีการเพาะปลูกโดยให้ชาวนาหันมาปลูกพืชชนิดอื่น ๆ หรือเลี้ยงสัตว์เศรษฐกิจแทนการปลูกข้าว

2.1 มาตรการการช่วยเหลือค่าใช้จ่ายในการเพาะปลูก

การช่วยเหลือค่าใช้จ่ายในการเพาะปลูก เน้นการชดเชยค่าใช้จ่ายด้านการเพาะปลูกและปัจจัยการผลิตเป็นสำคัญ ในอดีต รัฐบาลไทยกำหนดมาตรการช่วยเหลือชาวนาผ่านโครงการจัดหาปัจจัยการผลิตราคาถูก ได้แก่ พันธุ์ข้าวและปุ๋ยเคมี (อัมมาร สยามวาลา และวิโรจน์ ณ ระนอง, 2533) เนื่องจากได้รับอิทธิพลจากแนวคิดการ “ปฏิวัติเขียว” ซึ่งรัฐบาลต้องการเร่งเพิ่มผลผลิตด้านการเกษตรเพื่อส่งออกต่างประเทศ และแนวคิด “การส่งเสริมอุตสาหกรรมการผลิตภายในประเทศ เพื่อทดแทนการนำเข้า” ซึ่งต้องการอุดหนุนอุตสาหกรรมการผลิตภายในประเทศและรัฐวิสาหกิจในช่วงทศวรรษ 2500-2520 นอกจากนี้ พันธุ์ข้าวและปุ๋ยเคมีจากภาคเอกชนมีราคาแพงเพราะต้องนำเข้าจากต่างประเทศซึ่งมีค่าใช้จ่ายจากอัตราภาษีศุลกากรที่สูง รัฐบาลเคยมีโครงการผลิตและผสมปุ๋ยภายในประเทศ และโครงการจัดตั้งโรงงานปุ๋ยแห่งชาติเพื่อทดแทนการนำเข้าปุ๋ย แต่โครงการดังกล่าวล้มเลิกไปเพราะขาดทุน ประกอบกับหุ้นส่วนเอกชนถอนหุ้นออกไป (อัมมาร สยามวาลา และวิโรจน์ ณ ระนอง, 2533) นอกจากนี้ โครงการอุดหนุนปุ๋ยของรัฐบาลไม่สามารถจัดหาปุ๋ยได้ตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ และเป็นการช่วยเหลือค่าขนส่งปุ๋ยแต่ไม่ได้อุดหนุนคุณภาพของปุ๋ย (มิ่งสรรพ์ ขาวสะอาด และจรรยาศักดิ์ นามะฮง, 2535) ในขณะที่รัฐบาลมีการจัดตั้งศูนย์วิจัยข้าวและศูนย์เมล็ดพันธุ์ข้าว 50 แห่งกระจายตามภูมิภาคต่าง ๆ (กรมการข้าว, 2560) เพื่อส่งเสริมการวิจัยและการพัฒนาพันธุ์ข้าวเพื่อการจัดหาเมล็ดพันธุ์ข้าวในราคาถูกให้ชาวนา รัฐบาลหวังว่าการจัดตั้งศูนย์เหล่านี้จะเป็นเครื่องมือในการกระจายเมล็ดพันธุ์ข้าวให้แก่ชาวนาอย่างทั่วถึง

อย่างไรก็ตาม หน่วยงานด้านการเกษตรในระยะหลังไม่ค่อยนำมาตรการการจัดหาปุ๋ยและเมล็ดพันธุ์ราคาถูกลงมาปฏิบัติเพราะไม่ได้รับความนิยมนอกจากชาวนา จากการสัมภาษณ์ชาวนาจังหวัดสิงห์บุรีและกรุงเทพมหานคร ผู้เขียนพบว่า ชาวนาไม่ค่อยเชื่อมั่นในคุณภาพปุ๋ยและเมล็ดพันธุ์ของหน่วยงานภาครัฐเท่าไรนักเมื่อเปรียบเทียบกับปุ๋ยและเมล็ดพันธุ์ของเอกชนที่ซื้อมาเอง³ เมล็ดพันธุ์ข้าว (โดยเฉพาะจากหน่วยงานรัฐ) เป็นพันธุ์ที่ไม่สามารถเก็บไว้ได้นาน ประกอบกับชาวนาส่วนใหญ่ (โดยเฉพาะภาคกลาง) ไม่มีที่จัดเก็บพันธุ์ข้าวที่ได้มาตรฐาน นอกจากนี้กระบวนการขอเมล็ดพันธุ์จากศูนย์วิจัยข้าวและศูนย์เมล็ดพันธุ์ข้าวเป็นเรื่องที่ยุ่งยากเพราะต้องเข้าสู่กระบวนการของระบบราชการ ทำให้มาตรการจัดหาปุ๋ยและเมล็ดพันธุ์ราคาถูกลงไม่ได้รับความนิยมนักทั้งจากชาวนาและหน่วยงานภาครัฐ⁴

การกำหนดมาตรการช่วยเหลือชาวนาในด้านการเพาะปลูก
ระยะหลัง เน้นการให้เงินช่วยเหลือด้านการเพาะปลูกและปัจจัยการเพาะปลูกแก่ชาวนามากกว่าการจัดหาปัจจัยการเพาะปลูกเช่นในอดีต มาตรการช่วยเหลือชาวนาในด้านการเพาะปลูกของรัฐบาล พล.อ.ประยุทธ์ จันทร์โอชา ตั้งแต่เดือนพฤษภาคม 2557 ถึงปัจจุบัน เป็นตัวอย่างที่ดีของ

³ สนทนากลุ่มชาวนาอำเภออินทร์บุรี จังหวัดสิงห์บุรี วันที่ 13 ธันวาคม 2560 สัมภาษณ์ชาวนาเขตหนองจอก กรุงเทพมหานคร วันที่ 15 ธันวาคม 2560

⁴ จากการสนทนากลุ่มกับชาวนาในพื้นที่จังหวัดอ่างทอง สิงห์บุรีและกรุงเทพมหานคร การจัดหาปุ๋ยราคาถูกลงยังคงมีอยู่ โดยเป็นการแจกจ่ายผ่านหน่วยงานด้านการเกษตรโดยตรงและผ่านกลุ่มสหกรณ์ในพื้นที่ สนทนากลุ่มชาวนาอำเภอป่าโมก จังหวัดอ่างทอง วันที่ 3 ธันวาคม 2560 สนทนากลุ่มชาวนาอำเภออินทร์บุรี จังหวัดสิงห์บุรี วันที่ 13 ธันวาคม 2560 และสนทนากลุ่มชาวนาเขตหนองจอก กรุงเทพมหานคร วันที่ 15 ธันวาคม 2560

มาตรการช่วยเหลือชาวนาด้านการเพาะปลูก ในฤดูกาลเพาะปลูกที่ 2557/58 รัฐบาลกำหนดมาตรการช่วยเหลือชาวนาด้านการเพาะปลูกไร่ละ 1,000 บาท ไม่เกิน 15 ไร่ (สำนักประชาสัมพันธ์เขต 8, 2558) ในฤดูกาลเพาะปลูกที่ 2559/60 รัฐบาลกำหนดมาตรการช่วยเหลือชาวนาด้านการเพาะปลูกไร่ละ 1,000 บาท ไม่เกิน 10 ไร่ (จรัญญา, 2560) ส่วนฤดูกาลเพาะปลูกที่ 2560/61 รัฐบาลกำหนดมาตรการช่วยเหลือด้านการเพาะปลูกและเก็บเกี่ยวไร่ละ 1,200 บาท ไม่เกิน 10 ไร่ (เพื่อคุณ, 2560) โดยชาวนาต้องขึ้นทะเบียนเกษตรกรและมีบัญชีเงินฝากกับธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธ.ก.ส.) จะเห็นได้ว่ามาตรการช่วยเหลือชาวนาด้านการเพาะปลูกของรัฐบาล พล.อ.ประยุทธ์ เป็นมาตรการระยะสั้นและบางฤดูกาลเพาะปลูกก็ไม่ได้ดำเนินการ (เช่น ฤดูกาลเพาะปลูก 2558/59) ส่วนปริมาณความช่วยเหลือก็ไม่เหมือนกันในแต่ละฤดูกาลเพาะปลูก

ตารางที่ 1: เปรียบเทียบมาตรการช่วยเหลือชาวนาด้านการเพาะปลูก
ของรัฐบาล พล.อ.ประยุทธ์ จันทร์โอชา

ปีฤดูกาล เพาะปลูก	เนื้อหามาตรการ	จำนวนเงินสูงสุด ที่ได้รับ	เงื่อนไข
2557/58	ไร่ละ 1,000 บาท	15,000 บาท	1) ช่วยตามเนื้อที่เพาะปลูก ไม่เกิน 15 ไร่ 2) ขึ้นทะเบียนเกษตรกร 3) ผ่านการประชาคม
2559/60	ไร่ละ 1,000 บาท	10,000 บาท	1) ช่วยตามเนื้อที่เพาะปลูก ไม่เกิน 10 ไร่ 2) ขึ้นทะเบียนเกษตรกร 3) ผ่านการประชาคม
2560/61	ไร่ละ 1,200 บาท	12,000 บาท	1) ช่วยตามเนื้อที่เพาะปลูก ไม่เกิน 10 ไร่ 2) ขึ้นทะเบียนเกษตรกร 3) ผ่านการประชาคม

ที่มา: สำนักประชาสัมพันธ์เขต 8 (2558), ฐานเศรษฐกิจ (2560)

2.2 มาตรการส่งเสริมการเพาะปลูกพืชหลากหลาย และการเลี้ยงสัตว์เศรษฐกิจ

มาตรการส่งเสริมการเพาะปลูกพืชชนิดอื่นและการเลี้ยงสัตว์เศรษฐกิจ
เป็นอีกหนึ่งมาตรการที่รัฐบาลไทยกำหนดและดำเนินการส่งเสริมให้ชาวนา
หันมาเพาะปลูกพืชที่หลากหลายและเลี้ยงสัตว์เศรษฐกิจเพื่อเพิ่มรายได้
ให้แก่ชาวนา ในอดีต รัฐบาลส่งเสริมการปลูกพืชเศรษฐกิจชนิดอื่น ๆ เช่น

พืชไร่ พืชสวน เนื่องจากเป็นแนวการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศในการสร้างความหลากหลายด้านการผลิตสินค้าเกษตร (Agricultural Diversification) (นิพนธ์ และคณะ, 2557) เพื่อให้ประเทศไทยสามารถส่งออกสินค้าเกษตรและอาหารได้หลากหลาย และเพื่อป้องกันวัตถุดิบสู่อุตสาหกรรมสินค้าเกษตรแปรรูปและอุตสาหกรรมการผลิต

อย่างไรก็ตาม รัฐบาลในระยะหลังได้ดำเนินมาตรการส่งเสริมการเพาะปลูกพืชประเภทอื่น ๆ และการเลี้ยงสัตว์เพื่อสร้างแรงจูงใจให้ชาวนาลดการปลูกข้าว (โดยเฉพาะนาปรัง) มาตรการส่งเสริมการเพาะปลูกพืชที่หลากหลายของรัฐบาล พล.อ.ประยุทธ์ เป็นตัวอย่างของมาตรการส่งเสริมการเพาะปลูกพืชชนิดอื่น ๆ เพื่อจูงใจให้ชาวนาลดการเพาะปลูกข้าวโดยเฉพาะนาปรัง ในฤดูกาลเพาะปลูกนาปรัง 2559 รัฐบาล (ผ่านทางกรมส่งเสริมการเกษตร) กำหนดมาตรการสนับสนุนชาวนาให้ปรับเปลี่ยนการเพาะปลูกพืชประเภทอื่น ๆ พร้อมทั้งการปรับเปลี่ยนพื้นที่การเพาะปลูก ไร่ละ 5,000 บาท ไม่เกิน 5 ไร่ (กรมส่งเสริมการเกษตร, 2559) ในส่วนของการส่งเสริมการเลี้ยงสัตว์ รัฐบาลให้เงินสนับสนุนพันธุ์ปลา คราวเรือนละ 2,300 บาท และพันธุ์สัตว์ขนาดเล็กคราวเรือนละ 2,844 บาท (ดลวรรณ สุนสุข, 2559) ในฤดูกาลเพาะปลูกนาปรัง 2560 รัฐบาล (ผ่านทางกรมส่งเสริมการเกษตร) กำหนดมาตรการสนับสนุนชาวนาให้เพาะปลูกพืชไร่ พืชล้มลุก เช่น พืชตระกูลถั่ว และพืชบำรุงดิน เช่น ปอเทือง โดยให้เงินสนับสนุนไร่ละ 2,000 บาท ไม่เกิน 5 ไร่ (ประชาชาติธุรกิจ, 2559) โดยชาวนาต้องขึ้นทะเบียนเกษตรกรและลงทุนเพาะปลูกก่อน หน่วยงานรัฐจึงจะให้เงินช่วยเหลือสนับสนุน

ตารางที่ 2: เปรียบเทียบมาตรการส่งเสริมการปรับเปลี่ยนการเพาะปลูก
ของรัฐบาล พล.อ.ประยุทธ์ จันทร์โอชา

ปีฤดูกาล เพาะปลูก	เนื้อหามาตรการ	จำนวนเงินสูงสุด ที่ได้รับ	เงื่อนไข
นาปรัง 2559	ไร่ละ 5,000 บาท	25,000 บาท	1) ช่วยตามเนื้อที่เพาะปลูก ไม่เกิน 5 ไร่ 2) ขึ้นทะเบียนเกษตรกร 3) ปลูกข้าวไม่ต่ำกว่า 3 ฤดูกาลเพาะปลูก
นาปรัง 2560	ไร่ละ 2,000 บาท	10,000 บาท	1) ช่วยตามเนื้อที่เพาะปลูก ไม่เกิน 5 ไร่ 2) ขึ้นทะเบียนเกษตรกร

ที่มา: ฐานเศรษฐกิจ (2560)

2.3 มาตรการพยุงราคาข้าวเปลือก

มาตรการพยุงราคาข้าวเปลือก (หรือที่รู้จักกันทั่วไปในนาม “โครงการรับจำนำข้าวเปลือก”) สามารถแบ่งออกได้เป็น 2 ระยะด้วยกัน

ระยะที่ 1 นโยบายรับจำนำข้าวอย่างจำกัด (Limited Rice Pledging Scheme) ก่อนที่จะมีนโยบายจำนำข้าวเปลือก รัฐได้มีมาตรการในการพยุงราคาข้าวเปลือกโดยให้องค์การตลาดเพื่อเกษตรกร (อ.ต.ก.) ออกไปรับซื้อข้าวเปลือกเพื่อพยุงราคาฟาร์มไม่ให้ตกต่ำจนเกินไปในรัฐบาล ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ในปี 2518 แต่มาตรการดังกล่าวไม่เป็นผลสำเร็จ

เพราะรัฐมีเงินหมุนเวียนในการดำเนินงานตามนโยบายดังกล่าวจำนวนน้อย ไม่สามารถยกระดับราคาตลาดไม่ให้ต่ำลง ในปีการผลิต 2524/25 ได้ปรับรูปแบบของโครงการพยุงราคาข้าวมาเป็นโครงการรับจำนำข้าวเปลือกไปพร้อม ๆ กับการให้ความสำคัญในการจัดตั้งตลาดกลางข้าวเปลือกในแหล่งสำคัญ ๆ เพื่อให้เกิดการแข่งขันในตลาดข้าวเปลือกในท้องถิ่น ทั้งนี้ได้มอบหมายให้ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธ.ก.ส.) เป็นองค์กรหลักในการทำหน้าที่รับจำนำข้าวเปลือกจากชาวนาในอัตราดอกเบี้ยต่ำ เพื่อจูงใจให้ชาวนาชะลอการขายข้าวในช่วงต้นฤดูการเก็บเกี่ยว และลดอุปทานข้าวที่ออกสู่ตลาด และขณะเดียวกันก็ช่วยให้ชาวนาที่เดือดร้อนเงินในช่วงเก็บเกี่ยวได้มีเงินไปใช้ก่อนโดยไม่ต้องขายข้าว เมื่อราคาข้าวหลังฤดูการเก็บเกี่ยวสูงขึ้นชาวนาค่อยมาถ่อขนข้าวเปลือกไปขายในตลาด ก็จะช่วยให้เกษตรกรมีรายได้สูงขึ้นตามมา (สมพร อิศวิลานนท์, 2553) โครงการรับจำนำข้าวเปลือกในระยะเริ่มแรกเป็นโครงการเสริมและเป็นโครงการขนาดเล็ก โดยเปิดโอกาสให้เกษตรกรที่ต้องการใช้เงินในต้นฤดูการเก็บเกี่ยวได้นำข้าวมาจำนำไว้เป็นหลักประกัน และเพื่อลดอุปทานข้าวที่จะเข้าสู่ตลาดในช่วงฤดูการเก็บเกี่ยวจำนวนมากให้ชะลอลง

โครงการรับจำนำข้าวเปลือกได้เปลี่ยนแปลงอย่างสำคัญอีกครั้งในฤดูการผลิตปี 2529/30 เพราะได้เปลี่ยนแปลงจากโครงการเสริมมาเป็นโครงการหลัก โดยรัฐบาลในขณะนั้นได้ผลักดันให้ ธ.ก.ส. เข้ามามีบทบาทในการรับจำนำข้าวเปลือกจำนวนมากเป็นครั้งแรกเพื่อรักษาระดับราคาข้าวไม่ให้ตกต่ำ โดยให้เกษตรกรชะลอการขาย ต่อมาในปีการผลิต 2530/31 ได้มีการปรับเปลี่ยนเงื่อนไขของอัตราดอกเบี้ยเสียใหม่ โดยกำหนดให้เกษตรกรเสียดอกเบี้ยร้อยละ 3 ต่อปีตลอดระยะเวลาจำนำ

ในปีการผลิต 2534/35 รัฐบาลได้ปรับเปลี่ยนงานกองทุนสงเคราะห์เกษตรกรที่ดัดขึ้นในปี 2517 มาเป็นคณะกรรมการนโยบายและมาตรการช่วยเหลือเกษตรกร (คชก.) และได้จัดตั้ง “กองทุนรวมเพื่อช่วยเหลือเกษตรกร” ขึ้นโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อช่วยเหลือเกษตรกรทั้งระบบ ครอบคลุมสินค้าเกษตรทุกชนิด พร้อมทั้งได้เปลี่ยนแปลงจำนวนเงินกู้ที่เกษตรกรได้รับจากร้อยละ 80 เป็นไม่เกินร้อยละ 90 ของราคาเป้าหมาย (หน่วยวิจัยธุรกิจเกษตร, 2540)

ระยะที่ 2 นโยบายรับจำนำข้าวเพื่อวัตถุประสงค์ทางการเมือง (Politicized Rice Pledging Scheme) นับจากทศวรรษ 2540 เป็นต้นมา โครงการรับจำนำข้าวของรัฐได้เดินเข้าสู่เป้าหมายเชิงการเมืองมากขึ้น โดยในปีการผลิต 2541/42 และ 2542/43 รัฐบาลได้ปรับเพิ่มราคาจำนำให้เกษตรกรและสถาบันเกษตรกรสามารถนำมาใช้เป็นหลักประกันในการกู้เงินได้สูงถึงร้อยละ 95 ของราคาเป้าหมาย และให้ ธ.ก.ส. รับจำนำเฉพาะข้าวเปลือกในยุ้งฉางของเกษตรกร เมื่อพ้นฤดูกาลเก็บเกี่ยวไปแล้วระดับราคาข้าวเปลือกไม่ได้ปรับตัวดีขึ้น รัฐบาลจึงได้เพิ่มโครงการแทรกแซงตลาดข้าวเปลือกโดยให้องค์การคลังสินค้า (อคส.) กู้เงินจากธนาคารกรุงไทยไปรับซื้อข้าวสารจากโรงสี โดยกำหนดให้โรงสีรับซื้อข้าวเปลือกจากเกษตรกรในราคาที่กำหนด แต่สถานการณ์ราคาข้าวเปลือกยังไม่ดีขึ้น คณะกรรมการนโยบายข้าว (กนช.) จึงได้มีมติให้เกษตรกรและสถาบันเกษตรกรที่ไม่มียุ้งฉางนำข้าวเปลือกไปฝากไว้ที่เก็บหรือยุ้งฉางของ อ.ต.ก. หรือของโรงสีที่ อ.ต.ก. เข้าไว้ และนำไปประทอนสินค้าที่ อ.ต.ก. ออกให้ไปจำนำกับ ธ.ก.ส. (สมพร อิศวิลานนท์, 2553)

ในปี 2544 รัฐบาลนำโดย พ.ต.ท.ทักษิณ ชินวัตร ได้ยุติการดำเนินการราคาข้าวสาร และได้ปรับปรุงโครงการการรับจำนำข้าวเปลือกใหม่

(นิพนธ์ พัวพงศกร และจิตรกร จารุพงษ์, 2553) โดยให้ ธ.ก.ส. รับจำหน่าย ประทวนสินค้าที่ อ.ต.ก. และ อคส. ออกให้แก่เกษตรกรที่นำข้าวมาจำหน่าย และอนุญาตให้ อ.ต.ก. และ อคส. นำข้าวเปลือกที่ฝากไว้ไปสีแปรสภาพ และเก็บไว้ในโกดังกลาง นอกจากนี้รัฐบาลยังได้ดำเนินการรับจำหน่ายข้าวเปลือกนาปรังเป็นครั้งแรก กำหนดเป้าหมายรับจำหน่าย 2.5 ล้านตัน โดยเริ่มรับจำหน่ายตั้งแต่เดือนเมษายน-สิงหาคม 2544 กำหนดระยะเวลาก่อน ใกล้เคียง 5 เดือน เป็นการรับจำหน่ายประทวนสินค้า โดยมี อคส. และ อ.ต.ก. ทำหน้าที่รับฝากข้าวเปลือกและออกใบประทวนให้ชาวนา โดยกำหนดเงื่อนไขให้สามารถนำข้าวเปลือกนาปรังที่รับฝากไว้ไปสีและแปรสภาพเป็นข้าวสารเก็บไว้ที่โกดังกลางของ อคส. และ อ.ต.ก. โดยทำการตกลงกับโรงสีไม่ให้คิดค่าฝากเก็บข้าวเปลือกในช่วง 3 เดือนที่รับฝากข้าวเปลือกจากเกษตรกร และโครงการรับจำหน่ายข้าวเปลือกนาปรัง ปี 2544 นี้ถือเป็นต้นแบบของโครงการรับจำหน่ายข้าวเปลือกในปัจจุบัน

การเปลี่ยนแปลงมาตรการที่สำคัญที่สุดในปี 2544/45 คือโครงการรับจำหน่ายข้าวเปลือกกลายเป็นส่วนหนึ่งของนโยบายประชานิยม โดยมีมาตรการสำคัญดังนี้ 1) โครงการรับจำหน่ายข้าวเปลือกนาปี 2544/45 ได้เพิ่มเป้าหมายการรับจำหน่ายเพิ่มขึ้นจาก 2.5 ล้านตันเป็น 8.7 ล้านตัน ด้วยวงเงินกู้ร้อยละ 100 ของราคาเป้าหมายจำหน่าย อีกทั้งในปี 2547/48 และ 2548/49 ได้เพิ่มเป้าหมายการรับจำหน่ายขึ้นเป็น 9 ล้านตัน 2) รัฐบาลเริ่มกำหนดราคาเป้าหมายจำหน่ายหรือราคารับจำหน่ายให้สูงกว่าราคาตลาดถึงร้อยละ 30 เป็นผลให้วัตถุประสงค์ของการรับจำหน่ายข้าวเปลือกถูกเปลี่ยนจากการเป็นเครื่องมือช่วยพยุงราคาข้าวเปลือกเพื่ออุดหนุนการผลิตข้าวเปลือกส่วนเกินในช่วงต้นฤดูไม่ให้ทะลักออกสู่ตลาดมากเกินไป โดยให้สินเชื่อดอกเบี้ยต่ำเพื่อให้เกษตรกรเก็บข้าวไว้

ในยังเพื่อขายในภายหลังเมื่อราคาสูงขึ้น วัตถุประสงค์ใหม่ของการแทรกแซงคือ การกำหนดราคาขั้นต่ำ (Price Floor Support) โดยรัฐบาลรับซื้อข้าวเปลือกส่วนเกินเก็บไว้ในโกดัง แต่ไม่มีการเปลี่ยนแปลงชื่อโครงการรับจำนำข้าว การเปลี่ยนแปลงมาตรการดังกล่าวส่งผลให้เกษตรกรนำข้าวมาจำนำเพิ่มมากขึ้น ในปี 2547/48 พบว่ามีปริมาณรับจำนำมากถึง 1 ใน 3 ของปริมาณข้าวเปลือกทั้งประเทศ รัฐบาลจึงมีภาระการคลังเพิ่มขึ้นมหาศาล แต่การดังกล่าวเป็นแบบภาระหนี้แบบปลายเปิด

ต่อมา รัฐบาลพรรคประชาธิปัตย์ซึ่งมี นายอภิสิทธิ์ เวชชาชีวะ เป็นนายกรัฐมนตรี ได้เสนอปรับเปลี่ยนนโยบายจากโครงการรับจำนำข้าวเปลือกมาเป็น “โครงการประกันรายได้เกษตรกรผู้ปลูกข้าว” ซึ่งนโยบายประกันรายได้เกษตรกรผู้ปลูกข้าวมีฐานแนวคิดมาจากหลักการประกันความเสี่ยงเนื่องจากความผันผวนของราคา (put option) ในหลักการดังกล่าวเป็นการประกันว่าชาวนาจะได้รับการชดเชยความเสียหายจากราคาข้าวในตลาดที่ตกต่ำกว่าที่ควร ไม่ใช่เป็นการประกันว่าราคาตลาดจะเป็นอย่างไรเมื่อชาวนาขายข้าว การประกันรายได้เกษตรกรผู้ปลูกข้าวเป็นการจัดทำสัญญาข้อตกลงระหว่างรัฐบาล (โดยมี ธ.ก.ส. เป็นตัวแทน) กับเกษตรกรผู้ปลูกข้าวแต่ละรายว่าควรจะได้รับผลตอบแทนจากการปลูกข้าวในจำนวนเท่าใด โดยรัฐประกาศให้เกษตรกรผู้ปลูกข้าวมาแจ้งถึงจำนวนพื้นที่และปริมาณผลผลิตพร้อมกับการกำหนดราคาเป้าหมาย พร้อมทั้งจำกัดปริมาณผลผลิตสูงสุดของเกษตรกรแต่ละรายที่จะรับประกันรายได้เมื่อถึงฤดูกาลเก็บเกี่ยว หากระดับราคาอ้างอิงในขณะนั้นตกต่ำกว่าระดับราคาเป้าหมายรัฐจะจ่ายส่วนต่างระหว่างราคาเป้าหมายกับราคาอ้างอิงเพื่อชดเชยรายได้ของเกษตรกรที่ขาดหายไป (สมพร อิศวิลานนท์, 2553)

ปีการผลิต 2554/55 โครงการรับจำนำข้าวที่นำมาใช้นี้ไม่ใช่เป็นโครงการทั่วไปเหมือนในอดีต แต่เป็นการใช้ราคาซื้อน้ำตาลสูงกว่าราคาเดิมเกินกว่า 50% และยังรับจำนำข้าวทุกเมล็ด โดยมีเป้าหมายสูงสุดเพื่อจัดการรูปแบบวงจรการค้าข้าวครั้งใหม่ให้มีการปรับฐานราคาสูงขึ้น เพื่อให้เกษตรกรเป็นเบี้ยล่างของพ่อค้าและต่างชาติเหมือนที่ผ่าน ๆ มา โครงการรับจำนำข้าวเปลือกนาปี ปีการผลิต 2554/55 มีเป้าหมายการรับจำนำไม่จำกัดปริมาณข้าวเปลือกที่รับจำนำทั้งโครงการ ส่วนปริมาณข้าวเปลือกที่เกษตรกรแต่ละรายจะจำนำได้ไม่จำกัดจำนวนเช่นกัน โดยต้องเป็นข้าวเปลือกที่เกษตรกรเพาะปลูกเองในปีการผลิต 2554/55 และต้องมีหนังสือรับรองเกษตรกรของกรมส่งเสริมการเกษตร ซึ่งผ่านการทำประชาคมและเกษตรกรลงชื่อรับรองตัวเอง พร้อมทั้งเจ้าหน้าที่กรมส่งเสริมการเกษตรและปลัดองค์การปกครองส่วนท้องถิ่น หรือผู้ที่ได้รับมอบหมายลงชื่อรับรองด้วย (สำนักพัฒนาการประชาสัมพันธ์, 2554)

โครงการรับจำนำข้าวเปลือกเป็นนโยบายสำคัญของรัฐบาลภายใต้การนำของนายกรัฐมนตรี (นางสาวยิ่งลักษณ์ ชินวัตร) ที่มุ่งหวังให้มีการยกระดับราคาสินค้าเกษตร โดยเฉพาะข้าวที่เป็นพืชเศรษฐกิจหลักและเป็นสินค้าพื้นฐานสำคัญของประเทศไทยทั้งในด้านเศรษฐกิจวัฒนธรรมและความมั่นคงทางอาหาร โดยต้องการให้เม็ดเงินตกถึงมือเกษตรกรโดยตรง ดังนั้นโครงการรับจำนำข้าวจึงเป็นอีกช่องทางหนึ่งที่ช่วยให้ชาวนาขายข้าวได้ราคาดี มีรายได้เพิ่มขึ้นและมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ขณะเดียวกันรัฐบาลไม่ได้ละเลยในเรื่องการดูแลคุณภาพและความยั่งยืนของข้าวไทยซึ่งจะปรากฏในแผนงานโครงการรับจำนำข้าวปี 2555/56

3. ปัญหาการนำมาตรการช่วยเหลือชาวนา

ไปปฏิบัติในพื้นที่โดยสังเขป

อย่างไรก็ตาม การนำมาตรการช่วยเหลือชาวนาไปปฏิบัติในพื้นที่กลับสร้างภาระให้ชาวนาในหลายด้าน เช่น ภาระทางด้านค่าใช้จ่าย ผู้เขียนได้สนทนากลุ่มเพื่อสอบถามชาวนาในพื้นที่จังหวัดต่าง ๆ ตั้งแต่ปี 2556 ถึง 2560 ซึ่งเป็นช่วงที่รัฐบาลนางสาวยิ่งลักษณ์ ชินวัตร กำลังดำเนินมาตรการรับจำนำข้าวเปลือก และช่วงที่รัฐบาล พล.อ.ประยุทธ์ จันทร์โอชา กำลังดำเนินมาตรการช่วยเหลือด้านการเพาะปลูกไร่ละ 1,000 บาท (ธนพันธ์ ไส่ประกอบทรัพย์, 2560) ผู้เขียนสรุปผลกระทบจากมาตรการของรัฐบาลได้ 5 ประการด้วยกัน

3.1 ชาวนามีค่าใช้จ่ายการเพาะปลูกเพิ่มสูงขึ้น จากมาตรการรับจำนำข้าว

มาตรการพยุงราคาข้าวด้วยการรับจำนำข้าวเปลือกนำไปสู่ภาระต้นทุนการเพาะปลูกของชาวนาที่สูงขึ้น การประกาศราคารับจำนำข้าวเปลือกในราคาที่สูงทำให้ค่าจ้างแรงงานในการเพาะปลูก การเก็บเกี่ยว และการขนส่งผลผลิตสูงขึ้นตามไปด้วย นิพนธ์ พัวพงศกร และคณะ (2557) ชี้ให้เห็นว่าโครงการรับจำนำข้าวเปลือกในช่วงปี 2555-56 ทำให้เกิดการขยายพื้นที่การเพาะปลูกข้าวเพิ่มขึ้น ทำให้ค่าเช่านาเพิ่มขึ้นตามความต้องการของชาวนาที่ต้องการเช่าที่นาเพิ่มขึ้น ค่าปัจจัยการเพาะปลูกซึ่งได้แก่ค่าปุ๋ยและยาปราบศัตรูพืชสูงขึ้นตามความต้องการของชาวนา ที่สำคัญที่สุดคือค่าจ้างแรงงานในทุก ๆ ขั้นตอนการเพาะปลูก

สูงขึ้นตามไปด้วยเพราะมีความต้องการแรงงานในทุก ๆ ขั้นตอนการผลิต ได้แก่ การปรับที่นา การไถและหว่าน การเก็บเกี่ยวและการขนส่ง (ขวัญตา เบ็ญจะจันทร์ และคณะ, 2557)

ผู้เขียน (2556) ได้มีโอกาสพูดคุยกับชาวนาในพื้นที่จังหวัดอุบลราชธานี ยโสธร และมหาสารคาม พบว่าชาวนามีค่าใช้จ่ายเพิ่มขึ้นโดยเฉพาะในช่วงที่ต้องนำข้าวเปลือกไปโรงสีหรือลานรับซื้อข้าวเปลือกที่เข้าโครงการรับจำนำ ค่าใช้จ่ายที่เพิ่มขึ้นเป็นค่าใช้จ่ายในการจ้างแรงงานหรือจ้างรถเก็บเกี่ยวและค่าจ้างรถขนข้าวเปลือกไปยังโรงสี หากมีรถจำนวนมากจนต้องต่อคิว ชาวนาก็ต้องจ่ายค่าจ้างรถบรรทุกเพิ่มสำหรับต่อคิว ค่าจ้างเหล่านี้เป็นผลกระทบทางอ้อมที่มาจากโครงการรับจำนำข้าวเปลือก

ในขณะเดียวกัน มาตรการปรับเปลี่ยนการเพาะปลูกทำให้ชาวนามีต้นทุนการเพาะปลูกที่สูงขึ้น ชาวนาต้องลงทุนปรับเปลี่ยนพื้นที่และซื้อเมล็ดพันธุ์พืช นอกจากนี้ มีต้นทุนที่สูงขึ้นจากการขนส่งผลผลิต เพราะว่าตลาดรับซื้อผลผลิตพืชชนิดอื่น ๆ อยู่ห่างไกลและมีจำนวนไม่มากเท่ากับโรงสีหรือลานรับซื้อข้าวเปลือก ผู้เขียนได้สนทนากับกลุ่มชาวนาที่จังหวัดสิงห์บุรี และได้ถามเกี่ยวกับมาตรการปรับเปลี่ยนการเพาะปลูก ชาวนาหลายคนมองว่าเป็นมาตรการที่ทำให้ค่าใช้จ่ายเพิ่มสูงขึ้นเพราะต้องขนส่งผลผลิต เช่น ข้าวโพด ไปขายยังตลาดรับซื้อที่จังหวัดลพบุรี ซึ่งอยู่ไกลมาก⁵

⁵ สนทนากลุ่มชาวนาอำเภออินทร์บุรี จังหวัดสิงห์บุรี วันที่ 13 ธันวาคม 2560

3.2 การส่งเสริมไม่ครบวงจร:

ส่งเสริมเฉพาะการเพาะปลูกแต่ไม่ส่งเสริมด้านการตลาด

มาตรการส่งเสริมการปรับเปลี่ยนการเพาะปลูกเน้นการส่งเสริมให้ชาวนาเปลี่ยนไปปลูกพืชชนิดอื่นแทนการปลูกข้าว แต่หน่วยงานภาครัฐไม่ได้ส่งเสริมเรื่องการตลาดและการขายผลผลิต กล่าวคือ **รัฐบาลมุ่งเน้นการปรับเปลี่ยนการเพาะปลูก แต่ไม่ได้ช่วยเหลือเรื่องการหาตลาด**รองรับการขายผลผลิตที่ชาวนาเพาะปลูก ชาวนาเคยชินกับการปลูกและขายข้าวเปลือก ประกอบกับตลาดขายข้าวในพื้นที่มีมากกว่าตลาดขายสินค้าเกษตรประเภทอื่น ๆ กล่าวอีกนัยหนึ่ง รัฐบาลส่งเสริมการปรับเปลี่ยนการเพาะปลูกไม่ครบวงจรนั่นเอง

การส่งเสริมที่ไม่ครบวงจรทำให้ชาวนาไม่มีแรงจูงใจในการเข้าร่วมโครงการส่งเสริมของรัฐบาล จากการพูดคุยกับชาวนาจังหวัดอ่างทอง ชาวนาหลายคนไม่มีแรงจูงใจเข้าร่วมโครงการปรับเปลี่ยนการเพาะปลูก แม้ว่ารัฐบาลจะมีเงินช่วยเหลือให้ก็ตาม แต่ชาวนามองว่าการขายสินค้าและการหาตลาดเป็นเรื่องยากลำบาก⁶ หากรอให้พ่อค้ามารับซื้อก็ทำให้ชาวนาไม่มีอำนาจในการต่อรองและผลผลิตเสื่อมคุณภาพ ที่สำคัญที่สุดเมื่อชาวนาเพาะปลูกพืชที่รัฐบาลส่งเสริมมาก ๆ เข้า จะเกิดภาวะล้นตลาดจนทำให้ราคาผลผลิตตกต่ำ

⁶ สทนทากลุ่มชาวนาอำเภอป่าโมก จังหวัดอ่างทอง วันที่ 3 ธันวาคม 2560

3.3 การส่งเสริมการเพาะปลูกไม่เหมาะสมกับบางพื้นที่

ชาวนามองว่ามาตรการปรับเปลี่ยนการเพาะปลูกและมาตรการส่งเสริมการเพาะปลูกข้าวอินทรีย์ไม่เหมาะสมกับสภาพพื้นที่ พืชบางประเภท เช่น ข้าวโพด อ้อย หรือถั่ว ไม่เหมาะสมกับการเพาะปลูกในดินบางประเภท สภาพภูมิประเทศของบางพื้นที่เหมาะกับการเพาะปลูกข้าวหรือพืชตระกูลที่ใช้ น้ำมาก ๆ มากกว่าพืชไร่ พื้นที่ในภาคกลางบางส่วนเป็นพื้นที่ราบลุ่มและน้ำท่วมเป็นระยะเวลานานไม่เหมาะกับการเพาะปลูกพืชไร่ที่ต้องปลูกในที่ดอนมากกว่า ดังนั้นการปรับเปลี่ยนการเพาะปลูกพืชจำเป็นต้องอาศัยเทคโนโลยีและเงินทุนในการปรับสภาพพื้นที่ให้เหมาะสมกับพืชชนิดใหม่ ซึ่งหมายความว่าจำเป็นต้องอาศัยเวลาในการปรับเปลี่ยนการเพาะปลูก

จากการสนทนากลุ่มกับชาวนาในเขตภาคกลาง ผู้เขียนพบว่าชาวนาหลายคนได้เคยปรับเปลี่ยนไปปลูกพืชชนิดอื่น ๆ เช่น อ้อยหรือถั่ว แต่ไม่สามารถเปลี่ยนได้อย่างถาวรเพราะสภาพที่นาเป็นดินเหนียวและเป็นพื้นที่ราบลุ่มซึ่งไม่เหมาะกับการปลูกพืชไร่ การปรับเปลี่ยนมาปลูกพืชประเภทอื่น ๆ ต้องมีการปรับพื้นที่ขนาดใหญ่ ได้แก่ การปรับสภาพพื้นที่และการไถอย่างต่อเนื่อง ดังนั้นจะต้องมีการลงทุนในค่าจ้างแรงงานปรับพื้นที่ และอาจจะต้องเสียค่าเช่าที่นาเพิ่มเพราะเจ้าของที่นาขอคิดค่าเช่านาเพิ่มจากการปรับพื้นที่นา นอกจากนี้ พืชบางประเภทมีต่อและรากที่แข็ง จำเป็นต้องมีการไถกลบหลายรอบเพื่อให้สามารถปลูกข้าวในรอบฤดูกาลถัดไป⁷

⁷ สนทนากลุ่มชาวนาอำเภอป่าโมก จังหวัดอ่างทอง วันที่ 3 ธันวาคม 2560 และ สนทนากลุ่มชาวนาอำเภออินทร์บุรี จังหวัดสิงห์บุรี วันที่ 13 ธันวาคม 2560

3.4 เกษตรกรบางส่วนเข้าไม่ถึงโครงการช่วยเหลือ

การนำนโยบายไปปฏิบัติทำให้เกิดความเหลื่อมล้ำระหว่างกลุ่มชาวนาในการเข้าถึงโครงการช่วยเหลือชาวนา (Laiprakobsup, 2017) ชาวนาที่มีฐานะดีและมีเงินทุนในการเพาะปลูกที่สูง เจ้าของที่ดินและธุรกิจแปรรูปการเกษตร มีแนวโน้มที่จะเข้าถึงโครงการช่วยเหลือได้มากกว่าชาวนาที่มีฐานะเศรษฐกิจไม่ดีและไม่มีเงินทุนในการเพาะปลูก ทั้งนี้ระดับความเหลื่อมล้ำในการเข้าถึงนโยบายมาจากความเต็มใจ (หรือไม่เต็มใจ) ของชาวนาที่มีฐานะยากจน ขึ้นอยู่กับความเอาใจใส่ของเจ้าหน้าที่ในการประเมินโครงการ ความสัมพันธ์ระหว่างคนในพื้นที่ และระดับการเพาะปลูกเพื่อขายสู่ตลาด

ในกรณีของโครงการรับจำนำข้าวเปลือก ชาวนามีค่าใช้จ่ายมากขึ้นในทุกขั้นตอนการเพาะปลูกและการเก็บเกี่ยว เพราะชาวนามีค่าจ้างแรงงานและเครื่องจักรในทุกขั้นตอนได้แก่ 1) ค่าจ้างแรงงานและเครื่องจักรการเตรียมดินและไถนา 2) ค่าพันธุ์ข้าวเปลือกปริมาณมากเพราะชาวนาไม่มีเมล็ดพันธุ์ข้าวที่มีคุณภาพและในปริมาณมาก 3) ค่าใช้จ่ายด้านยาปราบศัตรูพืชและค่าจ้างแรงงานอย่างเข้มข้นเพื่อให้ได้ผลผลิตจำนวนมากและคุ้มทุนกับการนำข้าวเข้าโครงการรับจำนำ 4) ค่าใช้จ่ายด้านแรงงานและเทคโนโลยีการเก็บเกี่ยวข้าวในปริมาณมาก และ 5) ค่าใช้จ่ายในการขนส่งผลผลิตเข้าสู่จุดรับจำนำข้าวเปลือก ประกอบด้วยค่าจ้างรถบรรทุก ค่าใช้จ่ายสำหรับคนขับรถและลูกจ้างขนของและค่าน้ำมัน หากเป็นช่วงที่มีผลผลิตมากและเป็นช่วงใกล้ปิดโครงการ ชาวนาต้องมีค่าใช้จ่ายคนขับรถในการเข้าคิวรอเพิ่มเติมด้วย (ธนพันธ์ ไส่ประกอบทรัพย์, 2556)

เมื่อมีค่าใช้จ่ายสูง ชาวนาที่มีฐานะยากจนมักจะขายข้าวเปลือก

ของตนให้แก่ชาวนาหรือพ่อค้า (ซึ่งอาจจะเป็นพ่อค้าคนกลาง คนของ
โรงสีที่ตระเวนตามพื้นที่ หรือพ่อค้าต่างถิ่นที่ตระเวนรับจ้างเก็บเกี่ยว) ที่มี
ความสามารถในการรับภาระค่าใช้จ่ายได้มากกว่า ชาวนาหรือพ่อค้า
เหล่านี้จะรับซื้อข้าวเปลือกในราคาที่ต่ำกว่าราคาประกาศของรัฐบาลเพราะ
ต้องมีค่าใช้จ่ายในการขนส่งและต้องคิดค่าส่วนต่างอื่น ๆ ชาวนายอมขาย
ข้าวเปลือกของตนเองในราคาที่ต่ำกว่าราคารับจำหน่ายที่ประกาศด้วยความ
เต็มใจ เพราะดีกว่าเก็บไว้ให้เสื่อมคุณภาพ และดีกว่าขายตามราคาตลาด
ที่ต่ำกว่าราคารับจำหน่าย

ปัญหาอีกประการหนึ่งคือ ชาวนาไม่ได้รับราคาตามที่รัฐบาลประกาศ
ไว้ เพราะข้าวเปลือกของชาวนามีระดับความชื้นสูงกว่าระดับความชื้นที่
รัฐบาลกำหนด ชาวนาไม่มีเวลาที่จะตากข้าวเปลือกหรืออบแห้งเนื่องจาก
ระยะเวลาที่จำกัดของโครงการรับจำหน่าย อีกทั้งชาวนาไม่มีเครื่องวัดความชื้น
และเครื่องอบ ทำให้ไม่สามารถทราบความชื้นของข้าวเปลือกของตนเอง
ได้เลย นอกจากนี้ ชาวนาไม่ได้มีส่วนร่วมในกระบวนการรับซื้อเข้าโครงการ
รับจำหน่าย ได้แก่ การตรวจสอบความชื้นข้าวเปลือก การอบข้าวเปลือก
การรักษาสภาพข้าวเปลือกและการจัดเก็บข้าวเปลือก ทำให้ชาวนาไม่
ทราบว่าผลผลิตของตนเป็นอย่างไร

ในกรณีมาตรการช่วยเหลือการเพาะปลูก (ไร่ละ 1,000 บาท)
ชาวนาที่เช่านามีแนวโน้มที่จะได้รับสิทธิประโยชน์น้อยกว่าชาวนาที่
เป็นเจ้าของที่นา กล่าวคือ ชาวนาที่เช่านาต้องแบ่งเงินช่วยเหลือ (ด้วย
ความเต็มใจหรือไม่เต็มใจ) ให้แก่เจ้าของที่นาหากมีการร้องขอ จาก
การสนทนากลุ่มกับชาวนาที่จังหวัดสิงห์บุรี พบว่าการขอแบ่งเงินช่วยเหลือ
จากเจ้าของที่นามักจะเกิดในพื้นที่ภาคกลางที่มีการเพาะปลูกข้าวปริมาณ
มากเพื่อการค้า เนื่องจากชาวนามีที่นาจำกัด จึงต้องเช่าที่นาเพื่อเพาะปลูก

เพิ่ม ทำให้เจ้าของที่ดินมีอำนาจต่อรองมากกว่าชาวนา รวมทั้งอำนาจการต่อรองในการขอแบ่งเงินช่วยเหลือด้วย จากการสนทนากับชาวนาในพื้นที่ภาคกลาง ชาวนาระบุว่าการแบ่งเงินช่วยเหลือจากโครงการไร่ละ 1,000 บาท เป็นหนึ่งในเงื่อนไขของการให้เช่าที่นา (Laiprakobsup, 2017)

3.5 ขาดการดูแลกระบวนการแปรรูปผลผลิตทางการเกษตร

นอกจากปัญหาความไม่เท่าเทียมในการเข้าถึงมาตรการช่วยเหลือชาวนา ชาวนายังประสบปัญหาการไม่มีส่วนร่วมในกระบวนการแปรรูปผลผลิตทางการเกษตร กล่าวคือ ชาวนาไม่สามารถเข้าไปมีส่วนร่วมในกระบวนการกำหนดราคาข้าวเปลือก ทำให้ชาวนาไม่สามารถขายข้าวตามราคาที่รัฐบาลกำหนดไว้ได้ จากการพูดคุยกับชาวนาในพื้นที่จังหวัดพระนครศรีอยุธยาและศรีสะเกษ ผู้เขียนพบว่าชาวนาไม่มีโอกาสในการกำหนดราคาข้าวเปลือกและทวงตงในกรณีที่มีการรับซื้อผลผลิตในราคาที่ไม่ตรงกับราคาที่รัฐบาลตั้งไว้ เนื่องจากเอกชนเป็นผู้ตรวจสอบคุณภาพข้าวเปลือกและชาวนาไม่มีเครื่องมือและอุปกรณ์ในการตรวจสอบคุณภาพข้าวเปลือกเหมือนกับเอกชน ทำให้ชาวนาไม่มีอำนาจในการมีส่วนร่วมและทวงตงกับเอกชนในเรื่องการรับซื้อผลผลิต⁸ นอกจากนี้ ชาวนายังไม่มีส่วนร่วมในกระบวนการแปรรูปและเก็บรักษาผลผลิต กล่าวคือ เมื่อชาวนาขายข้าวแก่เอกชนแล้ว ชาวนาไม่ทราบว่าข้าวเปลือกของตนเองมีกระบวนการแปรรูปอย่างไรและมีกระบวนการเก็บรักษาข้าวเปลือกอย่างไรบ้าง

⁸ สนทนากลุ่มชาวนาอำเภออุทัย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา วันที่ 14 ตุลาคม 2559 และสนทนากลุ่มชาวนาอำเภอยุพาร์ท จังหวัดศรีสะเกษ วันที่ 18 พฤศจิกายน 2559

ปัญหาที่สำคัญคือรัฐบาลมุ่งเน้นการช่วยเหลือชาวนาในเรื่องการ
พยุงราคาเป็นหลัก แต่ไม่ได้มุ่งเน้นกระบวนการที่เกี่ยวข้องกับมาตรการ
พยุงราคา กล่าวคือ รัฐบาลมุ่งเน้นแต่การกำหนดราคาและการกำหนด
คุณลักษณะของข้าวเปลือก แต่ไม่ได้มุ่งเน้นการสร้างการมีส่วนร่วมของ
ชาวนาในกระบวนการกำหนดราคาและคุณภาพ และกระบวนการรับ
ซื้อข้าวเปลือก ดังนั้นอำนาจในกระบวนการทั้งหมดที่กล่าวมาจึงอยู่ที่
เอกชนที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการดังกล่าว กล่าวอีกนัยหนึ่ง รัฐบาล
กำหนดนโยบายและมาตรการ แต่ผู้นำมาตรการในส่วนของกระบวนการ
รับซื้อข้าวเปลือกไปปฏิบัติในพื้นที่คือเอกชน ทำให้ชาวนาไม่มีอำนาจใน
การหักท้วงหรือท้วงติงกระบวนการรับซื้อเมื่อมีการรับซื้อที่ไม่ตรงตาม
ราคาที่รัฐบาลกำหนด

นอกจากนี้ปัญหาที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือ การกำหนดเกณฑ์
ความชื้นของข้าวเปลือกที่รับซื้อ ไม่เอื้อให้ชาวนาสามารถขายข้าวเปลือก
ได้ตามราคาที่รัฐบาลประกาศไว้ ในปัจจุบัน เมื่อเก็บเกี่ยวข้าวเสร็จแล้ว
ชาวนาไม่นิยมเก็บข้าวเปลือกไว้ หรือที่เรียกว่า “การเกี่ยวข้าวสด” เพราะ
ชาวนามีลักษณะเป็น “ผู้ประกอบการ” (อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์, 2559)
ซึ่งเน้นการปลูกข้าวเพื่อขายและไม่เก็บข้าวเปลือกไว้บริโภคและทำพันธุ์
นอกจากนี้ ชาวนาไม่มีลานตากข้าวขนาดใหญ่ที่จะตากข้าวเปลือกให้แห้ง
และไม่มียุ้งฉางสำหรับเก็บข้าวไว้ก่อนที่จะขายให้เอกชน จึงทำให้ชาวนา
ขายข้าวเปลือกที่มีระดับความชื้นสูงกว่าที่รัฐบาลกำหนด ทำให้เอกชน
สามารถใช้เป็นเหตุผลในการรับซื้อข้าวเปลือกในราคาต่ำกว่าที่รัฐบาล
ประกาศไว้ หมายความว่า รัฐบาลกำหนดมาตรการช่วยเหลือชาวนา
เพียงครั้งเดียว แต่ไม่ได้มีการปรับปรุงเชิงโครงสร้างของกระบวนการ
ที่เกี่ยวข้องและมีผลกระทบต่อมาตรการพยุงราคาข้าวเปลือก ทำให้

เกิดปัญหาการนำมาตรการไปปฏิบัติในระดับพื้นที่ หรือปัญหา “ความไม่สมดุลเชิงนโยบาย” ที่เอกชนมีอำนาจในกระบวนการรับซื้อมากกว่า ชาวนาซึ่งไม่ได้มีส่วนร่วมในกระบวนการกำหนดมาตรการของรัฐบาล

4. การส่งเสริมการปรับตัวของชาวนา:

กรณีศึกษาวิสาหกิจชุมชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ⁹

ผู้เขียนขอเสนอตัวแบบการปรับตัวของชาวนาที่อยู่บนพื้นฐานของความร่วมมืออย่างเท่าเทียมในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ได้แก่จังหวัด ศรีสะเกษและจังหวัดร้อยเอ็ด ซึ่งเป็นการรวมตัวของชาวนาในรูปแบบของ วิสาหกิจชุมชนที่ปลูกและขายข้าวอินทรีย์ วิสาหกิจชุมชนทั้งสองแห่ง มีการปรับตัวเพื่อให้สมาชิกในชุมชนสามารถขายข้าวได้ในราคาที่สูง และไม่ต้องอพยพย้ายถิ่นฐานไปประกอบอาชีพในภูมิภาคอื่นหรือในต่างประเทศ นอกจากนี้การปรับตัวของทั้งสองแห่งยังมุ่งเน้นการพัฒนา หมู่บ้านของตนเองและชุมชนใกล้เคียงให้มีความสุขมากขึ้นด้วย ที่สำคัญ การปรับตัวของทั้งสองวิสาหกิจชุมชนเป็นการปรับตัวบนรากฐานของการ สร้างเครือข่ายความร่วมมือระหว่างชาวนา หน่วยงานรัฐ ธุรกิจเอกชน และองค์กรภาคเอกชนที่ทำงานด้านการส่งเสริมการทำเกษตรอินทรีย์และ การพัฒนาชุมชน

⁹ ส่วนหนึ่งของเนื้อหาในส่วนที่ 4 มาจากโครงการวิจัยของผู้เขียนชื่อ เครือข่ายการ เคลื่อนไหวเชิงนโยบายในชนบทไทย: กรณีศึกษา นโยบายเกษตรและสวัสดิการชุมชน

4.1 การร่วมมือระหว่างชาวนา รัฐ สถาบันการศึกษาและเอกชน เพื่อขยายตลาดข้าวอินทรีย์: กลุ่มผู้ผลิตข้าวอินทรีย์ จังหวัดศรีสะเกษ

กลุ่มผู้ผลิตข้าวอินทรีย์เริ่มต้นจากการรวมกลุ่มกันในชุมชนเพื่อจะเพิ่มรายได้เสริมของคนในชุมชนนอกเหนือจากการทำนา การที่กลุ่มเข้าร่วมกิจกรรมกับหน่วยงานภาครัฐ ทำให้กลุ่มได้รับการสนับสนุนในด้านต่าง ๆ เช่น ได้มาจัดแสดงและขายสินค้าในงาน OTOP โดยไม่มีการคิดค่าใช้จ่าย ทั้งยังสามารถกู้เงินในรูปแบบของการส่งเสริมความเข้มแข็งของวิสาหกิจชุมชน หน่วยงานรัฐยังมีส่วนช่วยในการขยายกำลังการผลิตของกลุ่มวิสาหกิจดังกล่าว ผ่านการสนับสนุนสินเชื่อการสร้างโรงสีขนาดย่อมที่มีประสิทธิภาพและสีข้าวอินทรีย์โดยเฉพาะ นอกจากนี้หน่วยงานรัฐ เช่น กระทรวงอุตสาหกรรมและกระทรวงพาณิชย์ ได้ช่วยสนับสนุนด้านการยกระดับคุณภาพข้าวอินทรีย์ ได้แก่ การส่งเสริมและให้องค์ความรู้ด้านมาตรฐานสินค้า และสำนักงานส่งเสริมวิสาหกิจขนาดกลางและขนาดย่อม (สสว.) เป็นหน่วยงานสำคัญที่สนับสนุนองค์ความรู้ในการแปรรูปข้าวและการเพิ่มมูลค่าผลผลิต

กลุ่มยังได้รับความรู้ในเรื่องการเพาะปลูกข้าวอินทรีย์จากมหาวิทยาลัย มีคณะอาจารย์มหาวิทยาลัยเข้ามาทำวิจัยเกี่ยวกับการเพาะปลูกข้าวหอมมะลิอินทรีย์ในพื้นที่ ซึ่งทำให้กลุ่มได้รับการถ่ายทอดความรู้ในการเพาะปลูก ตัวอย่างเช่น ได้รับการอบรมจากมหาวิทยาลัยมหิดลเรื่องการลดการใช้สารเคมีในการปลูกข้าว และจากมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ในเรื่องเทคโนโลยีการเพาะปลูกและการเก็บเกี่ยว เนื่องจากมหาวิทยาลัยทำวิจัยด้านการเกษตรในพื้นที่และสามารถถ่ายทอดเทคโนโลยีให้กลุ่มได้

ในด้านการตลาด กลุ่มผู้ผลิตข้าวอินทรีย์ร่วมมือกับเอกชนที่พบกันในงาน OTOP เอกชนรายดังกล่าวเป็นผู้ที่สนใจข้าวอินทรีย์และต้องการ

บริโภคข้าวที่รู้ที่มาที่ไป กล่าวคือ รู้ว่ามีกระบวนการเพาะปลูกและการผลิตอย่างไรและต้องการซื้อข้าวที่ทำให้สุขภาพดี เอกชนรายนี้จึงช่วยให้กลุ่มผู้ผลิตขายข้าวของกลุ่มกับห้างสรรพสินค้าและซูเปอร์มาร์เกตในกรุงเทพมหานคร นักธุรกิจที่เป็นเครือข่ายกับกลุ่มวิสาหกิจชุมชนได้ช่วยขยายตลาดให้ชาวนาและเชื่อมโยงชาวนากับผู้บริโภคในกรุงเทพฯ นอกจากนี้ เอกชนยังช่วยให้กลุ่มวิสาหกิจชุมชนสามารถส่งออกข้าวไปยังต่างประเทศผ่านเครือข่ายของเอกชน โดยกลุ่มเป็นผู้ประสานรวบรวมผลผลิตจากชาวนาที่ปลูกข้าวอินทรีย์และควบคุมคุณภาพของข้าว

จะเห็นได้ว่าการปรับตัวของกลุ่มวิสาหกิจชุมชนของชาวนาจังหวัดศรีสะเกษ เป็นกระบวนการที่อาศัยความร่วมมือจากผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องทั้งตัวชาวนาเอง หน่วยงานภาครัฐ สถาบันการศึกษา เอกชน และธุรกิจขนาดใหญ่ ลักษณะของความร่วมมือเป็นการสนับสนุนองค์ความรู้ในการเพาะปลูกและการแปรรูป การช่วยเหลือทางการเงิน (สินเชื่อ) และการสร้างเครือข่ายชาวนา มากกว่าการสั่งการจากหน่วยงานภาครัฐ

4.2 การร่วมมือระหว่างชาวนา หน่วยงานภาครัฐด้านการวิจัย องค์การภาคประชาสังคมและเอกชน เพื่อการพัฒนาชุมชน: กลุ่มข้าววันดีดี จังหวัดร้อยเอ็ด

กลุ่มข้าววันดีดีเป็นกลุ่มชาวนาที่ตั้งขึ้นมากกว่า 30 ปี ในช่วงยุคนโยบายอีสานเขียว จากการเข้ามารณรงค์ขององค์กรเอกชนที่ไม่แสวงหากำไรจากต่างประเทศเพื่อส่งเสริมให้ชาวนาในชุมชนได้ประกอบอาชีพเสริมจากการทำนา อย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนแปลงของกลุ่มข้าววันดีดีเกิดขึ้น

ในช่วงปี 2552 เมื่อผู้นำกลุ่มรุ่นใหม่เข้ามาปรับกิจกรรมของกลุ่มโดยเน้นวัตถุประสงค์ในการพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ของคนในชุมชนโดยเฉพาะเด็กและเยาวชนให้รักชุมชนมากขึ้น กลุ่มจึงนำเอาการทำเกษตรอินทรีย์มาผนวกกับการทำกิจกรรม โดยให้เด็กและเยาวชนปลูกผักอินทรีย์และนำไปขายที่ตลาดในพื้นที่¹⁰ กลุ่มข่าววันดีดีอยู่ในเครือข่ายขององค์กรภาคเอกชนและมูลนิธิภาคประชาสังคมที่ทำงานเกี่ยวกับการส่งเสริมการทำเกษตรยั่งยืนและการปลูกข้าวอินทรีย์ โดยองค์กรและมูลนิธิช่วยสนับสนุนองค์ความรู้และเทคโนโลยีด้านการทำเกษตรอินทรีย์ผ่านงานวิจัยที่ได้รับทุนสนับสนุนจากหน่วยงานภาครัฐด้านการวิจัย

หน่วยงานภาครัฐที่เข้ามาเกี่ยวข้องเป็นหน่วยงานด้านการวิจัย เช่น สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ทำให้ความร่วมมือระหว่างชานากับรัฐเป็นลักษณะการส่งเสริมและให้ทุนด้านการวิจัย ซึ่งแตกต่างจากกลุ่มผู้ผลิตข้าวอินทรีย์จังหวัดศรีสะเกษ และความสัมพันธ์ไม่ได้เป็นลักษณะของการอุดหนุนปัจจัยการผลิต เช่น ปุ๋ยหรือเมล็ดพันธุ์ หรือการให้เงินช่วยเหลือ

ในด้านการขาย กลุ่มข่าววันดีดีใช้วิธีการขายผ่านทางเพจของกลุ่มใน Facebook โดยให้สมาชิกรุ่นเด็กถ่ายรูปกระบวนการทำนา ซึ่งเริ่มตั้งแต่การคัดเมล็ดพันธุ์ การดำนา การเพาะปลูก และการเก็บเกี่ยว ดังนั้นลูกค้าของกลุ่มข่าววันดีดีจึงเป็นแฟนเพจที่ชื่นชอบการบริโภคข้าวอินทรีย์และต้องการสนับสนุนกิจกรรมของกลุ่ม

¹⁰ สนทนากลุ่มข่าววันดีดี จังหวัดร้อยเอ็ด วันที่ 11 ธันวาคม 2559

5. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

จากการทำวิจัยซึ่งได้พูดคุยกับชาวนาทั้งสองกลุ่ม ผู้เขียนมีข้อเสนอแนะเชิงนโยบายเพื่อส่งเสริมการปรับตัวของชาวนาในระยะยาวที่ชาวนาสามารถมีทางเลือกเป็นของตนเองและมีความยั่งยืน ดังนี้

ประการที่ 1

หน่วยงานภาครัฐควรเน้นบทบาทการสนับสนุนและการสร้างเครือข่ายให้แก่ชาวนามากกว่ามาตรการช่วยเหลือระยะสั้นและการกำหนดและควบคุมชาวนา ในด้านการพัฒนาการเกษตร หน่วยงานรัฐควรเน้นบทบาทสนับสนุนด้านการพัฒนาเทคโนโลยีการเพาะปลูก กรณีศึกษาการปรับตัวของวิสาหกิจชุมชนทั้งสองแห่งชี้ให้เห็นว่าบทบาทของหน่วยงานภาครัฐในเชิงสนับสนุนและเปิดโอกาสให้ชาวนาตัดสินใจเอง จะกระตุ้นให้เกิดกระบวนการปรับตัวและเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง

บทบาทของหน่วยงานภาครัฐที่กระตุ้นให้เกิดการปรับตัวสามารถแบ่งได้เป็น 2 บทบาทด้วยกัน

บทบาทที่ 1 การสนับสนุนด้านการวิจัยและการถ่ายทอดเทคโนโลยีการเพาะปลูก หน่วยงานรัฐไม่จำเป็นต้องจัดการอบรมเอง แต่สามารถสนับสนุนให้หน่วยงานหรือองค์กรที่มีความพร้อมทางด้านการวิจัยเป็นผู้จัดการถ่ายทอดเทคโนโลยีให้ชาวนา หน่วยงานภาครัฐควรถ่ายโอนบทบาทด้านการอบรมและการส่งเสริมการเกษตรไปให้สถาบันการศึกษา องค์กรภาคเอกชนหรือมูลนิธิที่มีประสบการณ์ในการวิจัยด้านการเกษตร หรือแม้แต่ธุรกิจการเกษตร โดยเฉพาะการทำเกษตรอินทรีย์และการเพิ่ม

มูลค่าของผลิตภัณฑ์ จากกรณีกลุ่มผู้ผลิตข้าวอินทรีย์และกลุ่มข้าววันดีดี ชาวนาสามารถทำงานร่วมมือกับสถาบันการศึกษาและองค์กรเอกชนอย่าง ใกล้ชิดจนสามารถปรับตัวในการเพาะปลูกและการผลิตได้อย่างต่อเนื่อง การสนับสนุนเป็นการสนับสนุนทุนด้านการวิจัย การสร้างเครือข่ายความร่วมมือระหว่างชาวนา สถาบันการศึกษา องค์กรภาคเอกชน และธุรกิจ เอกชนในการส่งเสริมการเกษตร แทนมาตรการช่วยเหลือระยะสั้นที่กล่าว ไปในส่วนที่ 2 มาตรการสนับสนุนด้านการวิจัยเทคโนโลยีการเพาะปลูก และการเพิ่มมูลค่าผลผลิตจึงเป็นนโยบายที่ช่วยสนับสนุนการปรับตัว ของชาวนาในระยะยาว ที่ชาวนามีส่วนร่วมและออกแบบกระบวนการ ปรับตัวได้ด้วยตนเอง

นอกจากนี้ รัฐบาลอาจจะสนับสนุนด้านการเงินและเทคโนโลยีแก่ ชาวนาที่ริเริ่มการเพาะปลูกอย่างสร้างสรรค์และรักษาสภาพแวดล้อม ผู้เขียนได้พบปะพูดคุยกับชาวนารายหนึ่งที่อำเภอโพธิ์ประทับช้าง จังหวัด พิจิตร ซึ่งปลูกข้าวอินทรีย์โดยทำนาดำซึ่งพบไม่มากในพื้นที่ภาคกลาง แต่ ที่สำคัญก็คือ ชาวนารายนี้ “เปิดเพลง” ให้ข้าวฟังโดยต่อลำโพงไปตาม คันนาของตน ชาวนาระบุว่าจะเปิดเพลงให้ข้าวฟังทุกเช้าและเย็น ในขณะที่ ชาวนาเพื่อนบ้านยังคงใช้สารเคมีอยู่¹¹ ชาวนารายนี้เป็นหนึ่งในชาวนา อีกหลายคนที่ริเริ่มปรับตัวด้านการเพาะปลูกด้วยตนเอง ดังนั้นผู้เขียน คิดว่าหน่วยงานรัฐควรมีมาตรการส่งเสริมชาวนาในลักษณะดังกล่าวเพื่อ จูงใจให้ชาวนารายอื่น ๆ ริเริ่มการปรับตัว โดยให้ชาวนาที่ริเริ่มเป็นแกนนำ ในการขยายเครือข่ายการปลูกข้าวด้วยวิธีการอินทรีย์หรือลดการใช้สาร เคมี

¹¹ สัมภาษณ์ชาวนาอำเภอโพธิ์ประทับช้าง จังหวัดพิจิตร วันที่ 31 มกราคม 2560

บทบาทที่ 2 การสนับสนุนด้านการแปรรูป หน่วยงานรัฐควรจะสนับสนุนเทคโนโลยีด้านการแปรรูปให้ชาวนาสามารถแปรรูปผลผลิตของตนเองได้โดยเฉพาะกลุ่มชาวนาที่เพาะปลูกข้าวอินทรีย์ กระบวนการแปรรูป (หรือสีข้าว) ในปัจจุบันไม่เอื้อให้เกิดการเพิ่มมูลค่าข้าวอินทรีย์ เพราะโรงสีข้าวปัจจุบันมักจะสีข้าวอินทรีย์ปะปนกับข้าวปกติ ทำให้ราคาข้าวอินทรีย์ไม่สูงกว่าราคาข้าวปกติ เพราะท้ายที่สุดข้าวสารอินทรีย์ก็ถูกขายปะปนกับข้าวสารปกติทั่วไป การให้เงินทุนสนับสนุนการสร้างโรงสีขนาดย่อมของ สสว. แก่กลุ่มวิสาหกิจชุมชนชาวนาจะทำให้ชาวนามีแรงจูงใจในการทำเกษตรอินทรีย์ เพราะชาวนาคาดหวังได้ว่าผลผลิตของตนเองจะมีมูลค่าเพิ่มสูงขึ้นจากการสีข้าวเปลือกด้วยตนเอง ผู้บริโภคก็มั่นใจในข้าวสารที่ซื้อจากชาวนา เมื่อชาวนามีโรงสีขนาดย่อมเป็นของตนเอง หน่วยงานรัฐสามารถสนับสนุนให้ชาวนาขอรับรองมาตรฐานสินค้าเกษตรได้ กล่าวอีกนัยหนึ่ง หน่วยงานรัฐควรสนับสนุนการทำเกษตรอินทรีย์ให้ครบทั้งกระบวนการ ทั้งการเพาะปลูกและการแปรรูป มาตรการสนับสนุนด้านเทคโนโลยีการแปรรูป สินเชื่อและเงินทุนในการสร้างโรงสีขนาดย่อมสำหรับชาวนาที่ปลูกข้าวอินทรีย์ สามารถสร้างแรงจูงใจในการปรับตัวด้านการเพาะปลูกให้ชาวนาหันมาปลูกข้าวอินทรีย์มากขึ้น

ประการที่ 2

รัฐบาลควรส่งเสริมการสร้างเครือข่ายด้านการตลาดผ่านการร่วมมืออย่างมีส่วนร่วมระหว่างชาวนาและผู้บริโภค จากการพูดคุยกับชาวนาทั้งสองกลุ่ม ผู้เขียนพบว่าการขายข้าวโดยตรงระหว่างชาวนากับผู้บริโภคทำให้ชาวนาขายข้าวได้ในราคาที่สูงและชาวนาพอใจ ในขณะที่ผู้บริโภคก็พึงพอใจกับการซื้อข้าวที่ตนเองรู้ที่มาที่ไปของข้าวด้วย นอกจากนี้ ผู้บริโภคยังสามารถสร้างเครือข่ายผู้บริโภคข้าวต่อเนื่องไปอีก ทั้งกลุ่มผู้ผลิตข้าวอินทรีย์จังหวัดศรีสะเกษและกลุ่มข้าววันดีดีจังหวัดร้อยเอ็ด ขายข้าวโดยผ่านเครือข่ายผู้บริโภคที่ติดต่อกันเป็นเวลานาน และที่สำคัญที่สุด ผู้บริโภคเหล่านี้ขยายตลาดให้ชาวนาผ่านเครือข่ายความสัมพันธ์ของตนเอง และปล่อยให้ชาวนาควบคุมคุณภาพข้าว สีข้าวและแพ็กข้าวด้วยตนเอง ในขณะที่กระบวนการขายข้าวปัจจุบันทำให้ชาวนาไม่มีอำนาจในการต่อรองกับพ่อค้าและโรงสี เพราะกระบวนการแปรรูปและเพิ่มมูลค่าผลผลิตอยู่ที่พ่อค้าและโรงสี นโยบายที่รัฐบาลสามารถทำได้คือการสร้างตลาดที่เปิดโอกาสให้ชาวนาได้พบปะกับผู้บริโภคบ่อยครั้ง เช่นเดียวกับที่กลุ่มผู้ผลิตข้าวอินทรีย์ได้รู้จักกับกลุ่มผู้บริโภคที่กลายเป็น “ลูกค้าประจำ” ของกลุ่ม และช่วยกลุ่มขายข้าวในซูเปอร์มาร์เกตและช่วยส่งออกข้าว ดังนั้น มาตรการการสร้างตลาดที่พบปะกันระหว่างชาวนากับผู้บริโภคในทุกระดับและบ่อยครั้งก็จะเป็นจุดเริ่มต้นให้ชาวนาสามารถสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ระหว่างชาวนากับผู้บริโภค

นอกจากนี้ การส่งเสริมการสร้างเครือข่ายด้านการตลาดทำให้ชาวนาเรียนรู้ที่จะปรับตัวเข้ากับความต้องการของตลาดสมัยใหม่ กลุ่มข้าววันดีดีเป็นตัวอย่างของการปรับตัวของชาวนาโดยใช้สื่อสังคมออนไลน์

ในการเข้าถึงผู้บริโภค หัวหน้ากลุ่มและสมาชิกใช้กิจกรรมของสมาชิกรุ่น
เด็กเป็นสื่อในการประชาสัมพันธ์กับแฟนเพจของกลุ่ม กล่าวอีกนัยหนึ่ง
ชวานากลุ่มข่าววันดีดีเรียนรู้การสร้างเนื้อหา (Content) ในการโฆษณา
ผลิตของตนเอง (จะโดยความตั้งใจหรือไม่ตั้งใจก็ตาม) ซึ่งดึงดูดให้กลุ่ม
ลูกค้าติดตามได้อย่างต่อเนื่อง มาตรการสนับสนุนการใช้เทคโนโลยีสมัย
ใหม่หรือกระตุ้นให้สถาบันการศึกษาทำวิจัยร่วมกับชวานาในการสร้างสื่อ
ประชาสัมพันธ์กิจกรรมและผลิตผลของชวานา จะช่วยทำให้ชวานาเข้าถึง
ผู้บริโภคโดยเฉพาะผู้บริโภครุ่นใหม่ได้มากขึ้น

ประการสุดท้าย

รัฐบาลควรเปิดโอกาสให้ชวานา (หรือตัวแทนชวานา) ได้มีส่วน
ร่วมในการนำนโยบายไปปฏิบัติในรูปแบบของคณะกรรมการตรวจสอบ
ติดตามการดำเนินงานโครงการช่วยเหลือชวานา เพื่อส่งเสริมการมีส่วน
ร่วมในกระบวนการนโยบายสาธารณะและความโปร่งใสในการดำเนิน
นโยบายของภาครัฐ ในขณะที่การประเมินโครงการช่วยเหลือชวานาควร
ทำการประเมินในเชิงคุณภาพ เช่น ผลกระทบหลังจากการนำนโยบายไป
ปฏิบัติ ชวานาเข้าถึงข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับโครงการมากน้อยแค่ไหน ความ
ช่วยเหลือไปถึงชวานาที่เป็นผู้รับผลประโยชน์มากน้อยเพียงใด ทั้งนี้เพื่อ
ลดระดับความเหลื่อมล้ำในการเข้าถึงโครงการและส่งเสริมการปรับตัวของ
ชวานาไทยในระยะยาวที่ยั่งยืน

เอกสารอ้างอิง

ภาษาไทย

กรมการข้าว. 2560. กองวิจัยและพัฒนาข้าว. <http://brrd.ricethailand.go.th/>. สืบค้นวันที่ 2 ธันวาคม 2560.

กรมส่งเสริมการเกษตร. 2559. คู่มือโครงการปรับเปลี่ยนพื้นที่ปลูกข้าวไม่เหมาะสมเป็นเกษตรกรรมทางเลือกอื่น. <http://ssnet.doae.go.th/wp-content/uploads/2016/10/คู่มือโครงการเกษตรกรรมทางเลือกอื่น.pdf>. สืบค้นวันที่ 12 ธันวาคม 2560.

ขวัญตา เบ็ญจะขันธุ์, ณัฐชัย ชินอรรถพร, ธนพันธ์ ไส่ประกอบทรัพย์. 2557. โครงการอุดหนุนสินค้าเกษตรระยะสั้น การพึ่งพาเชิงนโยบายและความไม่เท่าเทียมเชิงนโยบาย: หลักฐานจากการทำวิจัยในภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคกลาง. *วิทยาสารเกษตรศาสตร์ สาขา สังคมศาสตร์*. 35(3), 397-418.

จรัญญา. 2560. ธ.ก.ส. พร้อมจ่ายเงินชาวนาไร่ละ 1 พัน ภายใน ต.ค. นี้. <https://news.mthai.com/economy-news/516370.html>. สืบค้นวันที่ 12 ธันวาคม 2560.

ฐานเศรษฐกิจ. 2560. รัฐให้ทุนไร่ละ 2,000 บาท ปลูกพืชหลากหลาย แทนข้าวนาปรังใน 53 จว. <http://m.thansettakij.com/content/240436>. สืบค้นวันที่ 12 ธันวาคม 2560.

ดลวรรณ สุขสุข. 2559. 'จ้างชาวนาเลิกปลูกข้าว' ไม่ได้ตามเป้า ชาวนา-เกษตรกรจังหวัดซีโครงการมาช้าแถมยุ่งยาก!. <https://isaanrecord.com/2016/10/25/zoning-rice-farming-policy-fail/>. สืบค้นวันที่ 12 ธันวาคม 2560.

ธนพันธ์ ไส่ประกอบทรัพย์. 2556. ผลกระทบของโครงการอุดหนุนสินค้าเกษตรระยะสั้นต่อการส่งออกและการผลิตข้าวของไทย. รายงานวิจัย. กรุงเทพมหานคร: คณะรัฐประศาสนศาสตร์ สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.

ธนพันธ์ ไส่ประกอบทรัพย์. 2560. การควบคุมเชิงนโยบาย การผูกขาดตลาดสินค้าเกษตร ความไม่เท่าเทียมเชิงนโยบายและภาวะการด้อยพัฒนาในภาคการเกษตร: กรณีศึกษาการดำเนินนโยบายข้าวของไทย. รายงานวิจัย เสนอต่อกองทุนรัชภิเษกสมโภช จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

นิพนธ์ พัวพงศกร และจิตรกร จารุพงษ์. 2553. โครงการศึกษามาตรการแทรกแซงตลาดข้าวเพื่อป้องกันการทุจริต: การแสวงหาค่าตอบแทนส่วนเกินและเศรษฐศาสตร์การเมืองของโครงการรับจำนำข้าวเปลือก. เอกสารการวิจัย นำเสนอต่อสำนักงานคณะกรรมการป้องกันและปราบปรามการทุจริตแห่งชาติ.

นิพนธ์ พัวพงศกร และคณะ. 2557. สู่แนวคิดใหม่ของนโยบายอุดหนุนภาคเกษตร: บทเรียนจากนโยบายรับจำนำข้าว. รายงานวิจัย. กรุงเทพมหานคร: สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย

ประชาชาติธุรกิจ. 2559. โอกาสทองปลูกพืชอื่นแทนข้าว รัฐจ่ายชาวนาหมิ่นบาท/ครอบครัว. https://www.prachachat.net/news_

detail.php?newsid=1473850713. สืบค้นวันที่ 14 ธันวาคม 2560.

เพื่อคุณ. (2560). ธ.ก.ส. เดินหน้าโครงการช่วยเหลือเกษตรกรผู้ปลูกข้าว จ่ายเงินช่วยเหลือผู้ปลูกข้าวไร่ละ 1,200 บาท. www.phuea-khun.com/help-farmer-nov-2017/. สืบค้นวันที่ 12 ธันวาคม 2560.

มิ่งสรรพ์ ขาวสะอาด และจรรยาศักดิ์ นามะฮง. 2535. การวิเคราะห์โครงการ “อุดหนุน” ปุ๋ยของรัฐบาลไทยโดยผ่าน อ.ต.ก. *วารสารเศรษฐศาสตร์ธรรมศาสตร์*, 10(4).

สมพร อิศวิลานนท์. 2553. *ข้าวไทย: การเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างการผลิตและช่องทางการกระจาย*. เอกสารการวิจัย เสนอต่อสถาบันคลังสมองของชาติร่วมกับสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

สำนักประชาสัมพันธ์เขต 8. 2558. สศก.แจงผลการประเมินการชดเชยรายได้ไร่ละพัน ระบุเกษตรกรพอใจ วอนภาครัฐช่วยต่อเนื่องในปีถัดไป. http://region8.prd.go.th/ewt_news.php?nid=10501&filename=index. สืบค้นวันที่ 2 ธันวาคม 2560.

สำนักพัฒนาการประชาสัมพันธ์ กรมประชาสัมพันธ์. 2554. โครงการรับจำนำข้าวเปลือกนาปีฤดูกาล 2554/55. http://hq.prd.go.th/prTechnicalDM/ewt_news.php?nid=1790. สืบค้นวันที่ 2 ธันวาคม 2560.

หน่วยวิจัยธุรกิจเกษตร มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์. 2540. *สินค้ายุทธศาสตร์เกษตร: กรณีของข้าว*. เอกสารนำเสนอต่อสำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์.

อัมมาร สยามวาลา และวิโรจน์ ณ ระนอง. 2533. *ประมวลความรู้เรื่องข้าว*. กรุงเทพมหานคร: สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย.
อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. (2559). *ลืมนตาอ้าปาก จาก “ชาวนา” สู่อุ “ผู้ประกอบการ”*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มติชน.

ภาษาอังกฤษ

Laiprakobsup, T. (2017). Inequality in rice farmers' access to a government assistance program in rural Thailand. *Asian Politics & Policy*, 9(3): 442-461.

เครดิตภาพประกอบ

หน้า 6	สุชาดา เสโส
หน้า 16	สุมาลี พะสิม
หน้า 46	นาขวัญ สกกุลลักษณ์
หน้า 64	สุชาดา เสโส
หน้า 67	สมจิต คงทน
หน้า 81	นาขวัญ สกกุลลักษณ์
หน้า 86	มูลนิธิชีวิตไท
หน้า 89	นาขวัญ สกกุลลักษณ์
หน้า 96, 99, 108, 109	ทัศนันท สาสดี
หน้า 114	วรากร น้อยพันธ์
หน้า 119	นันทวัน หาญดี
หน้า 125 128 131	วรากร น้อยพันธ์
หน้า 137	เครือข่าย 304 กินได้
หน้า 146 157	สุชาดา เสโส

งานศึกษาชิ้นนี้ได้บ่งบอกว่า หากภาครัฐต้องการทำงานเพื่อหนุนเสริมกระบวนการปรับตัวของชาวนาและเกษตรกร เพื่อให้มีพลวัตไปสู่การแก้ไขปัญหาด้านต่างๆ ที่สะสมมายาวนาน มีความจำเป็นอย่างยิ่งที่ภาครัฐต้องมีวิสัยทัศน์ที่มากไปกว่านโยบายระยะสั้น และเห็นคุณค่าของการลงทุนทางด้านสังคม ไม่ว่าจะ เป็นทุนด้านความรู้ ทุนด้านความคิด ด้านเครือข่าย เงินทุนที่มีความยั่งยืน และการจัดสรรที่ดิน เพื่อให้โอกาสทำกินแก่เกษตรกร เพราะการลงทุนด้านสังคมทั้งหมดนี้ ในท้ายที่สุดแล้ว จะสร้างโอกาสและเสริมศักยภาพ เพื่อให้การปรับตัวของชาวนาและเกษตรกรไทย... เป็นไปได้บนเส้นทางที่ยั่งยืน

พงษ์กฤษณ์ สำราญจิตต์
มูลนิธิชวีตโก

